

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İBADİ MEZHEBİNİN USUL-Ü FIKİH KAYNAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. İsmail KÖKSAL

HAZIRLAYAN

M. İsmail DÖNMEZ

ELAZIĞ – 2006

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İBADİ MEZHEBİNİN USUL-Ü FIKİH KAYNAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Doç. Dr. İsmail KÖKSAL

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Aksın
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
SUMMARY	VIII
ÖNSÖZ	IX

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmada Yöntem.....	1
1.4. Hâricîlerin Orataya Çıkışı	2
1.4.1. Tahkîme Kadarki Olaylara Genel Bir Bakış.....	2
1.4.2. Hâricîliğin ortaya Çıkışı.....	2
1.4.2.1. Nehrevana Kadarki Dönemde Hâricîlik	2
1.4.2.2. Mu'tedil Hâricîlik ve İbâdîlik	3
1.4.3. İbâdiyenin İmamları.....	6
1.4.3.1. Abdullah bin İbad	7
1.4.3.2. Câbir bin Zeyd el-ezdî	8
1.4.3.3. Ebu Ubeyde Müslim bin Ebi Kerime et-Temîmî.....	10
1.5. İbâdî Fırkalar	12
1.5.1. Vehbiyye	13
1.5.2. Nükkariyye.....	15
1.5.3. Neffâsiyye.....	16
1.5.4. Halefiyye.....	17
1.5.5. Hüseyniyye-Ömeriyye	17
1.5.6. Sekkâkiyye.....	18
1.5.7. Fersiyye.....	18
1.6. İbâdîliğin İtikadi Görüşleri.....	19
1.6.1. İmâmet (Devlet Anlayışları)	19
1.6.2. İman	21
1.6.3. İman ve İslam.....	21
1.6.4. Kelâm-ı İlahi	22
1.6.5. Allah'ın Görülmesi (Ru'yetullah).....	22
1.6.6. Büyük Günah İşleyen Durumu (Mürtekibu'l Kebire)	22
1.6.7. Kader.....	23
1.6.8. Şefaât	23

BİRİNCİ BÖLÜM

İBADIYENİN USUL-Ü FIKIH KAYNAKLARI VE İÇTİHAD ANLAYIŞLARI	24
2.1. Usul-ü Fıkıh Kaynakları	24
2.1.1. Aslı Kaynaklar	25
2.1.1.1. Kitap.....	25
2.1.1.2. Sünnet	27
2.1.1.3. İcmâ	35

2.1.1.4. Kıyas	39
2.1.2. Fer'î Kaynaklar (İhtilaf Edilen Deliller)	48
2.1.2.1. İstihân:	48
2.1.2.2. İstishâb	49
2.1.2.3. Sahâbî Kavli	50
2.1.2.4. Şer'u Men Kablenâ (Hz. Muhammed'den Önceki İlahi Dinlerin Ahkâmı)	51
2.1.2.5. Örf	52
2.1.2.6. Mesâlih-i Mürsele	53
2.1.2.7. Delâletü'l-İktiran (Yakınlık Delâleti)	53
2.1.2.8. İstikra (Tümevarım)	54
2.1.2.9. Seddi Zerâyi'	54
2.2. İctihad Anlayışları	55
2.2.1. İctihad	55
2.2.2. Taklîd	57

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ DELİLLERDEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER	59
3.1. Hüküm	59
3.2. Vâcip	60
3.3. Mendub	61
3.4. Haram ve Mekruh	62
3.5. Mübah	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİNBAT METOTLARI	65
4.1. Lafzın Vazolunduğu Manaİtibariyle	66
4.1.1. Hâss	66
4.1.1.1. Mutlak ve Mukayyed	66
4.1.1.2. Emir	68
4.1.1.3. Nehy	72
4.1.2. Âmm	73
4.1.3. Müşterek	79
4.1.4. Cem'i Münekker	80
4.2. Lafzın Konulduğu Manaya Delâletin Açıklığı ve Kapalılığı İtibariyle	80
4.2.1. Muhkem	80
4.2.2. Müteşâbih	83
4.3. Kullanıldığı Mananın Vazi Mana Olup olmaması Bakımından	84
4.3.1. Hakikat	84
4.3.2. Mecaz	84
4.3.3. Sarîh	86
4.3.4. Kinâye	86
4.4. Hükme Delâlet Edişi İtibariyle	86
4.4.1. İbâresiyle Delâlet Eden Lafız	86
4.4.2. İşaretiyle Delâlet Eden Lafız	87
4.4.3. İktizâsıyla Delâlet Eden Lafız	87
4.4.4. Delâlesiyle Delâlet Eden Lafız	87
4.5. Nesih	90
4.5.1. Neshin Şartları	93
4.5.2. Neshin Bilinme Yolları	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
İBADIYE’NİN FIKHİ GÖRÜŞLERİ.....	95
5.1. İbadet Konularıyla İlgili Yaklaşımları.....	96
5.1.1. Abdest.....	96
5.1.2. Mestler Üzerine Mesh.....	97
5.1.3. Namaz.....	98
5.1.4. Oruç.....	100
5.1.5. Zekât.....	101
5.2. Muamelat Konularıyla İlgili Yaklaşımları.....	102
5.2.1. Nikâh.....	102
5.2.2. Miras.....	103
5.2.3. Hadler ve Kısas.....	103
SONUÇ.....	104
BİBLİYOGRAFYA.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	: aleyhisselam
a.y.	: aynı yer
b.	: bin (oğul)
Bkz.	: bakınız
C.	: cilt
c.c.	: celle celalühü
Çev.	: Çeviren
Enst.	: Enstitüsü
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
E.Ü.S.B.E.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
h.	: hicrî
H.z.	: Hazreti
İ.	: İbn
İst.	: İstanbul
krş.	: karşılaştırınız
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallahü anh veya rahmetullahi aleyh
s.	: sayfa
S.A.V.	: sallallahü aleyhi ve sellem
tah.	: tahkik
trs.	: tarihsiz
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğeri
v.s.	: ve sâire

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İbâdî Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları

M. İsmail DÖNMEZ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

İslam Hukuku Bilim Dalı

2006; Sayfa : IX + 114

İslam'da ortaya çıkan ilk mezhep olan Hâricîler ve onlardan ayrılan İbâdiye, İslam mezhepleri tarihinde ele alınan bir çok görüşün ilk temsilcileri olmuşlardır. İbâdiye kelâmî görüşlerde bazı noktalarda Mutezileye benzerken, bazı noktalarda Sünnîlere benzer. İbâdiye Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyası İslam hukukunun bir kaynağı olarak kabul ederler. Bu dört ana delile ek olarak cumhurun delil olarak kullandığı şeyleri de kullanmışlardır. Mezhebin ilk imamı olan Câbir b. Zeyd rey'e önem vermiştir. İctihad metodunu kullanarak mezheplerini geliştirmişlerdir. Fıkıh açısından cumhurdan ayrı bazı görüşleri olduğunu görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: İbâdiye, İslam Hukuku, İslam Hukukunun Kaynakları, İctihad, Fıkıh.

SUMMARY

Masters Thesis

Islamic Jurisprudence Sources Of İbâdîyya

M. İsmail DÖNMEZ

University of Fırat

The Institute of Social Sciences

The Department of Basic Islamic Sciences

Islamic Law Sciences

2006, Page : IX+114

Kharijis, the first sect to exist in İslam and İbâdîyya breaking away from Kharidjis have become the first representatives of lots of views dealt with in the history of İslamic sects. İbâdîyya is similar to the Sunni about some points while it is familiar with the Mut'azila about other points in terms of İslamic theology. İbâdîyyas accept the Qur'an, the Sunna, the İdjma and Analogy as a source of Islamic law in terms of method. They also used the things Djumhur used as guide in addition to these four main guides. Djabir b. Zayd, the first imam of sect, considered the interpretation importantly. They developed their sects by using interpretation method. We see that they have some ideas Djumhur does not have in terms of fiqh.

Key Words: İbâdîyya, Islamic jurisprudence, source of Islamic law, interpretation, fiqh.

ÖNSÖZ

Türkiye’de özellikle akademik anlamda İbâdîliğin fikhî yönüyle ilgili ciddi bir çalışma mevcut değildir. Bu sebeple bütün eksiklerine rağmen tezimiz bu anlamda bir ilk sayılabilir. Bu çalışma dört ana bölüm altında ele alınmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, İbâdîlik mezhebinin kaynağını teşkil eden Hâricîliğin ortaya çıkışı İbâdîliğe dönüşmesi ve İbâdîliğin alt fırkaları hakkında bilgi verilmiş, bu fırkaların karakteristik görüşlerine dikkat çekilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde ise tezimizin ana konusunu teşkil eden İbâdîliğin usulü fikhî kaynakları, ikinci bölümünde şer’î delillerden çıkarılan hükümler, üçüncü bölümünde istinbat metotları, dördüncü bölümde ise mezhebin fikhî teşekkülü ve kendilerine has fikhî görüşlerine yer verdik. İbâdîliğin fikhî usulüne dair yazılmış çok fazla eser en azından ülkemizdeki kütüphanelerde ve akademik merkezlerde bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmamızın teşekkülünde kaynak anlamında zorluklarla karşılaştık. Bununla birlikte ulaşabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda mezhebin fikhî usulüne dair yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda dipnot gösterirken, eseri kullanılan yazar adını ve eserin cilt sayısı/sayfa numarasını verdik. Eğer tek ciltlik bir eserse sadece sayfa numarasını verdik.

Çalışmada rehberlik yapan danışman hocam Doç. Dr. İsmail KÖKSAL’a ve tezin teşekkülünde yardımcı geçen diğer arkadaşlarıma şükran borçlu olduğumu ifade etmeliyim.

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, İslam mezhepleri içerisinde sayısal açıdan azınlık tarafından benimsenmesine rağmen tarihsel etkinlik açısından önemli bir mezhep olan Hâricîliğin İbâdîlik kolunun ortaya çıkışını, usul ve fıkıh anlayışını ana hatlarıyla tespit etmektir.

1.2. Araştırmanın Amacı

İbâdîlik mezhebi genel olarak İslam tarihinin belli dönemlerinde Müslümanlar arasında kısmi anlamda da olsa belli bir etkinliğe sahip olmuş mezheplerden biridir. Temel olarak fundamentalist Hâricîliğin zamanla ılımlı hale gelmesiyle teşekkül eden bu mezhep, günümüz İslam dünyasında da hayatiyetini sürdürmektedir. Bu mezhebin müntesipleri sayısal açıdan toplam Müslüman nüfus içerisinde oldukça az bir oranda olsalar da kayda değer olduklarını söylemek mümkündür. İslam ile ilgili tartışmaların sürdüğü günümüzde bu mezhebin fikhî yönünün tespit edilmesi söz konusu tartışmalara farklı bir açıdan bakmaya katkıda bulunacaktır. Yaptığımız ön çalışmada İbâdîliğin fikhî yönünü inceleyen bir araştırmanın, en azından Türkçe’de bulunmadığını tespit ettik. Bu çalışma söz konusu boşluğun doldurulmasına Yüksek Lisans Tezi çapında da olsa bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmada Yöntem

Bu çalışma daha çok i’tikadî yönüyle temayüz etmiş bir mezhebin fikhî görüşlerini tespit etmeyi amaçladığı için öncelikle bu mezhebi diğer i’tikadi fırkalardan ayıran özellikleri ile tanımak gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle mezhebin tarihi ve i’tikadî görüşleri ana hatlarıyla belirlenecektir. Bunun için mezhepler tarihi kaynakları temel hareket noktamızı oluşturacaktır. Daha sonra mezhebin müntesipleri tarafından kaleme alınmış kaynaklardan hareketle mezhebin usul ve fıkıh ile ilgili görüşlerini ve yaklaşımlarını özellikle cumhurdan farklı noktalarına işaret etmek suretiyle tespit edilecektir.

1.4. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı

1.4.1. Tahkîme Kadarki Olaylara Genel Bir Bakış

Bilindiği gibi Hz. Osman'ın şehit edilip Hz. Ali'nin hilâfete geçmesinden sonra özellikle Hz. Muaviye ve Hz. Aişe'nin başını çektiği gruplar biat tan imtina etmişlerdir. Cemel savaşından sonra Hz. Aişe ve beraberindekiler teslim olmuş ancak Muaviye biat etmekten kaçınmakla kalmamış hilâfete baş kaldırmış, iş iki Müslüman grup arasında kanlı bir savaş olan Sıffîn'e kadar varmıştır.

Hz. Ali Şam valisi Muaviye'nin kendisine biat etmesini sağlamak için çeşitli heyetler göndermiş ve yazışmalarda bulunmuştu. Ancak bu girişimlerden hiç birisi olumlu sonuç vermemiştir. Hâricîlerin doğuşu tarihçiler tarafından Sıffîn Savaşı'nda ortaya çıkan hakem tayini (Tahkîm) meselesine bağlanmıştır.¹

1.4.2. Hâricîliğin ortaya Çıkışı

1.4.2.1. Nehrevan'a Kadarki Dönemde Hâricîlik

Muaviye'nin Hz. Ali'ye biat etmemekte ısrar etmesinin neticesinde Hz. Ali Muaviye'ye karşı savaş açmaya karar verdi. Ve iki ordu 656 m. /36 h. yılında Sıffîn'de karşı karşıya geldiler. Hz. Ali Muaviye ordusunu yenilgiye uğratmak üzereyken Muaviye tarafında bulunan Amr b. Âs, o meşhûr önerisini yapmıştır. Amr, savaşın durdurularak Allah'ın hakemliğine başvurulması önerisinde bulundu. Amr'ın bu önerisiyle Şamlılar mızraklarının ucuna Kur'ân-ı kerîm'i bağlayarak Iraklıları Allah'ın kitabının hakemliğine davet ettiler. Hz. Ali bunun bir tuzak olduğunu, kabul edilmemesi gerektiğini belirtse de ordusundakiler ısrar edince kabul etmek zorunda kaldı. Hz. Ali Abdullah b. Abbâs'ın hakem olmasını istiyordu. Ancak komutanları Ebu Musa el-Eş'âri'yi seçtiler. Muaviye'nin hakemi ise Amr b. Âs idi. Hakemler tarafından imzalanan anlaşma metni okunurken Hz. Ali ordusu içindeki Temim kabilesine mensup bir grup “ Lâ hükme illâ lillâh” (Hüküm ancak Allah'ındır) diyerek anlaşmaya karşı çıktılar. Bu grup Hz. Ali'den tövbe ederek tahkîmi reddetmesini ve anlaşmayı bozmasını istemişlerdi. Ancak Hz. Ali'yi buna ikna edemeyince Kûfe yakınlarındaki Harûra'ya çekildiler ve böylece ilk Hâricî grup ortaya çıkmış oldu.²

Bu yüzden bu gruba “ Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar” anlamında Hâricîye veya Havâric denilmiştir. Bunun yanında hakem tayinini reddettikleri için “muhakkime” de denmiştir. Hâricîlerin Hz. Ali'ye

¹ Fığlalı, Ethem Ruhi, **İbâdiye'nin Doğuşu Ve Görüşleri**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1983, 53.

² Halifat, Avz Muhammed, **Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye**, Ürdün 1978, 52 ; Fığlalı, 44.

tahkîmi reddetmesine yönelik baskıları devam etmiş ancak bir netice alamayınca Kûfe ve Basra'daki Hâricîler Bağdat yakınlarındaki Nehrevan kasabasında toplanmışlardı. Kendilerine imam olarak Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi seçmişlerdi. Hz. Ali ikinci kez Şamlıların üzerine yürümeyi planlamışken, Nehrevan'da toplanan Hâricîlerin sert tutumları karşısında öncelikle onların üzerine yürüdü. Hz. Ali sahâbeden sözü dinlenecek kişileri aracı olarak gönderdiyse de Hâricîler kendisine katılmayı reddettiler. Bunun üzerine Hz. Ali 658 m. /38 h. yılında Nehrevân savaşında Hâricîlerin tamamına yakınıni öldürdü.³

Nehrevan Savaşı Hâricîlerin bir düşman karşısında bir komuta altında birleştiği ilk ve son savaştır. Bundan sonra Kûfe ve Basra'da idare karşısındaki ayaklanmalar ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.⁴

1.4.2.2. Mu'tedil Hâricîlik ve İbâdîlik

Basra'daki aşırı Hâricîler h. 41 ve 64 yılları arasında benzer birçok ayaklanma hareketinde bulunmuşlar ancak Emevi valilerinin, hususiyile Ziyad b. Ebîhi (ö. 673m. /53 h.) ve iki yıl sonra yerine geçen oğlu Abdullah bin Ziyad'ın (674–675 m./ 55 h.) sert ve katı tutumu karşısında bir başarı elde edememişlerdi. Özellikle Abdullah bin Ziyad babasından çok daha katı bir yönetim sergilemişti. Aşırı Hâricîler Emeviler aleyhindeki bu faaliyetlerini yerine getirirken, aralarında Nehrevan Savaşından sonra ortaya çıkan ve Basra'yı merkez edinen bir fırka vardı. Bu grup görüşlerini yaymak için kılıç yerine barışı tercih ediyordu. Bu grubun lideri Ebu Bilal Mirdas bin Üdeyye et-Temîmî'dir. İşte bu cemaat İslam tarihinde İbâdiye diye bilinecek fırkanın ilk tohumlarını atmıştı. Ebu Bilal; Ali bin Ebi Tâlib'le Sıffin Savaşı'na katılmış Tahkîmi reddetmiş ve muhakkime ile beraber Nehrevanda Ali bin Ebi Tâlib'e karşı savaşmıştı.⁵

Ebu Bilal, Temîmî kabilesindendi ve bu kabilenin Basra'daki mensupları çok olduğu için siyasi bir etkinliği söz konusu idi. Ebu Bilal bu kabilenin reisi olan Ahnef bin Kays (686 m. /87 h.)'ın himayesinde görüşlerini anlatmaya başladı. Metot olarak insanları ikna metodunu benimsemişti.⁶ Aşırı Hâricîlerin benimsediği, muhaliflerini öldürme ve isti'raz (Kim olduklarına bakılmaksızın insanlara saldırmak ve onları öldürmek) yolunu reddetmişti. Taraftarlarına kendilerine saldırılmadıkça kimseye saldırmamalarını telkin ediyordu. İnsanları ikna etmek için münazaralar ve tartışma

³ Halifat, 54 vd.

⁴ Halifat, 68.

⁵ Halifat, Avz Muhammed, *el-Usulü't-Tarihiyye lil Fırkat'îl-İbâdiye*, el-Camiatü'l Ürdüniyye 3. Baskı, Ürdün 1988, 5.

⁶ Halifat, *el-Usulü't-Tarihiyye*, 6.

meclisleri oluşturmuştu. Bunun neticesinde tâbi'leri çoğaldı, hatta Basra'da kendilerine ait bir mescit dahi bina ettiler. Aşırı Hâricîler Mirdas'a tabi olanların bu ılımlı politikalarını inkâr ediyor ve onları tahkir etmek için "Kaade" yani Allah yolunda ve zalim valilere karşı cihat'tan geri kalanlar, oturanlar diye isimlendiriyorlardı. Basra'daki Ehl-i Sünnet ise onları ılımlı hareketlerinden dolayı Hârûra'ya nispetle "Hârûriyye" veya onların dediği gibi "Muhakkime" diye isimlendirirlerdi. Ayrıca onlar kendilerini (Allah yolunda savaşıp, O'nun rızası için canlarını ve mallarını satan ve Allah'ın da bunları cennete karşılık satın aldığı kimseler) anlamında "şurat" diye isimlendirmişlerdir.⁷ Abdullah b. Ziyad 674 m. / 55 h. yılında babasının yerine geçtiğinde onun mu'tedil Hâricîlere, Kaade'ye gösterdiği müsamahayı göstermeyince, Kaade faaliyetlerini gizlice yapmaya başladı. Ancak Abdullah b. Ziyad, Ebu Bilal ve taraftarlarını 680 m. / 61 h. yılında öldürttü⁸.

Ebu Bilal Mirdas'ın ölümünden sonra Hâricîlerin bir kısmı Emevi hareketinin başındaki Yezid b. Muaviye ordusuna karşı hilâfet iddiasında bulunan Abdullah b. Zübeyr'e yardımcı olmak üzere Hicaz'a gittiler. Bunlar arasında Nafi' b. Ezrak, Abdullah b. İbâd, Necdet b. Amir el-Hanefî, Abdullah b. es-Saffar gibi önde gelen isimler de vardı.⁹

Abdullah b. İbâd, Abdullah b. Zübeyr'e muhakkimenin ilkelerini ve Câbir b. Zeyd'in tevcihatı doğrultusunda hareket etmeyi teklif edince İbn Zübeyr bunu reddetti.¹⁰ Yezid bin Muaviye'nin ölümünden sonra Nafi', Abdullah bin İbâd, Abdullah bin es-Saffar Basra'ya, Ebu Talut, Ebu Fudeyk Yemame'ye gitmişlerdir.¹¹

Ebu Bilal'in ölümünden sonra, siyasi ve savaşçı bir lider olmadığı için siyaset sahasında birçok şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bunlar İmam Câbir bin Zeyd'in prensipleri ve görüşleri dışına çıkarak kendi içtihadlarıyla muhakkime tebaasını etrafına toplamaya çalışmışlardır. Bunların başında da Ebu Raşid Nafi' bin Ezrak vardır. Liderlik sevgisi kendini kuşatan Nafi', teker teker muhakkimenin prensiplerinden, hareketin siyasi lideri ve genel müftüsü durumundaki Câbir bin Zeyd'in içtihadlarından uzaklaşmıştır.¹² Nafi b. Ezrak etrafında toplanan Hâricîler "huruc" etme kararı alıp 300 kişiyle "ehvaz"a gelmişlerdi. Bunu uygun görmeyen Abdullah b. es-Saffar ve Abdullah

⁷ Krş. Tevbe Sûresi, 9/111.

⁸ Şemmahi, Ahmet b.Said b. Abdulvahid, **Kitab'us-Siyer**, Vizaret'ü t-Türas'il-Kavmi, Umman 1987, 1/63; Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 68.

⁹ Şemmahi, 1/61 vd.

¹⁰ Mehdi haşim Tâlib, **el-Hareketü'l-İbâdiyye fi'l-Meşriki'l-Arabi**, Daru'l-Hikmet, Londra, 2.Baskı, 6.

¹¹ Fığlalı, 73.

¹² Nami Amr Halife, **Dirâsât an'i-l-İbâdiyye**, Dar'u-l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1. Baskı, 29 ve 83.

b. İbâd ve bu görüşteki Hâricîler Basra'da kalmışlardı. Nafi' b. Ezrak kendisine katılmayıp Basra'da kalanlara taraftar olmanın caiz olmadığını, onların kurtuluşa eremeyeceğini ve Allah'ın onların velâyetini, aralarında oturmayı, şahitlik etmelerini, kestiklerini yemeyi, onlardan dinle ilgili bilgi almayı, onlarla evlenmeyi ve miraslarını haram kıldığını âyetlerle anlatır. Nafi'ye göre; kendilerine muhâlefette bulunup huruc etmeyenler kâfirler gibidir. Ya İslam'ı (yani kendi fikirlerini kabul ederler) ya da katledilmeleri gerekir. Onların yerlerinde oturması (kuûd) ve takiyye (imanı gizlemek) helal değildir. Buldukları yer, yani dârları dâr-ı Küfr'dür. Böylelikle Nafi' isti'raz (kim olduklarına bakılmaksızın insanlara saldırmak ve onları öldürmek) görüşünü benimsemiştir. Nafi' in bu görüşleri kendisine katılmayarak Basra'da kalmış olanlardan önce kendi yandaşlarınca tepkiyle karşılandı. Nitekim yanında bulunan Necdî b. Amir el-Hanefî, İbn Ezrak'a karşı çıkararak takiyyenin caiz olabileceğini, aynı zamanda Kaade'nin kendilerinden olduğunu; fakat eğer imkân varsa cihadın oturmaktan efdal olduğunu belirtti ve kendisine katılanlarla birlikte Yemâme'ye geçti. Oradaki İbâdîlerde ona biat ettiler. (684–685m. /65 h.) Böylece ilk olarak İbn Ezrak başkanlığındaki Ehvaz'da bulunan Hâricîler Ezrakiyye ve Necdiyye olmak üzere ikiye ayrılmış oldular.¹³

Nafi' b. Ezrak Basra'da bulunan el-Muhakkimetül-ûla grubuna bir mektup yazarak onları kendine katılmaya davet etmiştir. Mektup Basra'ya geldiğinde Abdullah b. es-Saffar ve Abdullah b. İbâd gibi ileri gelenler okumuşlardır. Abdullah b. İbâd mektubu okuduktan sonra “Allah Nafi' b. Ezrak'ın doğru söylediğini kabul eden her görüşü kahretsin” deyip aralarında yaşadıkları insanların müşrik olmayıp sadece nimet ve hükümlerde kâfir (küffârün bi'n -niam ve'l-ahkâm) olduklarını, bu sebepten kanları ve savaş sırasındaki mallarının dışında kalanların kendilerine helal olmadığını söyler. Bunun üzerine İbn Saffar da “sen kısalttığın, İbn Ezrak da aşırı gittiği için Allah her ikinizden uzak tutsun” deyip etrafındakilerle ayrılmıştır. Böylece 684m. /65h. yılında el-Muhakkimetü'l-ülâ denilen ilk Hâricîlerden kurucularının adlarına izâfetle Ezrakiyye, Necdiyye, Safriyye ve İbâdiyye olmak üzere dört ana fırka doğmuş oldu. Bu fırkalar zamanla pek çok küçük kollara ayrılmış ve İbâdiye hariç diğerleri tarihin sayfalarında kaybolup gitmişlerdir.¹⁴

Özet olarak El-Muhakkime Hâricîleri Hz. Osman ve Hz. Ali'nin tekfiri, halifenin Kureyş'ten olma şartının bulunmaması ve büyük günah işleyenin ebedi cehennemde kalacağı görüşünde birleşmişlerdir. Fırkalara ayrıldıktan sonra Ezrakiyye

¹³ Fığlalı, 77.

¹⁴ Fığlalı, 80.

kendilerine muhalif olanların müşrik olduğunu dolayısıyla aralarında oturmanın, şahitliklerinin, miraslarının, onlarla evlenmenin ve imanı gizlemenin (takiyye) söz ve amelde caiz olmadığını, müşriklerin ve muhaliflerin kendilerinin ve çocuklarının ve kadınlarının kanlarının helal olduğunu, yani onların kim olduğuna bakılmaksızın öldürülebileceklerini (isti'raz) ileri sürmüştür.¹⁵

Necdiyye fırkası ise sözde takiyyenin caiz olduğunu ve oturanların (Kaade) tekfir edilemeyeceğini bununla birlikte cihadın efdal olduğunu, muhaliflerin emanetlerinin verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.

Safriyye fırkası kendileriyle birlikte huruc edip, savaşa katılmayanların dinde kendilerine uyuyorsa tekfir edilemeyeceklerini, takiyyenin sözde caiz olduğunu savunurken Abdullah b. İbâd'da muhaliflerin müşrik olmayıp kafir-i nimet olduklarını, bu sebepten kanları ve savaş sırasındaki malları dışında kalan şeylerin kendilerine helal olmadığını söylemektedir.¹⁶

1.4.3. İbâdiyenin İmamları

İbâdiyenin, Hâricîlerin Ali bin Ebi Tâlib'ten sonra imâmet makamına getirdiği Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye kadar uzandığı, fırkasına "Vehbiyye" dendiği ve Abdullah b. İbâd'tan adını alan İbâdiyenin bu fırkanın devamı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Basra'daki "Kaade" grubunun lideri durumundaki Ebu Bilal Mirdas (ö. 670m. /61h.)¹⁷ da İbâdiye'nin imamları arasında sayılmaktadır.¹⁸

Bu iki imamın durumlarını "Kaade" başlığı altında incelediğimiz için burada tekrar ele almayacağız.

İbâdiye mezhebinin ilk imamının Câbir bin Zeyd olduğu kabul edilir. Ancak İbâdiye mezhebi Abdullah b. İbâd'a nispet edildiği için biz öncelikle onun şahsiyetini ele alacağız.

¹⁵ Fığlalı, 82.

¹⁶ Fığlalı, 74 vd.

¹⁷ Babaay, Muhammed b. Musa, **Mu'cemu A'lami'l-İbâdiyye**, Dar'ul-Garbi'l-İslami, trs., 44.

¹⁸ Babaay, 2/277-282; Fığlalı, Ethem Ruhi, "İbâziyye" *mad.*, D. İ. A. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 19/258.

1.4.3.1. Abdullah bin İbâd

İbâdî kaynakların dışındaki kaynakların çoğu İbâdiye'yi Abdullah b. İbâd (ö. 705m. /86h.)¹⁹ 'a nispet etmişler ve onun mezhebin ilk imamı olduğunu söylemişlerdir.²⁰

Buna karşılık İbâdî kaynaklar İbn İbâd'ın hakiki imamı olmadığı ve İbâdî hareketini tesis eden kişi olmadığı görüşünde fikir birliği içindedirler. Bu kaynaklar İbn İbâd'ın âlimlerinden biri olduğu, takva ve iyilikte temayüz etmiş bir zat olduğunu belirtirler. Eski ve muasır İbâdîler ilk imamlarının ve davalarının kurucusunun Câbir bin Zeyd olduğunu, Abdullah bin İbâd'ın ise ona tabi ve onun emri olmadan hiçbir şey yapmadığını söylerler.²¹

Mezhebin kendisine nispet edildiği Abdullah bin İbâd'ın doğumu, vefatı ve hayatına dair çok az bilgilere rastlıyoruz. Ancak muasır İbâdî âlimi Muhammed bin Yusuf İtfıyyîş, İbn İbâd'ın Necid'den Basra'ya göçtüğünü belirtir. Bazı İbâdî kaynaklar onun hicri 100 yılından önce yaşayan Tâbiîn grubundan olduğunu söyler.²²

İbâdî kaynaklar İbn İbâd'a imamü'l-müslimin, imam'ü ehli't-tahkik ve'l umde dendiğini bildirmektedir.²³ Mezhebin birinci imamı Câbir b. Zeyd'tir. İbn İbâd ve diğerleri onunla istişare ettikten sonra görüşlerini belirtirlerdi. Ancak mezhebin fikirlerini aleni olarak insanlara anlatan, münazaralar da mezhep adına konuşan, aşırı Hâricîlerle ve muhaliflerle karşı karşıya gelen, İbn İbâd idi. Hatta İbn İbâd Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan (685–705m. / 65/86h.) ile mezhep adına yazışmalarda bulunmuştur.²⁴

Halifeye gönderdiği mektubunda şu görüşleri sunmuştur: İlk iki halife Ebubekir ve Ömer kitap ve sünnete bağlı kalmışlardır, Osman ise gerek valileri ve gerekse icraatı ile kitap ve sünnetten ayrılarak bir sürü bid'atlar ortaya koymuştur. Kendisine Allah'ın kitabını hatırlatmak için gidenlere tövbe ettiğini söylediği halde, tövbesini çiğneyip onların dövülmesi veya el ve ayaklarının kesilmesi için valilerine mektup yazmış; bu mektupların ele geçirilmesiyle katli meşrûlaşmıştır. Ondan sonra iş başına gelen Ali b.

¹⁹ Babaay, 263.

²⁰ Bağdadî, Abdulkadir b.Tahir, **el-Fark beyne'l-Fırak**, Beyrut, 1973, 82; İsfirayini, Muzafferü'd-Din, **et-Tabsir fi'd-Din**, Kahire 1962, 56.

²¹ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 70.

²² Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 76.

²³ Fığlalı, 85.

²⁴ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 80

Ebi Tâlib Allah'ın işinde insanların hakemliğine başvurarak küfre girmiştir. Muaviye fâcir, Yezid fâsıktır ve onlardan teberrî edilmiştir. Mektubun devamında kendilerinin kulların değil Allah'ın hükmüyle hareket ettiklerini, zulme karşı çıktıklarını, aynı zaman da hareketleri ile küfre giren Nafi' bin Ezrak'tan da yüz çevirdiklerini âyetlerle açıkladıktan sonra, imamların hidâyet ve dalâlet imamları olmak üzere ikiye ayrıldığını Abdülmelik'in de hidâyet imamı olması için Allah'ın kitabına uyması gerektiğini açıklayarak mektubunu bitirmiştir.²⁵

Abdullah bin İbâd başkanlığında Basra'da sakin bir hayat geçiren İbâdîlerin bu devrine Kitman Devri denir. Kitman hali siyasi anlamda bir imâmetin bulunmadığı bir durumdur.²⁶

1.4.3.2. Câbir bin Zeyd el-Ezdî

Ebu'ş-Şa'sa Câbir bin Zeyd el-Ezdî el-Cevfi olarak bilinmektedir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber muhtelif tarihi kaynaklar (639–641m. /18-22h.) yılları arasında olduğunu belirtmektedir.²⁷

Câbir b. Zeyd, Umman'ın Nezva şehrinin yakınlarındaki Fark Köyünde doğdu. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra'ya yerleşmiştir.²⁸ Kaynaklarda Câbir bin Zeyd'in ailesinin kim olduğuna ve küçüklüğündeki hayatına dair fazla bir bulguya rastlamadık.

Câbir bin Zeyd Basra'da ilmi dirâyetini arttırmış, sahâbe ve tâbiî'nin birçoğundan hadis, tefsir ve fıkha dair bilgiler edinmiştir. Onun Bedir savaşı'na katılan yetmiş kişiye ulaştığını ve onların bildikleri şeyleri öğrendiğini söylediği rivâyet olunur.²⁹ Câbir bin Zeyd'in ilim öğrendiği en önemli kişileri şöyle sayabiliriz: Abdullah bin Abbâs, Abdullah bin Mes'ud, Enes bin Mâlik, Aişe binti Ebubekir. Ancak bu zatlar arasında en çok Abdullah bin Abbâs'tan istifade etmiştir ve onun öğrencisidir. Hatta Abdullah bin Abbâs'ın kendisinden fetva isteyenleri Câbir bin Zeyd'e göndererek "Câbir bin Zeyd'e sorun, zira ona Batı'da ve Doğu'da olanlar dahi sorsa bilgisi kifâyet eder" dediği rivâyet edilmektedir.³⁰

Câbir bin Zeyd Basra'da ilmî açıdan çok önemli bir yer edinmiş, hadis, fıkıh, tefsir ve akîde sahasında tabiînin en bariz şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Hatta

²⁵ Amir en-Neccar, **Fi mezâhib'i-l-İslamiyyin**, Matbaat'ü-l Hey'eti'l- Mısıryye, 2005, 335-348.

²⁶ Fığlalı, 85.

²⁷ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 86.

²⁸ Nami, 74.

²⁹ Ali Yahya Muammer, **el-İbâdiyye fi Mevkib't-Tarih**, I-III, Kahire 1964, 1/144.

³⁰ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 87 ; Nami, 75.

Basra'da Hasan-ı Basrî'den sonra fetva makamındaki ikinci şahsiyet oldu. Câbir bin Zeyd hocalarından ve muasırlarından duyduklarını rivâyet etmekle yetinmemiş, rivâyet ettiği hadisleri “Divan” adını verdiği kitabında toplamıştır. Câbir bin Zeyd'in en eski hadis mecmuası yazarlarından olduğu ve bu eserin bugün kaybolmuş olduğu belirtilmektedir.³¹

Câbir bin Zeyd'in İbâdiye hareketinin doğuşu ve gelişmesindeki rolünü anlayabilmemiz için öncelikle onun Hâricîlerin Kaade grubuyla olan alâkasının nasıl başladığını bilmemiz gerekmektedir. Câbir bin Zeyd'in Hâricîlerin Kaade grubuyla alâkasının ne zaman başladığına dair kesin bilgiler olmamakla beraber bunun Abdullah bin Ziyad'ın Irak valisi olduğu dönemde olduğu belirtilir. (h. 56/57- 64) Ayrıca İbâdî rivâyetler, Nehrevan Savaşı'ndan sonra Basra'daki Kaade grubunun lideri durumundaki Ebu Bilal Mirdas bin Hudayr et-Temîmî ile Câbir bin Zeyd arasında sağlam ve dostane bir ilişki olduğuna dikkat çeker. Ebu Bilal Mirdas'ın vereceği kararları Câbir bin Zeyd ile istişare ettikten sonra aldığı rivâyet edilmektedir. Ebu Bilal'in ölümünden (h. 61) önce Câbir bin Zeyd Kaade grubu içerisindeki etkinliğini belirginleştirmişti.³²

İleride İbâdiye olarak anılacak, ancak o dönemde Ehlü'da'vet ve Cemâatü'l müslimîn diye anılan grubun lideri ve imamı olan Câbir bin Zeyd'in izlediği metodu şöyle sıralayabiliriz: Mevcut otoriteye karşı aleni karşı koymalardan kaçınmak ve valilerle dostane ilişkiler kurmaya çalışmak. İbâdî hareketinin içindeki fertlerin diğer Müslümanlardan ayrı hareket etmemelerini, beraberce yaşamalarını istemek. Gerek hareketin içinde ve gerekse dışındaki insanlara rivâyet ettiği hadisleri ve fetvaları öğretmeye devam etmiştir. Hatta Basra'nın dışındaki insanların suallerine yazılı olarak cevap vermeye çalışmıştır. Câbir bin Zeyd İbâdî hareketinin selâmeti için birçok faaliyetlerini gizli olarak yapmaya çalışmış, bunun gereği olarak da hareketin mensuplarının isimlerini ifşa etmek isteyenlere karşı çok sert bir tutum içerisinde olmuştur.³³

İbâdîler Câbir bin Zeyd imâmetindeki bu döneme Kitman Hali adını verirler. Bu süreçte Câbir bin Zeyd siyasi olaylara katılmamıştır. Bu anlamda ön planda olan sürekli Abdullah bin İbad olmuştur.

Câbir bin Zeyd, Haccâc bin Yusuf (661–714m. / 41-95h.) 'un Irak valiliği sırasında (694–714m. / 75-95h.) Hâricîlere karşı sergilediği sert tutum karşısında bir

³¹ Fığlalı, 87 ; Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 88.

³² Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 91- 92.

³³ Nami, 86.

Hâricî olan katîbi Yezid bin Ebi Müslim aracılığıyla dostane münasebetler kurmayı başarmıştır.³⁴ Ancak Emevi halifesi Abdümelik bin Mervan'ın ölümünden sonra Basra İbâdîleri arasında bir takım ayaklanma (huruc) taraftarları çıktı. Bunlar ilk Hâricîler gibi zalim idarecilere karşı ayaklanmak istiyorlardı. Bu yolda bazı faaliyetler ortaya koydular. Ancak İbâdî müfritlerinin bu davranışı üzerine Haccâc, korkunç bir zulme başvurdu. Başta Câbir olmak üzere bütün İbâdî ileri gelenlerini Umman'a sürdü.³⁵

Câbir bundan sonra asli vatanında görüşlerini yaymaya devam etmiştir. Rivâyetler onun Umman'da ne kadar kaldığına işaret etmemekle beraber Basra'ya dönüp orada öldüğünü belirtir.³⁶

Aynı şekilde kaynaklar ölüm tarihinde ihtilaflıdır. Bazıları onun Enes bin Mâlik ile aynı haftada, bazıları 711m. / 93h.³⁷ yılında öldüğünü, bazıları da 714m. / 96h. yılında öldüğünü belirtirler.³⁸

Haccâc tarafından Umman'a sürülenler yanında bir kısım İbâdî de hapse atılmıştı. Bunlar arasında en ileri geleni, Câbir'in gözde talebesi ve halefi, meşhûr bilgin Ebu Ubeyde Müslim bin Ebi Kerîme et-Temîmî'dir.

Şimdi İbâdîyenin üçüncü imamının hayatına bakalım.

1.4.3.3. Ebu Ubeyde Müslim bin Ebi Kerime et-Temîmî

Ebu Ubeyde Basra'da yaşamıştır. Başta Câbir b. Zeyd olmak üzere İbâdî şeyhlerinden olan Cafer b. es-Simak ve Suhar el-Abdi'den ders görmüştür.³⁹ Ebu Ubeyde hocası Câbir'in ders aldığı bazı sahâbelere yetişmiş, onlardan ders alıp hadis rivâyet etmiştir. Bunlardan bazıları, Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre, Abdullah b. Abbâs, Ebu Said el-Hudrî'dir. Haccâc'ın ölümünden sonra (714m. / 95h.) diğer İbâdîler'le beraber hapisten çıkan Ebu Ubeyde İbâdî cemaatinin imamlığına getirilmiştir. Ebu Ubeyde, imamlığı döneminde Emevi idarecilerine karşı yumuşaklıkla hareket etmiştir. Basra'nın yeni valisi Yezid b. Muhalleb'in kız kardeşi Atika'nın samimi ve hareketli bir İbâdî olması, bu yakınlaşmada etkin bir rol oynamıştır. İbâdîler bu yakınlıktan ve Ömer b. Abdülaziz'in (717–720m. / 99-100h.) hilâfete gelişinden ümitlenerek Emevileri kendi

³⁴ Şemmahi, 1/79.

³⁵ Şemmahi, 1/76.

³⁶ Halifat, Neş'etü'l-Hareke, 101.

³⁷ Babaay, 108-109.

³⁸ Şemmahi, 1/72; Halifat, Neş'etü'l-Hareke, 101.

³⁹ Şemmahi, 1/74, 75; Halifat, Neş'etü'l-Hareke, 104-105.

davalarına kazandırmaya çalıştılar. Nitekim Ebu Ubeyde Halife Ömer'e bir dostluk heyeti gönderdi. Bu heyetin temasları neticesinde bir İbâdî âlimi olan İlyas b. Muaviye Basra kadılığına tayin edilmiştir.⁴⁰

Ömer b. Abdülaziz'in ölümü ve Halife Yezid b. Abdilmelik (720–724m. / 101-105h.)'in sert tutumu, İbâdîler arasında yeniden ihtilalci unsurların doğmasına sebep olmuştur. Ebu Ubeyde bütün durumlarda Emevi halife ve idarecilerini kazanmayı esas aldığı için, doğrudan doğruya harekete geçmeyi istemiyordu. Fakat Ebu Muhammed en-Nehdi gibi kitleye tesir gücü olan hatiplerin ayaklanma tahriklerinin Basra İbâdîlerini parçalamasından endişe ettiği için mecburen bu fikrinden döndü ve kuûd halinden zuhûr haline geçti. Ancak harekete geçmesi diğer Hâricî fırkalarında görüldüğü gibi şehri terk etmek şeklinde olmadı. O çok akıllıca bir siyaset uygulayarak Basra İbâdîliği'nin bir propaganda ve eğitim merkezi olması fikrinden hareketle, muhtelif bölgelerde İbâdî kıyıamları tahrik etti.⁴¹

Hatta Emevi hilâfetinin kalıntısı üzerinde bir İbâdî imâmeti kurmak istedi. Bunun için de bir bakıma ihtilal hükümeti denilebilecek bir teşkilat vücuda getirdi. Bu hükümetin maliye ve harp bakanlığını İbâdî şeyhi Hâcib et-Tâî, dini hareketi de dâîleri vasıtasıyla bizzat kendisi temsil ediyordu. Hatta bir beytü'l-mal bile kurulmuştu.⁴²

Ebu Ubeyde İbâdiye hareketinin gelişmesinde önemli denebilecek derecede etkisi olan üç tür meclis kurdu. Bu üç meclis gizli yerlerde ve nöbetçiler kontrolünde düzenlenirdi. Bu meclisler şunlardır;

1-Mecâlisü'l-Âmme: İbâdiye hareketine mensup olanların tamamının katılabildiği toplantılardır. Burada İbâdî şeyhleri insanlara belirli dini mevzularda konuşmalar yapar, İbâdî akîdesini insanlara anlatırdı.

2-Mecâlisü's-Şüyûh'tur: Bu meclislere yalnız İbâdiye şeyhleri katılırlar ve İbâdiye mensuplarının izlemesi gereken siyaseti kararlaştırırlardı. Bir bakıma meclisü's-şüyûh, gizli ihtilal hareketinin örgütlenme ve planlanma meclisi idi.

3-Mecâlisü'l-Hameleti'l-İlm: Bunlar hemen hemen bütün Müslüman bölgelerinden gelmiş, dâîlik yani propaganda işlerini yürütmek için yetiştirilecek elemanlardı. Bu sahada yetişmiş elemanlar "hamalet'ul-ilm" adı altında yerine getirdikleri bu görevi İslam dünyasının çeşitli bölgelerine götürüyorlar ve belli bir

⁴⁰ Şemmahi, 1/78.

⁴¹ Fığlalı, 88-89; Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 108.

⁴² Fığlalı, 88-89.

tarafar kitleŖi kazandıktan sonra zuhûr halini ilan ediyorlardı.⁴³ İbâdiye'nin Mağrip, Yemen, Hadramevt, Umman ve Horasan'a tanıtılıp, yayılmasını bu ekipler sağlamıştır.

Ebu Ubeyde Hamalet'ül-ilm fertleri arasında bir ihtilaf olduğunda, Basra'daki İbâdî şeyhlerini meselenin çözümü için gönderiyordu. Çoğu kez de sağ kolu durumundaki Hâcib et-Tâî'yi gönderirdi.⁴⁴ Ebu Ubeyde komutasındaki İbâdiye hareketinin dini, fikri ve kültürel bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Ebu Ubeyde, Ebu Cafer'in hilâfeti esnasında (ö. 762m. / 145h.) ölmüştür.⁴⁵

1.5. İbâdî Fırkalar

İbâdiye erken sayılabilecek bir dönemde itikadî ve siyasî açıdan çeşitli bölünmelere uğramış ve birçok kola ayrılmıştır. Pek çoğu önemsiz sayılabilecek sebeplerle ana bünyeden ayrılan bu kollar varlıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. Esasen ilk bölünmeler Kitman devrinde itikadî mahiyette olmuş, fakat siyasi bir bütünlük ve güç elde edilmeye başlandığı zamanlarda da dinî siyasî farklılıklar ağır basmıştır.⁴⁶

Biz çalışmamızda İbâdî perspektifini esas aldığımız için İbâdî kaynaklarda belirtilen İbâdî fırkalarını görüşleriyle beraber ele alacağız. Bunun yanında klasik makâlât, fırak, milel ve nihâl kaynakları, İbâdiye'den ayrılan bu kollara ilave bazı kollar zikretmektedirler. Birazdan değineceğimiz bu kolları İbâdîler inkâr etmektedirler. Sünnî kaynaklarda yer alan kollar şunlardır. Hafsiyye, Hârisiyye, Ashâbü't-Tâat, Yezîdiyye.⁴⁷

Hafsiyye: Hafs b. Ebu'l Mikdam'a nispet edilmiştir. İman ile şirki birbirinden ayıran şeyin Allah'ın birliğini bilmek olduğunu iddia etmiştir. Allah'ı bilen kimse bunun dışındaki cennet, cehennem gibi şeyleri inkâr etse, insan öldürme, zina ve Allah'ın haram kıldığı kadınları helal görme gibi bütün kötülükleri işlese, o kişi kâfir olmakla beraber şirkten uzaktır. Aynı şekilde Allah'ın yenilmesini ve içilmesini haram kıldığı şeyleri yapan kimse de kâfirdir; ancak müşrik değildir. Müşrik Allah'ı bilmeyen ve onu inkâr eden kimsedir.⁴⁸

⁴³ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 108.

⁴⁴ Halifat, **Neş'etü'l-Hareke**, 109.

⁴⁵ Babaay, 418.

⁴⁶ Fığlalı, İbâziyye mad., D. İ. A., 19/259.

⁴⁷ Bağdadî, Abdülkahir b. Tahir, **el-Fark beyne'l-Fırak**, Mektebe Tevfikiyye, Kahire trs.75.

⁴⁸ Bağdadî 75. ; el-Eş'ari, Ebu'l Hasen Ali b. İsmâîl, **Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn**, (Nşr. Helmut Ritter) , Wiesbaden, 1963, 102.

Yezîdiyye: İmamları Yezid b. Üneyse'dir. Muhakkimetü'l-Ülâyı ve bütün İbâdiyyeyi dost edindiklerini; ancak bundan sonra yeni görüş ortaya atanları kabul etmediklerini belirtirler. Görüşleri kendisine ulaşıp onu yalanlayarak karşı çıkanların dışındaki herkesin Müslüman olduğunu iddia ederler. Küfür ve şirk konusunda Hafsiyye'ye karşı çıkarak cumhurun görüşünü kabul ederler. Yezid'e göre Allah Arap olmayan bir Peygamber göndererek ona gökte yazılı olan bir kitabı toplu bir şekilde indirecektir. O, bu peygamberin milletinin saibe olacağını, bu Saibe'nin bugün yaşayan insanlar ve Allah'ın Kur'ânda zikrettiği sâbiîn olmadığını ve bunların henüz gelmediğini iddia eder. O, ehli kitaptan Hz. Muhammed (S.A.V.)'in peygamberliğine şehâdet edenleri, onun dinine girmeseler de ve onun şeriatı ile amel etmeseler de dost edinmiştir. Onların bu şekilde Müslüman olduklarını iddia etmiştir.⁴⁹

Hârisiyye: Hâris bin Yezid adlı İbâdî âlimi tarafından kurulmuştur. Kader ve istitâat'ın fiilden önce olduğu yolundaki Mu'tezilî görüşü benimsemişlerdir. Bu yüzden diğer İbâdîlerce küfre nispet edilmişlerdir. Muhakkimeyi dost edinirler. Muhaliflerinden namaz kılanların kâfir olup müşrik olmadıklarını, nikâhlarının ve miraslarının helal olduğunu, savaş anında silah ve binek hayvanları gibi mallarının ganimet olarak alınmasının helal, bunun dışındakilerin haram olduğunu, dar-ı takiyyede şirke davet eden ve buna inanan kimseler hariç, gizlilik halinde onların öldürülmesinin ve sürülmesinin haram olduğunu iddia ederler. Her tâat'ın iman ve din olduğunu, büyük günah işleyenin muvahhid oldukları; (Allah'ı birleyen) ancak mümin olmadıklarını söylerler.⁵⁰

Ashâbü't-Tâat: Ebu Huzeyl'in başını çektiği mezhebin adıdır. Bu fırka tâatın Allah'ın muradı olmadığını söylerler. Bunun anlamı şudur: İnsan bazen Allah'ın emrettiği bir şeyi yaptığında Allah o fiili kastetmeyip irade etmemiş olsa da itâat etmiş olur.⁵¹

Makâlât kitaplarında yer alan bu firkalar İbâdîler tarafından kabul edilmemektedir. İbâdî kaynaklarda belirtilen firkalar ise şunlardır.

1.5.1. Vehbiyye

Rüstemîler'in ilk imamı Abdurrahman b. Rüstem'in kendisinden sonra imamı belirlemek üzere kurduğu yedi kişilik şûrâ, oğlu Abdülvehhab b. Abdurrahman'ı imam

⁴⁹ Eş'ari, 103,104.

⁵⁰ Bağdadî, 75.

⁵¹ Eş'ari, 105; Bağdadî, 76.

seçince, şûrâ üyelerinden Ebu Kudame Yezid b. Fendin, imamın belli bir cemaatle anlaşarak işlerini yürütmesini ve daha faziletli bir imam ortaya çıktığında istifa edip görevi ona bırakmasını istemişti. Abdülvehhab taraftarları bu düşünceyi kabul etmemiştir.⁵²

Muhallifleri Nükkâriyye diye anılırken kendileri Vehbiyye adını benimsemiş ve İbâdiyye'nin ana grubunu oluşturmuşlardır. Vehbiyye, İbâdiyye akımının Kuzey Afrika'da ki ana temsilcisi olmuştur. Siyasî ve fikrî sahada önemli rol oynamıştır. İbâdiyye'nin bu kolunun kelamî görüşlerini ve akîdesini Ebu Sakin Amir b. Ali Eş-Şemmahi (ö. h. 592) "el-Akîde el-Vehbiyye" adı altında kaleme almıştır. Bu görüşler şunlardır.⁵³

1- *Tevhid*: Allah birdir. Zatında, sıfatında ve e'âlinde hiçbir benzeri yoktur. Allah ne dünyada ne ahirette görülemez. "Gözler onu görmez. O bütün gözleri görür. O latiftir haberdardır."⁵⁴ Allah arşın ve her şeyin üzerine aklın idrak edemeyeceği şekilde istivâ etmiştir. Allah kudretiyle mekânlaşmaksızın her yerdedir.

2- *Adâlet*: Allah âdildir. Hiç bir hükmünde zulme nispet edilemez. Allah'ın hükmünden sonra hakem tayin eden Ali b. Ebi Tâlib'i inkâr edenleri tasvip ederiz. İnsanlar amellerini kendi arzularıyla yaparlar, onu yapmaya icbar edilmezler.

3- *Kader*: Allah her şeyi yaratan, bilen ve murat edendir. Kaderin hayır ve şerri Allah'tandır. Kulların fiillerini yaratan, meydana getiren ve dileyen Allah'tır. Allah kelamını ve vahyini yaratıp onları inzal etmiştir.

4- *Emir ve Nehy*: Allah kendine itâati emretmiş ve karşı gelmeyi yasaklamıştır. Allah'a yapılan itâatin tamamı imandır. Ancak ma'siyetin tamamı küfür değildir. İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak her zaman için takat nispetince zorunludur.

5- *Va'd ve Vaid*: Allah va'd ve vaidinde sadıktır. Ehli cennet cennette, ehli cehennem de cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Ahiret âlemindeki mükâfat ve ceza dünyadakilere benzemez.

6- *Menzile beyne'l-Menziletayn*: Nifak iman ile şirk arasında bir yerdedir. Münafıklar ne mü'min ne de müşriktir. Müşrikler ne münafık ne de mümindirler.

⁵² Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye Beyne'l-Fıraki'l-İslamiyye*, Vizaret'ü t-Türas'il-Kavmi, Umman 1992, 14.

⁵³ Nami, 197-201.

⁵⁴ En'am Sûresi, 6/103.

Müminler de ne münafık ne de müşriktir. Her kim bunlardan birini diğeriyle isimlendirirse kâfir olmuştur.

7- *La Menzile beyne'l- Menzileteyn*: İman ile küfür arasında bir yer yoktur. Allah büyük günahlardan kaçınanın küçük günahlarını af eder. Büyük günahları ise ancak tövbe etmekle af eder.

8- *Ahkâm*: Allah ve Resulünün ahkâmını değiştiren kâfirdir.

Bu fırka Rey ve sünneti inkâr edeni tekfir ederler. Allah'ın kulları karşısındaki delili kitapları ve Resulleridir. Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur.⁵⁵

1.5.2. Nükkâriyye

İbâdiyye'nin Vehbiyyeden sonra en büyük taraftara sahip olan kolu olup, Tâhert Rüstemî imâmetini inkâr ettikleri için bu isimle anılmışlardır. Aynı zamanda bu kola Nükkas, Necviyye, Mülhid gibi adlar da verilmiştir.⁵⁶ Bunlara ayrıca Şa'biyye, Yezidiyye veya Mistave de denmiş, kendileri ise Mahbûbiyyûn adını kullanmışlardır. Kuzey Afrika'da önemli rol oynayan fırkanın ilk imamı Ebu Ammar Abdülhamid el-A'ma, ondan sonra ise "gerçek müminlerin şeyhi" sıfatıyla imam seçilen Ebu Yezid Mahled bin Keydad'dır. Ebu Yezid Nükkârî imâmetini on iki kişiden oluşan ve azzabe denen bir temsilciler meclisiyle birlikte yönetmiştir.⁵⁷ Ezârika ve Mağribi Sufriyyesini takiben isti'raz görüşünü benimsemekle İbâdî inancından ayrılmıştır. İbâdî inancından ayrıldığı görüşlerden bazıları şunlardır:⁵⁸

- 1- İmâmet farz olarak telakkî edilemez
- 2- Zalim idarecinin arkasında cuma namazı kılmak caiz değildir
- 3- Efdal (daha üstün) varken mefdul imam sayılamaz
- 4- İdarecilerin verdiği ikramı almak helal değildir
- 5- İlâhi sıfatlar mahlûktur

⁵⁵ Nami, 197-201

⁵⁶ Neccar, *Fi Mezahib'i-l İslamiyyîn*, 199.

⁵⁷ İbâdilikte azzabe için Bkz., Sabri Hizmetli, "*İbâdilikte Azzabe*", A.Ü.İ.F.D, 29, Ankara, 1987.

⁵⁸ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/14-20; Neccâr, *el-İbâdiyye ve medâ sılâtihe bi'l-Havaric*, Dâru'l-Mearif, 1. Baskı, Kahire 1993, 97.

6- Allah nafile ibadetleri emretmemiştir, farzları emretmiştir. Öyleyse nafileleri bilmek ve onunla amel etmek gerekmez

7- Takiyyenin geçerli olduğu durumlarda içki içmek caizdir

8- Bilinmeyen haram helaldir.⁵⁹

1.5.3. Neffâsiyye

Kurucusu Fercan Nasr en-Nefusi'dir. Neffâs adıyla tanınmaktadır. Bilâdülcrid bölgesinde Kantarar'da ortaya çıkmıştır. Neffâs ve muasırı olan Sa'd bin Ebi Yunus ders almak için Tâhert'e giderek Rüstemi imamlarından ders almışlardır. Rüstemi imamı Eflah bin Abdülvehhab Sa'd'ın babasının ölümü üzerine Sa'd'ın gitmesine izin verir. Neffâs da arkadaşına eşlik etmek üzere izin alır. Yola çıkacaklarında Eflah Sa'd'a bir mektup verir. Yolda bu mektuba muttalî olan Neffâs, Eflah'ın Sa'd'ı Kantarar'a babasının yerine imam yaptığını görünce, Eflah'a karşı düşmanlık beslemeye başlar. Zira Neffâs Kantarar'a kendisinin imam tayin edileceğini beklemektedir. Beldelerine vardıklarında Neffâs bulunduğu ortamlarda imam Eflah'a bir takım ithamlarda bulunarak onu kötülemeye başlamıştır.⁶⁰

Neffâs, Eflah'ı avla meşgul olarak Müslümanların maslahatlarını ihmal etmek ve lüks bir hayat yaşamakla suçlamıştır.⁶¹

Neffâs'ın fikhî ve kelamî görüşleri şunlardır:⁶²

— Allah'a “dehr” (zaman, felek) denilebilir. Bunun manası sorulduğunda bunu “defter” isimli kitapta gördüğünü söylemiştir.

— Cuma namazında hutbe okumak bidattir.

— Öz kardeşin oğlu mirasa baba bir kardeşten daha layıktır.

— Eğer imam raiyesini zalim idarecilerden koruyamıyorsa, onlardan zekât toplama hakkına sahip değildir.

— Kaybolan kocanın ölümüne hükmetmek, ancak denizlerin ötesine yapılan yolculuklarla geçerli olur.

⁵⁹ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l İslamiyye*, 2/14-20; Neccâr, *el-İbâdiyye ve medâ sîlatihe bi'l-Havaric*, 97.

⁶⁰ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l İslamiyye*, 2/24.

⁶¹ Nami, 212.

⁶² Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/25.

Çağdaş İbâdî âlimi olan Ali Yahya Muammer'e göre makâlât ve tarih kitaplarının Neffâs'ın müstakil bir fırkanın imamı ve Neffasiyye'nin başlı başına bir fırka olduğu konusunu abarttıklarını belirtir. Zira bu fırkanın müstakil addedilecek prensipleri ve görüşleri yoktur. Neffâs cumhurun görüşlerinin aksine birkaç içtihadta bulunmuş, fikhî görüşü olan bir şahıstır. Neffâs'ın imam Eflah karşısında yer alması siyasî sebeplere dayanmaktadır.⁶³

1.5.4. Halefiyye

Ebu'l-Hattab Abdü'l-A'la el-Meâfirî'nin soyundan gelen Halef bin Semh tarafından kurulmuştur. Babası Abdülvehhab bin Abdurrahman bin Rüstem tarafından Cebel Nefüse'ye imam tayin edilmişti. Babasının ölümünden sonra Halef, imamın iznini beklemeden Cebel Nefüse imâmetini üzerine almış ve insanlar da ona tabi olmuşlardı. Bu hadiseler Tâhert'e ulaştığında imam, Semh'a bir mektup yazarak velâyette acele ettiği için onu kötülemiş ve görevi bırakmasını istemişti. Fakat Semh bu davete icabet etmeyip Cebel Nefüse'nin Tâhert'ten ayrı, özerk bir bölge olduğunu ve ayrı bir imamının olduğunu ilan etti. Böylece Halefiyye tamamen siyasî menşe'den doğan bir fırka olmuştur.⁶⁴

1.5.5. Hüseyniyye–Ömeriyye

Ebu Ziyad Ahmed b. Hüseyin et-Trablusî tarafından kurulmuştur. Hicrî üçüncü yüz yılda yaşamıştır. İbâdî makâlât kitapları bu fırkanın Ömeriyye adı verilen fırkayla iç içe olduklarını; ancak imamlarının farklı olduğunu söylerler.

Ömeriyye'nin imamı ise İsa b. Umeyr'dir. Bunlar mezheplerini Abdullah b. Mes'ud'a dayandırırılar.⁶⁵

Bu iki fırka temelde İbâdî hareketinden ayrılan görüşlere sahiptirler.

— Allah'ın gayrisini inkâr eden müşrik değildir.

— Hatalı te'vil yapanlar müşriktir.

— İkrâh altında olan kişinin takiyye yoluyla zina yapması ve insanların malını almasında bir sakınca yoktur.

— Cennet ehli ebedi bir korku ve ümit içinde yaşarlar.⁶⁶

⁶³ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fıraki'l-İslamiyye*, 2/28.

⁶⁴ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/30.

⁶⁵ Nami, 215.

1.5.6. Sekkâkiyye

Kurucusu Kantarar şehri sakinlerinden Abdullah es-Sekkak'tır. İbâdîye, Sekkakiyye hariç bütün ehli kıbleye Müslüman muamelesinde bulunurlardı. Ancak Sekkakiyye'den birisi öldüğünde arkasında cenaze namazı kılmazlardı. Ebu'l-Abbâs Ed-Dercinî meşâyih'in Sekkakiyye'nin müşrik ve münafık olduğuna hükmettiklerini söyler.

Görüşleri şunlardır:⁶⁷

— Sünnet, icmâ ve kıyası (rey) inkâr ederler. Dinin tamamının Kur'ân'dan ibâret olduğuna hükmederler.

— Cemaatle namaz bidattir.

— Ezan bidattir.

— Namaz ancak manası ve tefsiri bilinen Kur'ân âyetleriyle caiz olur.

— Hayvan gübresi ile yetiştirilen sebzeler pistir.

Bu fırka Kantarar'ın dışına yayılmamış ve Hicrî beşinci yüzyılın sonunda tamamen kaybolmuştur.⁶⁸

1.5.7. Fersiyye

Kurucusu Ebu Süleyman b. Yakup b. Eflah'tır. Tâhert Rüstemî imamının soyundandır. Vercelanda yaşamıştır. Babasının engellemelerine rağmen İbâdî kaynaklarının dışında ki eserleri okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Babasının ölümünden sonra İbâdî alimlerinin hilafına içtihadlarda bulunmuştur.

Görüşleri:

— Hayız halinde ki kadının ve cünüp olan erkek ve kadının terleri pistir.

— Kesilen hayvanın yavrusu haramdır.

— Zekât ancak akrabalara verilir.

⁶⁶ Muammer, *el-İbâdîyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/32.

⁶⁷ Muammer, *el-İbâdîyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/34-35.

⁶⁸ Nami, 217.

— Hayvanın iškembesi ve içinde pişirilen yemek pıstır.⁶⁹

Bu fırka hicrî altıncı yüzyılın sonlarında tamamen kaybolmuştur.⁷⁰

1.6. İbâdîliğin İtikadî Görüşleri

Bu bölümde Hâricî fırkaları arasında en ılımlı kolu temsil eden İbâdiye'nin itikadî görüşlerini ele aldık. Öncelikle siyasî bir fırka olduğu için onun imâmetle ilgili görüşlerini ortaya koyalım.

1.6.1. İmâmet (Devlet Anlayışları)

İmâmetin kitap, sünnet, icmâ ve istidlal ile farz olduğu görüşündedirler. Müslümanların bir devlet ikâme ederek başkanını belirlemeyi dinî bir görev olarak görürler.⁷¹ Bu devlet Allah'ın koyduğu hükümleri uygulayacak, fitne ve nizamsızlıktan kaçınacak, zulmü bertaraf edecek, İslam davasını küfür beldelerine taşıyacak ilahi kitap ve şeriatın hakim olacağı âdil bir devlet olacaktır.⁷²

İbâdîler genel olarak devlet başkanları için imam ifadesini kullanırlar. Bununla birlikte çeşitli siyasî durumları ifade etmek üzere imam kelimesine değişik sıfatlar eklemişlerdir.

İbâdî olmayanların hâkimiyetleri altında gizli ve sır olarak yaşanan döneme Kitman dönemi denmektedir. Kitman halinde yaşayanlar tarafından kendilerini korumak maksadıyla belirlenen lider, bir saldırı vuku bulduğu zaman veya hâkimiyetin elde edilmesi için faaliyet gösterildiğinde ona imamü'd-difa' (savunma imamı) adı verilir. İmamlığın teşekkülü, yani hâkimiyetin İbâdîlerde bulunduğu duruma da Meslek'ü-z Zuhûr (Açık Yol) denilir. Normal şartlarda usulüne uygun olarak seçilen imama da İmamü'l Bey'a veya kısaca imam denilir.⁷³

İbâdiye imâmet makamına getirilecek şahsın vasıfları konusunda Ehl-i Sünnetten tamamen ayrılır ve imamların Kureyş'ten olması yolundaki anlayışı kesinlikle reddeder. Onlara göre soy değil mümin vasfını taşımanın yanında ilim, züht

⁶⁹ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/36.

⁷⁰ Nami, 218.

⁷¹ A'veşt Bükeyr b. Said, *Dirâsât İslamiyye fi Usuli'l- İbâdiyye*, Dar'ut-Tedâmun, Kahire 1988, 112; Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*. 2/53.

⁷² Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-Fırak'i-l-İslamiyye*, 2/54.

⁷³ Fığlalı, 111.

ve adâlet sahibi olmak önemlidir. Bu nitelikleri taşımak suretiyle itâata layık olan herkes imam olabilir.⁷⁴

Bu görüşlerinden dolayı pek çok Arap olmayan unsurun Hâricî saflarına katıldığı bilinmektedir. İmâmetin vasiyet veya tayinle değil serbest seçimle gerçekleşeceği hususu İbâdiye'nin temel prensiplerindedir. Seçim için gerekli olan şart biattır ve biat iki kademelidir. İlk kademede imam ya Abdurrahman bin Rüstem'in Hz. Ömer örneğine uyarak teşkil ettiği altı kişilik şûrâ, yahut uzun süre Basra'da sonra Umman'da bulunan İbâdî meşâyih tarafından seçilir. İkinci kademede şûrâ ve meşâyih meclisi biat ettiği adayı halka sunarak onların biatlerini alırlar. Söz konusu ikinci merhale İbâdî telakkîsine çok önemlidir; çünkü halk isteyerek biat etmemişse seçilen aday imam unvanına sahip olamaz.⁷⁵

İmamın görevleri:

İbâdiye'ye göre imamın en önemli görevi Kur'ân-ı Kerîm'in bütün hükümlerini yerine getirmek ve adâleti sağlamaktır. Bunun için gerekirse zora başvurma onun yetkisi dâhilindedir. İmam şeriatı uygularken Allah'ın kitabı ile birlikte Hz. Peygamberin sünnetine ve ilk iki halifenin davranışlarına uyar. Bu uygulama sırasında kesinlikle tahkîme yanaşmaz. Gerekli gördüğü durumlarda savaş ilan edebilir ve savaşı bizzat yönetir. Ayrıca namazda imamlık yapar, gereken yerlere vali ve vergi amilleri tayin eder.⁷⁶

İbâdî devleti için en önemli görev olarak kabul edilen adâlet telakkîsi iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırma (emir bi'l maruf nehiy an'il münker) şeklinde ifade edilmiştir. Bu prensip başta imam olmak üzere her Müslümanın vazgeçilmez bir görevidir. Onların bu ilkeyi uygulamada zaman zaman son derece haşin davrandıkları bilinmektedir. Bununla birlikte İbâdiye muhaliflerine karşı çok daha müsamahalıdır. Mesela Ezârika kendilerinden olmayan bütün Müslümanların müşrik olup kadın ve çocukları da dahil hepsinin öldürülmesinin mubah sayıldığını iddia ederken, İbâdiye bu görüşe karşı çıkmıştır. Buna göre İbâdiye'ye muhalif olan ehli kible müşrik değil sadece “nimeti inkar edenler” anlamında kafirdir. Bu sebeple onlara “isti'raz” uygulanamayacağı gibi erkekleri, ele geçirilen silah, at, ve mühimmat gibi ganimetlerin dışında kalan kadınları, çocukları ve malları haramdır. Başka bir imkan bulunmadığı takdirde kötülüğün önlenmesi ve adâletin uygulanabilmesi amacıyla cihada başvurmak

⁷⁴ A'vest, 110.

⁷⁵ Fığlalı, 115.

⁷⁶ Fığlalı, 118.

zaruridir. İmam kendilerine muhalif olan Müslümanları kendi inançlarına çağırmalı, reddederlerse onlara karşı da cihad ilan etmelidir. Muhaliflerin bulunduğu yer iman bölgesi değil tevhid bölgesi, idarecilerin bulunduğu ordugâhlarda zulüm bölgesi olduğundan bunlara da cihad açılmalıdır. İbâdiye diğer Hâricî fırkalarının aksine muhaliflerin arasında oturan Hâricîlerin (Kaade) tekfir edilemeyeceğini söyler⁷⁷.

1.6.2. İman

İbâdiye'nin itikadî görüşlerinin temelini son derece geniş bir şekilde ele alınan iman anlayışı teşkil eder. Onlara göre iman: ikrar, amel, niyet, sünnete uymak, süflî arzulara uymamak ve takva yoluna uymaktır. İman Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennete, cehennemine, ölümden sonra dirilmeye, hesaba ve ahiret gününe inanmak; peygamberlerin rablerinden getirdiklerini, Kur'ân'ın Allah'ın kelamı, vahyi ve indirmesi olduğunu ve onun elçisi Muhammed (S.A.V.)'e indirdiğini kabul etmek; Allah'ın sevabının olduğunu ve bunun başka sevaba, ikâbı'nın olduğunu ve bunun başka cezaya benzemediğini tasdik etmektir. Ayrıca iman, kadere hayrına ve şerrine, Allah'ın muhakkak her şeyin yaratıcısı olduğuna, onun va'dinden dönmeyip vaidini de iptal edip kaldırmayacağına, söylediklerinin doğru olduğuna ve Muhammed bin Abdullah'ın Allah tarafından getirdiği şeylerin tamamına, apaçık doğruluğuna inanmak, onda asla şek ve şüpheye düşmemektir.⁷⁸

1.6.3. İman ve İslam

İbâdîler'in çoğuna göre iman ve İslam şer'î anlamda eşanlamlı kelimelerdir. İmanın üç mertebesi vardır: Kalp ile inanmak, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmek. İman, ikrar ve amel demek olduğundan bu üç esastan birini yerine getirmeyen birinin kafir olacağını iddia ederler ve bu İbâdî alimlerinin ittifak ettikleri bir görüştür.⁷⁹

İmanın artması ve azalması konusunda İbâdîler'in görüşünü İbâdî alimi es-Sâlimî şöyle açıklar: İbâdîlerden bir kısmı Eşâire'nin benimsediği gibi imanın artıp azalabileceği görüşündedir, bir kısmı Ebu Hanîfe ve bazı Eşâire'nin benimsediği, ne artıp ne de azalacağı görüşündedir. Bazıları ise imanın artıp azalmayacağı görüşündedirler.⁸⁰

⁷⁷ Fığlalı, 119.

⁷⁸ Fığlalı, 126.

⁷⁹ Neccar, **Fi mezahib'i-l-İslâmiyyîn**, 269.

⁸⁰ İbn İdris, Mustafa b.Mihammed, **el-Fikru'l-Akdi inde'l-İbâdiyye**, Cem'ıyye Türas, Cezair 2004, 398 ; Neccar, **Fi mezahib'i-l-İslâmiyyîn**, 269.

1.6.4. Kelâm-ı İlâhî

İbâdîlere göre Kur'ân Ehl-i Sünnetin söylediğinin aksine, mahlûktur, yaratılmıştır.⁸¹ Bu görüşü benimsemeleri tevhid inancını koruyarak Allah'ı şirkten tenzih etmektir. Şöyle ki; eğer Kur'ân kadîm ve yaratılmamış ise, Allah da kadîm olduğu için aynı şekilde iki kadîm bulunacak (teaddüdü kudemâ) ve bir iştirak söz konusu olacaktır. Oysa Allah'ın dışında hiçbir şey kadîm değildir. Onun için Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm kadîm olamaz. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm mahlûktur. Zira Kur'ân-ı Kerîm harf ve seslerden meydana gelmiştir. Bu ise ya cisimdir ya da arazdır. Cisim ve araz ise kadîm değil hâdis (sonradan yaratılmış) tir.⁸²

1.6.5. Allah'ın Görülmesi (Ru'yetullah)

İbâdiye, Mutezile gibi Allah'ın dünyada ve ahirette görülemeyeceği görüşündedirler.⁸³ İbâdiye'nin bu konudaki delilleri şudur: Onlara göre Allah müteşâbih olmayan muhkem âyetinde şöyle buyurmuştur:

*“Gözler O’nu görmez, O, bütün gözleri görür. O latiftir, haberdardır”*⁸⁴

İbâdiye bu âyetten başka Ehli Sünnetin delil olarak kullandığı *“O gün bir takım yüzler taptazedir, rablerini görecekler.”*⁸⁵ âyetini ele alarak buradaki görme-bakma kelimesinin (nâzıra) *“bekleme, ümit etme, Allah'ın hayır ve ihsanını gözetleme”* demek olduğunu beyan etmektedirler. Allah cisimlere benzemez. Gözle görülen şey ise sonradan meydana gelen (hâdis olan) şeylere benzer. Bu yüzden Allah'ın görülmesi imkânsızdır (müstehlî). Ayrıca görülecek şeyin bir cihet ve mekânda olması gerekir. Hâlbuki Allah cihet ve mekânda bulunmaktan münezzehtir derler.⁸⁶

1.6.6. Büyük Günah İşleyen Durumu (Mürtekibu'l Kebîre)

İbâdîlere göre küfür iki kısımdır. Nimet küfrü (küfr-ü nimet) ve şirk küfrü (küfr-ü şirk) Küfr-ü şirk sahibi olan kişi sonsuza dek cehennemde kalacaktır. Bunlar Allah'ın peygamberlerini, meleklerini, kitaplarını, cennet ve cehennemin varlığını inkâr edenlerdir.⁸⁷

⁸¹ Vercelani Ebu Ya'kub Yusuf b. İbrahim, **Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan**, Mısır 1306, Baruniyye Matbaası, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no: 1249, 1/50.

⁸² Vercelani, **Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan**, 1/68 vd.

⁸³ Vercelani, **Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan**, 1/63.

⁸⁴ En'am Sûresi, 6/103.

⁸⁵ Kıyame Sûresi, 22/23.

⁸⁶ A'veşt, 57.

⁸⁷ Sabır, Taime, 119.

Büyük günah işleyen bir Müslüman mümin değil, müvahhiddir. Küfr-ü nimet içindedir. Bu kimsenin ceza çekeceği ve cehenneme gideceği şüphesizdir. Fakat cehennemde ebedi kalmamak için yegâne kurtuluş yolu tövbedir. Zira İbâdiye'ye göre tövbe kapısı açıktır. Allah kullarının tövbesini kabul eder, günahlarını bağışlar.⁸⁸

İbâdilere göre vaidin gerçekleşmesi için üç şart vardır:

- a- İşlenilen günahdan tövbe etmemek.
- b- Kötülükleri yok edecek hasenâttan (iyilikler) den mahrum olmak.
- c- Günahlardan geri dönmeyip Allah'a sığınmamak (istirca').⁸⁹

1.6.7. Kader

İbâdiye hayır ve şerri ile kadere inanır ve Allah her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka yaratıcı yoktur, diyerek ehli-i sünnete yakın bir görüş belirtirler. Allah'ın dilemesi (meşiyet) ve irâdesi olmadan hiçbir şey olmaz. Kulların fiillerini yaratan da Allah'tır. Bu noktada kul fiilinin yaratıcısıdır diyen Mutezileden ayrılırlar. İbâdiye'ye göre kul Allah'ın yarattığı fiillerin kâsibidir. İnsanda yaratılan fiilleri yapabilecek bir güç (istitâat) vardır. Bu güç (istitâat) fiil ile beraberdir ve fiilin varlığı ile birlikte meydana gelir. Bu fiille beraber meydana gelen istitâatın iki şekli vardır. Biri nimettir diğeri musibet. Nimet tâatı, musibet ise günahı (ma'siyeti) ortaya koyar. Kul kendi iradesi istikâmetinde bu istitâatını kullanarak iyi ve kötü fiili kesbeder.⁹⁰

1.6.8. Şefaati

Peygamberlerin şefaati konusunda İbâdiye, Ehl-i Sünnetten farklı olarak Mutezile ile birlikte hareket etmiş ve günahkâr kimse için şefaatin mümkün olmadığı görüşünü benimsemiştir. Allah adâletinin gereği olarak iyi işler yapanı ahirette mükâfatlandırarak (va'd) kötü iş yapmış olanları da cezalandıracaktır (vaid). Va'd ve Vaidin esası tekliftir, sorumluluktur. Öyle ise mükellef olan insan itâat ve isyanının karşılığını görecektir, eğer günah işlemişse cezalandırılacaktır.⁹¹

⁸⁸ Vercelani, *Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan*, 2/45.

⁸⁹ Vercelani, *Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan*, 2/35.

⁹⁰ Fığlalı, 133-134.

⁹¹ Vercelani, *Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan*, 1/55-59.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBÂDİYE'NİN USUL-Ü FIKIH KAYNAKLARI VE İÇTİHAD ANLAYIŞLARI

2.1. Usul-ü Fıkıh Kaynakları

İslam hukukunun kaynakları ve bu kaynaklara dayanarak hüküm çıkarma yöntemleri konusu İslam Hukuku metodolojisi olan usul'ü fıkıh alanına girer.¹ Usul alimleri şer'î hükümlerin istinbâtında kullanılacak delillerin bir kısmını ittifakla kabul ederken, bazı deliller hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. Alimlerin ittifak ettikleri deliller şunlardır: Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas. İhtilaf ettikleri deliller ise İstihsân, İstislah (Mesâlih-i Mürsele), İstishâb, Örf ve Adet, Şer'u men Kablenâ ve Sedd-i Zerâyi'dir.² Bazı usulcüler, şer'î ahkâmın asıl delillerinin Kitap, Sünnet ve İcmâ olduğunu, Kıyasın ise bu üç asıldan çıkarılan bir delil olduğunu belirtmişlerdir.³ Bazılarında aslî delilleri Kitap, Sünnet ve Rey'le İctihad olarak üç kısımda ele almışlardır.⁴ Gazali ise şer'î delillerin Kitap, Sünnet, İcmâ ve Akıl delili olduğunu belirtmiştir. Akıl delilinin içinde Şer'u men Kablenâ, Sahâbi Kavli, İstihsân ve İstishâbında dahil olduğunu ifade etmektedir.⁵

Bazı kaynaklar İbâdiye'nin şer'î kaynaklarının Kitap, Sünnet, kendi imamlarının içtihadı ve Mesâlih-i Mürsele olduğunu ifade etmektedir.⁶ Bizim incelediğimiz İbâdi kaynaklarda ise başta Nureddin es-Sâlimî olmak üzere Vercelani ve Bettâşî gibi alimlerin şer'î hükümlerin çıkarılmasında yararlandıkları kaynakların şunlar olduğunu görmekteyiz. İttifak edilen aslî deliller, Kitap, Sünnet, İcmâ, Kıyasıdır. Tâlî deliller ise İstihsân, İstishâb, Şer'u men Kablenâ, İstikra, Sedd-i Zerâyi' ve Delâletü'l-İktirandır. Bettâşî, Kitap, Sünnet ve İcmâ'nın ittifakla kabul edilen delillerden olduğunu, Kıyas ve diğer tâlî delillerin ihtilafli olduğunu belirtmektedir. Nureddin es-Sâlimî'ye göre ise Kıyas aslî delillerden biridir.⁷

¹ Ebu Zehra, Muhammed, **İslâm Hukuku Metodolojisi**, (Çev. Abdulkadir Şener), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1973, 21.

² Ebu Zehra, 83 ; Şa'bân, 47; Atar, Fahrettin, **Fıkıh Usûlü**, M.Ü.İ.F. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, 24; Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, Kitabevi, İstanbul-trs., 1/51.

³ Serahsi, Ebubekir Muhammed b. Ahmed, **Usul'ül-Fıkıh**, Dar'ül-Ma'rife, Beyrut-1973, 1/279.

⁴ Haseballah, Ali, **Usul'üt-Teşri'i'l-İslamî**, Dar'ul-Meskafi'l-Arabî, 6. Baskı, 1982, 21.

⁵ Gazali, Ebû Hamid Muhammed, **el-Mustasfa min Ilmi'l-Usûl**, Dârü'l-Fikir, Beyrut trs., 1/100.

⁶ Şener, Abdulkadir, **Kıyas İstihsân İstislah**, D.İ.B.Y., Ankara-1974, 34.

⁷ Bettâşî, 1/160; Halid b.salim, **Ed-Devru'l fikhî lil'imam es-Sâlimî fi'l-medreseti'l-ibâdîyye min hılâli kitabihî mearicü'l-âmâl ale medârici'l-kemal binazmi muhtasari'l-hısal**, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Âli beyt üniversitesi, Fıkıh ve usulü Bölümü, Ürdün, trs. 66.

İbâdî tarihçi Ali Yahya Muammer, İbâdîler, kıyas ve istidlâlin hepsini “rey” kelimesiyle ifade ettikleri için bazı kitaplarda İbâdîler'in kıyas ve diğer tâlî delilleri delil olarak kabul etmediklerinin belirtildiğini ifade etmektedir.⁸

2.1.1. Aslî Kaynaklar

Müçtehid, bir meselenin şer'î hükmünü öğrenmek istediğinde, önce Kur'ân'a onda hükmü bulamazsa sünnete başvurur. Bu iki kaynaktan hükmü bulamazsa icmâ'ya müracaat eder. Şâyet ondada bulamazsa o meselenin hükmünü kıyas ve diğer fer'î deliller ile içtihad ederek bulur.⁹ Burada delillerden hüküm çıkarmada bu tertip ve sıralamaya uyulması gerektiğini ortaya koyan bir tatbikatı zikrederim: Hz. Peygamber (S.A.V.) Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçmiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.) O'na sordu: Sana bir mesele getirildiğinde ne ile hükmedeceksin yâ Muâz?

- Allah'ın Kitap'ında bulduğumla hükmedeceğim.
- Onda bulamazsan ne ile hükmedeceksin?
- Allah rasûlünün sünneti ile hükmedeceğim.
- Allah rasûlünün sünnetinde de bulamazsan?
- Kendi reyimle içtihad ederim.

Bu konuşmayı naklettikten sonra Muâz şöyle demiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.A.V.) eliyle göğsüme vurdu ve “Allah'ın Rasûlünün elçisini, Allah'ın ve Rasûlünün hoşnut olduğu (cevaba) muvaffak kılan Allah'a hamd olsun.” dedi.¹⁰ Bizde aslî delilleri bu hiyerarşik sıraya göre zikredeceğiz.

2.1.1.1. Kitap

Kitap ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir.¹¹ Bilindiği gibi Kur'ân bütün İslam mezheplerine göre İslam hukukunun temel kaynağıdır. Nureddin es-Sâlimî diğer bütün usulcüler gibi Kur'ân'ın, teşrî' için birinci kaynak olduğunu ifade etmektedir.¹² İslam Hukukçuları Kur'ân'ı farklı şekillerde tarif etmişlerdir.¹³ Bazı tarifler Kur'ân'ın amacını

⁸ Muammer, **Dirase Mürekkeze fi Üsulihim ve Tarîhihim**, Mektebet Vehbe, 3. Baskı 1987, 52.

⁹ Şa'bân, Zekiyüddîn, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, (Çev. İbrahim Kafî Dönmez), T.D.V. Yayınları, Ankara 2000, 45 ; Atar, 25.

¹⁰ Ebu Dâvud, Süleyman b.el-Eş'as b. İshak el-ezdî es-Sicistani, **Sünenü Ebi Davud**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, Akdiye, 11 (4-18)

¹¹ Bettâşî, 1/162 ; Serahsi, 1/279 ; Haseballah, 24.

¹² Bettâşî, 1/162 ; Halid, 65.

¹³ Haseballah, 25; Serahsi, 1/279; Molla Hüsrev, **Mir'âtü'l-Usûl fi Şerh-i Mirkâtî'l-Vusûl**, Fazilet Neşriyat, trs. İstanbul , 1/33; Ebu Zehra, 89.

ön plana çıkarırken¹⁴ diğer bir kısmı onun Hz. Peygamber'den sonraki nesillere aktarılış şeklini ön plana çıkarmışlardır. İbâdî usulcü Bettâşî ve Nureddin es-Sâlimî de Kur'ân'ın tarifinde tevâtüren naklîni ön plana çıkarmaktadır. Onlar şöyle tarif eder. "Hz. Muhammed'e indirilen ve bize kadar tevâtür yoluyla nakledilmiş beşerin benzerini getirmekten aciz olduğu nazımdır."¹⁵ Bu tarifin neticesinde Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadisleri, indirilen diğer kitaplar, tilâveti mensûh olan ve Hz. Peygamber'den (S.A.V.) âhâd yoluyla nakledilenler tarifin dışında kalmıştır. Çünkü bunlar Kur'ân değildir. Ve Kur'ân hükmü verilemez. Hz. Peygamberden tevâtür yoluyla nakledilmeyen bir metin Kur'ân olarak isimlendirilemez ve Kur'ân'a verilen hükümler o metin için geçerli olmaz. Namazda okunmasının caiz olması ve cünüp olan kişinin dokunmasının haram oluşu gibi. Bu noktada bir ihtilaf söz konusu değildir.¹⁶ Tevâtür, yani yalan hususunda gizlice aralarında anlaşıp sözbirliği yapmaları, sayılarının fazlalığı ve yerlerinin birbirinden çok uzak oluşu sebebiyle aklen mümkün olmayan bir topluluğun aynı nitelikteki bir topluluktan yaptığı rivâyettir.¹⁷

Şâzz Kıraatler

Usulcülerin ıstılahında tevâtür yoluyla naklolunmayan nazımlara (lafızlara) şâzz denir. Şâzz rivâyetlerin bir kısmı meşhûr, diğerleri ise âhâd tarikle gelmiştir. Mezheblerin çoğuna göre âhâd tarikle gelen rivâyetlerle amel olunamaz.¹⁸ Hanefiler âhâd rivâyetle amel etmeyi kabul etmemekle beraber meşhûr yolla gelen rivâyetlerle amel edilebileceğine hükmetmişlerdir.¹⁹ İbâdîler ise âhâd tarikle gelen rivâyetlerle amel etmenin sahîh olduğuna hükmetmişlerdir. Hanefilere göre meşhûr rivâyetler Ku'an'dan değilse de sünnetten sayılırlar. Mesela, Abdullah bin Mes'ud'un yemin kefâretiyle ilgili rivâyetinde, diğer rivâyetlerden farklı olarak tetâbu' (peş peşe olma) kaydı bulunmaktadır. Hanefiler, bu rivâyetle amel ettikleri için, yemin kefâreti orucunun üç gün ardı ardına tutulması gerektiği doğrultusunda bir görüşe sahip olmuşlardır. Mâlikî,

¹⁴ Mesela bkz. İsmail Köksal, **Tağayyürü'l-Ahkâm fi şeriatî'l-İslamiyye**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000, 131.

¹⁵ Bettâşî, 1/162.

¹⁶ Bettâşî, 1/163.; Şa'bân ,54; Molla Hüsrev, **Mir'ât**,1/24.

¹⁷ Zeydan, Abdülkerim, **Fıkıh Usulü**, (Çev. Ruhi ÖZCAN) M.Ü.İ.F.V.Y. İst. 1993, 146. ; Şa'bân, 53.

¹⁸ Atar, 28; Şa'bân, 54.

¹⁹ Serahsi, 1/289; 1/35.

Şâfiî ve Hanbelîler ise şâzz rivâyetlerle amel etmezler. Çünkü onlara göre şâzz rivâyetler ne Kur'ân ne de sünnetten sayılır.²⁰

Meşhûr yolla gelen bu İbn Mes'ud kıraatini İbâdîler de kabul etmekte ve onunla amel edileceği görüşündedirler. İbâdîler meşhûr yolla gelen bu rivâyeti sünnete dayandırarak kabul etmektedirler. Çünkü İbn Mes'ud adâlet vasfını taşıyan, sikâ (güvenilir) bir râvidir. Rivâyetinin kabul edilmesi gerekir.²¹ Nureddin es-Salimî âhâd haberlerle amel edilebileceğini belirtmektedir.²² Mesela, Ubeyy b. Ka'b'ın rivâyetine göre kazaya kalan ramazan orucunun ard arda tutulması gerekmektedir. Ubeyy'in rivâyeti şöyledir; “Diğer günlerden sayılı günler”²³ “peş peşe” İbâdîler âhâd haberlerle amel edileceğine hükmetmişler de, Kur'ân'î hükümlerde bununla hüküm isbat etmemektedirler. Namazda böyle bir metnin okunması halinde namazın sahih olmaması gibi.²⁴

2.1.1.2. Sünnet

Lügatte “sünnet” yol ve âdet anlamındadır. Fıkıh usulü ve hadis literatüründe ise farklı şekillerde tarif edilmiştir. Nureddin es-Sâlimî şöyle tarif etmiştir. “Kur'ân'ın dışında Hz. Peygamber'den (S.A.V.) nakledilen söz, fiil ve takrirdir”.²⁵

Sünnetin Kaynak Değeri: Hz. Peygamber'in (S.A.V.) sahih sünnetinin İslam hukukunun kaynaklarından biri olduğu ve bunun gereğine göre amel etmenin vücûbu üzerinde müçtehidler ve bilginler ittifak etmişlerdir.²⁶ Nureddin es-Sâlimîye göre Sünnet, İslam Hukukunda ikinci kaynaktır. O'na göre sünnet müstakil bir kaynaktır. Bununla beraber Kur'ân'ın mutlak olarak zikrettiğini takyîd eder, Kur'ân ve hadislerdeki umûmî lafızları tahsîs eder.²⁷

Sünnetin Kaynak Olduğuna Dair Deliller

²⁰ Serahsi, 1/289; Şa'bân, 54; Atar, 28.

²¹ Bettâşî, 1/153.

²² Halid, 65.

²³ Bakara Süresi, 2/185.

²⁴ Kindî, 77-79; Bettâşî, 1/163.

²⁵ Kindî, 117.

²⁶ Kindî, 124; Şa'bân, 79; Atar., 35.

²⁷ Halid, 74-75.

*“Peygamber (S.A.V.) size ne verdiyse onu alın ve size neyi yasakladıysa ondan kaçının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”*²⁸

*“Kim Rasul’e itâat ederse Allah’a itâat etmiş olur.”*²⁹

İşte bu ve benzeri pek çok âyet, sünneti hüküm teşrî’inde kendisine başvurulması gerekli ve bağlayıcı bir kaynak olduğunu göstermektedir.³⁰

Vahyin Çeşitleri: Allah’ın Hz. Peygambere vahyettiği şeyler iki nevidir: Vahyi zâhir ve Vahyi bâtın.

Vahy-i Zâhir: Vahiy meleği tarafından farklı keyfiyetlerde Hz. Peygambere (S.A.V.) indirilmiştir. Bunun Hz. Peygamber (S.A.V.) ve diğer Müslümanlar için delil olmasında bir ihtilaf söz konusu değildir.³¹

Vahy-i Bâtın: Kendisine vahyin indirilmediği konularda Hz. Peygamberin (S.A.V.) içtihadta bulunmasıdır. Bu bazı mezheplerce tamamen reddedilmiş, bazılarında da dini hükümlerin dışında, siyasi görüşler ve savaşlarla alakalı konularda mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. İbâdî şeyhi el-Bedr eş-Şemmahi, “Tercih edilen görüş, vahy-i bâtının dini konularda da geçerli olmasıdır” der, delil olarak şu âyetleri gösterir.³²

*“Allah seni affetti ya! Sebep doğru söyleyenler sence belli oluncaya kadar ve sen yalancuları bilinceye kadar beklemeden onlara izin verdin.”*³³

Ayrıca Allah insanlara Hz. Peygamber’in sözlerine uymayı emretmiştir. Bu söz gerek vahiyle gerekse içtihad yoluyla nakledilmiş bulunsun. Hz. Peygamber’in (S.A.V.) içtihadı vahy-i bâtındır. Yani Allah tarafından ona ilham edilmiştir.³⁴

*“Hevadan (arzusuna göre) söylemiyor. O (Kur’ân) sadece vahyolunan bir vahiydir”*³⁵ âyeti buna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber’in (S.A.V.) savaşla ilgili bazı içtihatlarında sahâbeler vahiy değil ise kendi görüşlerini belirtmişler, Hz. Peygamber (S.A.V.) de Bedir Harbi’nde olduğu

²⁸ Haşr Sûresi, 59/7.

²⁹ Nisa Sûresi, 4/80.

³⁰ Kindî, 124-125.

³¹ Bettâşî, 1/265.

³² Bettâşî, 1/265.

³³ Tevbe Sûresi, 9/43.

³⁴ Bettâşî, 1/266.

³⁵ Necm Sûresi, 53/3-4.

gibi o görüşünden dönmüştür. Ancak ahkâma dair konularda Hz. Peygamber (S.A.V.) hata yapmaktan mâ'sumdur (korunmuştur). İbâdî âlimi Nureddin es-Sâlimî'ye göre de uygun olan görüş Hz. Peygamber'in (S.A.V.) gerek şer'î hükümlerde gerekse siyasi konularda içtihadının sahih olmasıdır. Nureddin es-Sâlimî savaşların dışında Hz. Peygamber'in (S.A.V.) içtihadta bulunduğu dair bir rivâyetin bulunmadığını belirtir. Ayrıca Nureddin es-Sâlimî Hz. Peygamber'in (S.A.V.) şer'î hükümlerde hata yapması ihtimalinin sahih olmadığını söyler. Zira onun içtihadı vahiydir. Hz. Allah “*O (kuran) sadece vahyolunan bir vahiydir.*”³⁶ buyurur. Vahiye hatanın olması söz konusu değildir. Netice olarak Hz. Peygamber'in (S.A.V.) içtihadı şer'î bir delildir.³⁷

Sened Açısından Sünnetin Kısımları

Usul alimleri seneddeki ittisâl ve inkitâ itibarıyla hadisleri iki kısma ayırmaktadırlar. 1- Müsned (Muttasıl) hadisler 2- Mürsel (Munkatî') hadisler.³⁸

1- Müsned (Muttasıl) Hadisler: En son râvi'den Hz.Peygamber (S.A.V.)'e kadar bütün râviler zikredilirse bu hadise Muttasıl hadis denir.³⁹ Müsned hadisler Hanefilere göre râvilerin adetleri itibarıyla, mütevâtir, meşhûr ve âhâd kısımlarına ayrılır.⁴⁰ İbâdîlerde bu noktada Hanefiler gibi hareket etmişlerdir.⁴¹ Şimdi bu açıdan müsned hadislerin kısımlarını ele alacağız.

Mütevâtir Hadis: Hz. Peygamber'den (S.A.V.) normalde yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayacak sayıda topluluğun rivâyet ettiği haberdur.⁴² Lafızlar râvilerce aynı şekilde nakledilirse “lâfzî mütevâtir”, lafızda farklılık olmakla beraber manada bir şekilde nakledilirse “manevî mütevâtir” denir.⁴³ Kendisiyle tevâtürün gerçekleşeceği topluluk için bazı bilginler beş, on, kırk gibi sayı şartı aramışlardır. Ancak sadece sayılarının çokluğundan değil râvilerin durumlarının da normalde yalan üzere birleşmeye mümkün olmaması gerekir. Tevâtür şartlarını bulduran sünnet kesin bilgi ifade eder. Buna göre mütevâtir sünnetle amel etmek farzdır. Buna muhâlefet edenler ise fasıktır.⁴⁴

³⁶ Necm Sûresi, 53/4.

³⁷ Bettâşî, 1/266-267.

³⁸ Ebu Zehra, 113; Bettâşî, 1/267; Atar, 43.

³⁹ Bettâşî, 1/267; Atar, 41.

⁴⁰ Ebu Zehra, 113; Şa'bân, 74; Atar, 41.

⁴¹ Bettâşî, 1/268.

⁴² Bettâşî, 1/267.

⁴³ Bettâşî, 1/268; Şa'bân, 75.

⁴⁴ Kindî, 144; Şa'bân, 76.

Haber-i Mütevâtirin Şartları

Haber-i mütevâtirde şu şartlar aranır;

- 1- Rivâyet akla değil hisse dayanmalıdır. Yani beş duyu organından birisiyle alınmalıdır. Çünkü akıl hata edebilir.
- 2- Meşrepleri ve memleketleri farklı olduğu için râvilerin yalan üzerine toplanmaları mümkün olmayacak şekilde olması gerekir.⁴⁵

Meşhûr Hadis: Sahâbe döneminde tevâtür derecesine ulaşmamış; ancak Tâbiîn ve Etbâu't-tabiîn döneminde bu dereceye ulaşarak kabul görmeye devam etmiş olan haberlerdir.⁴⁶ Haber-i meşhûr kesin bilgi ifade etmemekle beraber zannın üzerinde, kesine yakın bilgi ifade eder. Haber-i meşhûr mertebe olarak mütevâtir ve âhâd haberlerin arasındadır.⁴⁷ Hanefiler bu mertebeye “ilmu't-Tume'nine” adını vermektedirler.⁴⁸

Âhâd Sünnet: Haber, râviden Hz. Peygamber (S.A.V.)'e tam olmayan bir isnadla dayandırılıyorsa ve râviler tevâtür şartlarını taşııyorsa buna “âhâd haber” denir. Ebu Hanîfe, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfî, sahih hadislerin rivâyet şartlarını hâiz olan haber-i vâhidi delil olarak kabul etmektedirler. Bununla beraber Ebu Hanîfe ve İmam Mâlik haber-i vâhidle amel edebilmek için ilave bazı şartlar zikretmişlerdir.⁴⁹ İbâdîler ise haber-i vâhidin makbul olması için ilave şartlar zikretmemiş, bilakis bazı imamların öne sürdüğü bazı şartları tenkit etmişlerdir.⁵⁰ Haber-i mütevâtir gibi kesin bilgi, haber-i meşhûr gibi ilmi't-tume'nine de ifade etmez.

Ancak zan ifade eder. Bununla beraber râvide bulunması gereken şartlar varsa amel edilmesi gerekir.⁵¹

Râvide Bulunması Gereken Şartlar:

⁴⁵ Kindî, 144.

⁴⁶ Bettâşî, 1/263; Zeydan, 163; Şa'bân, 76; Atar, 41.

⁴⁷ Bettâşî, 1/269.

⁴⁸ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 2/10; Şa'bân, 77.

⁴⁹ Şa'bân, 87; Atar, 42.

⁵⁰ Bettâşî, 1/269-274.

⁵¹ Bettâşî, 1/259.

İbâdî alim Bettâşî râvide bulunması gereken şartları şöyle sıralamıştır.⁵²

1- Râvinin bâliğ (ergenlik çağına ulaşmış) olması gerekir. Çünkü mükellef olmayan bir kişi yalan söylemekte sorumlu tutulmayacağından rivâyetinin yalan olma ihtimali vardır. Nureddin es-Sâlimî'ye göre de sahih olan sabînin rivâyetinin kabul olunmamasıdır.

2- Âkil (aklî melekelerinin yerinde) olması gerekir. Deli ve bunamış olanların rivâyeti ittifakla kabul edilmez.

3- Zâbıt (zabta ehil) olması gerekir. Yani rivâyet ettiğini iyi işitip hafızasında koruyabilmesi gerekir.

4- Râvinin, Muhammed (S.A.V.)'in getirdiklerini tasdik etmek ve ikrar gibi islam sıfatlarını taşıması lazımdır. Müşrikin rivâyeti icmâ ile kabul olunmaz.

5- Râvinin âdil, takva ve şahsiyet sahibi olması gerekir.

6- Râvinin rivâyet ettiği hadisin aksine bir davranışta bulunmaması gerekir. Çünkü bu durum rivâyetine töhmet getirir. Bu da onun kabulüne mani teşkil eder.

7- Diğer bilginlerin râvinin rivâyetini almayı terk etmemeleri gerekir. Çünkü bu durum râvideki veya rivâyetteki bir ta'n dan meydana gelmiştir.

8- Râvinin rivâyet ettiği hadisi te'vil etmeye çalışmaması gerekir. Eğer te'vil ederse kabul edilmekte veya reddedilmekte tevakkuf edilir (durulur). Çünkü bu te'vil ya muâriz bir hadis bulunduğu için veya başka bir sebeple gerçekleşmiştir.

9- Râvinin müdellis, yani rivâyet ettiği hadisi aldığı kişiden değil de işitenler kabul etsin diye başkasından almış gibi göstermemesi gerekir. Mesela Ebu Hureyre'den aldığı bir hadisi İbn Abbâs'tan almış gibi göstermek.

10- Râvi hadisi aldım dediği kişi tarafından yalanlanmayacak. Mesela İbn Abbâs'tan rivâyet ettim dediği bir hadis için İbn Abbâs tarafından ben böyle bir hadis rivâyet etmedim denmeyecek. Ancak râvi âdil ve hadisi ondan aldığına emin ise aldığı kişide "böyle bir hadisi hatırlamıyorum" derse, rivâyeti ittifakla kabul edilir. Çünkü hadisin sahibinin rivâyet ettiği hadisi unutmuş olması mümkündür.⁵³

⁵² Bettâşî, 1/275-278.

⁵³ Bettâşî, 1/275 vd.

Sahâbenin adâlet vasfı hakkında İbâdî âlimi Nureddin es-Sâlimî şöyle der: “Gerek fitneler ortaya çıkmadan önce, gerekse çıktıktan sonra Hz. Peygamber’in (S.A.V.) yaşayışı üzere devam edenler âdildir. Bu topluluk, Osman b. Affan’a karşı çıkarak onun yerine Ali b. Ebi Tâlib’i halifelîğe getiren ve tahkîm gününden sonra Allah’ın kitabının hükümlerini yerine getirmek için ondan ayrılanlardır.”⁵⁴

2-Mürsel (Munkatî’) Hadis: Nureddin es-Sâlimî mürsel hadisi şöyle tarif etmiştir: İsnadının herhangi bir yerinde bir veya daha fazla ravinin terk edildiği hadistir.⁵⁵ Mürsel hadis; Sahâbe mürseli, Tâbiîn ve Etbâu’t-tâbiîn mürseli ve üçüncü asırdan sonraki asırlardan herhangi birinde yaşayan âdil râvilerin mürseli gibi kısımlara ayrılmaktadır.⁵⁶ Sahâbe mürseli ile amel etmek icmâ ile vâciptir.⁵⁷ Nureddin es-Sâlimî de bu görüştedir. Çünkü sahâbe “Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu” dediği zaman onu bizzat duymuş olarak kabul edilir. Es-Sâlimî’ye göre fitnelere önceki bütün sahâbeler âdildir. Âdil bir sahâbe de fasık kişilerden rivâyetlerde bulunmaz. Mesela Abdullah b. Abbâs “*faiz ancak veresiye satıştır.*”⁵⁸ hadisini mürsel olarak rivâyet etmiştir. Bu hadisi Hz. Peygamberden (S.A.V.) işitip işitmediği sorulduğunda “Hayır onu bana Üsâme rivâyet etti.” diye cevap vermiştir. Bu ve buna benzer rivâyetler sonunda hadisin mürsel olarak rivâyet edilebileceğine dair icmâ meydana gelmiştir.⁵⁹

Tâbiîn ve Etbâu’t-tâbiîn mürsellersi, Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve İbâdîlere göre hüccettir. İbâdiye'nin imamı ve kurucusu olan Câbir b. Zeyd’in rivâyetlerinin çoğu mürseldir.⁶⁰ Zâhiriye’ye göre ve hadis imamlarından bir cemaata göre bu dönemin mürsel hadisleri asla kabul edilmez.⁶¹ İmam Şâfiî ise yalnız Said b. Müseyyeb ve Hasan el-Basrî gibi tâbiilerin mürselini kabul etmektedir.⁶²

Üçüncü asırdan sonraki asırlardan herhangi birinde adâletle muttasıf bir râvinin mürsel hadisi, Hanefîlerden, İmam Kerhî’ye göre makbûldür. İsa b. Ebân’a göre ise makbûl değildir.⁶³ İbâdîler de bu kısım mürseli makbûl görmektedirler.⁶⁴

⁵⁴ Bettâşî, 1/280.

⁵⁵ Kindî, 159.

⁵⁶ Bettâşî, 1/281-282; Atar 45.

⁵⁷ Ebu Zehra 116 , Kindî 159-162.

⁵⁸ Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, Mûsakât, 101 (2-1217)

⁵⁹ Bettâşî, 1/281, Kindî, 159-162.

⁶⁰ Bettâşî, 1/281-282, Atar, 45.

⁶¹ Zeydan, 165; Atar, 45.

⁶² Ebu Zehra, 116; Zeydan, 165, Atar, 45.

⁶³ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 2/22; Atar, 45.

3-Sünnetin Mâhiyeti İtibariyle Kısımları

Sünnet mahiyeti itibariyle üç kısma ayrılmaktadır. 1-Kavlî Sünnet, 2-Fi'lî Sünnet 3-Takrîrî Sünnet.⁶⁵

1-Kavlî Sünnet: Hz Peygamber (S.A.V.)'in değişik münâsebetlerle söylemiş olduğu sözlerdir.⁶⁶

2-Fi'lî Sünnet: Hz. Peygamber (S.A.V.)'den sadır olan fiiller beş kısımda incelenmiştir.⁶⁷ Birincisi, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in bir beşer olarak yaptığı fiillerdir. Yeme, içme, giyinme, uyuma, oturup kalkma gibi. Bu kısmın hükmü ittifakla herkes için ibâhâdir.⁶⁸ İkincisi, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) teşrî' niteliğindeki fiilleridir. Bu da Kur'ân'ın "mücmeli"ne açıklık getirmek üzere yaptığı fiillerdir. "Namazı dosdoğru kılın."⁶⁹ âyetinin icmâlini "Ben namazı nasıl kılıyorsam sizde öyle kılın"⁷⁰ hadisinin beyan etmesi gibidir.⁷¹ Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in (S.A.V.), Kitap ve Sünnet'in genel olan hükmünü hususileştiren fiilleridir. Hz. Peygamber (S.A.V.) namazda amel (bir şeyle meşgul olmak) 'den yasaklamış; ama namazın içerisinde elbisesini düzeltmiştir. Onun bu fiili yasak hükmünü özelleştirmiştir. İkinci ve üçüncü kısmın hükmü; mücmel durumdaki âyet, vâcib bir hüküm içeriyorsa onu beyan eden Peygamber (S.A.V.) fiili de vâciptir. Tahsîs edilen hüküm vâcipse onu hususileştiren Peygamber (S.A.V.) fiili de vâciptir.⁷² Dördüncüsü, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in şahsına mahsus olduğu delil ile belirtilmiş olan fiillerdir. Gece teheccüd namazı kılması, Ramazanda "savm-ı visal" şeklinde oruç tutması, dörtten fazla hanımla evlenmesi gibi. Bu fiiller Hz. Peygamber'in (S.A.V.) şahsına mahsustur. Başka birinin bu fiillerde ona uyması caiz olmaz.⁷³ Beşincisi ise iki nevi'ye ayrılır: Birinci nevideki fiillerin vücûb, nedb veya ibâha gibi şer'î vasfı bilinir. Bu tür fiillerde mü'minlerin durumu Hz. Peygamberinkine gibidir. İkinci nevideki fiillerin şer'î vasfı bilinmez. Bu durumda o fiilin Hz Peygamber (S.A.V.)'e mahsus olduğuna dair bir karîne bulunmadıkça İbâdiye'ye göre hüküm

⁶⁴ Bettâşî, 282.

⁶⁵ Zeydan, 157; Şa'bân 72; Atar, 38.

⁶⁶ Zeydan, 157; Şa'bân 72; Atar, 38.

⁶⁷ Bettâşî, 284.

⁶⁸ Bettâşî, 1/284.

⁶⁹ Bakara Süresi, 2/43.

⁷⁰ Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, Ezan, 18 (1-155).

⁷¹ Bettâşî, 1/284.

⁷² Bettâşî, 1/284.

⁷³ Bettâşî, 1/284.

nedb'dir. Çünkü Hz. Peygamber'e (S.A.V.) meşrû kılınan fiiller, başkası içinde öyledir. Bu yüzden İbâdiye o fiili ibâha derecesinden üstün tutarak nedb hükmünü vermiştir.⁷⁴

Buna da şu âyeti delil gösterirler “*Andolsun ki Allah'ın Rasûlünde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok ananlar için güzel bir örnek vardır.*”⁷⁵

3-Takrîrî Sünnet: Hz. Peygamber'in (S.A.V.) bir söz veya davranış karşısında memnuniyetini ifade eden bir alâmet olmaksızın sükût etme ve reddetmeme şeklindeki takriridir.⁷⁶ Ancak takrîrî sünnetin delil olması için bazı şartlar vardır. Bunlar şudur: Hz. Peygamber'in (S.A.V.) o davranışı bilip reddetmemesi, reddetme imkânı olduğu halde reddetmemesi, bu davranışın nesih'e muhtemel bir fiil olması gibilerin Hz. Peygamber'in (S.A.V.) huzurundaki bir kişi tarafından o davranışın reddedilmemesi, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) o davranıştan gafil bulunmamasıdır. Ancak Hz. Peygamber (S.A.V.) bir davranış karşısında memnun kalarak sükût eder, reddetmezse bunun meşrûiyet ve cevaza delâleti daha güçlüdür.⁷⁷

İbâdiye'nin Sünnet Kaynakları

İbâdî fıkında sünnet ikinci kaynaktır. Bu anlamda en önemli kaynak Rabi' b. Habib'in Müsnedi'dir.⁷⁸ İlk defa 1304'te Zengibar'da basılan Müsned, bugün elimizde bulunan matbu nüshadaki haliyle, h.VI. asır alimi olan Ebu Ya'kub, Yusuf b. İbrahim b. Meyyad el-Vercelani (ö. 1174m. /570h.) tarafından tertip edilmiştir. İbâdîliğin en temel hadis kaynağı özelliğine sahip olan eser, özelde İbâdiye mezhebince kabul gören rivâyetleri naklederken, genelde de ikinci asra ait rivâyetler hakkında belli bir fikir vermektedir. Rabi'in bu eseri, hem hocası Ebu Ubeyde'nin, hem de onun hocası Câbir b. Zeyd'in ellerinde bulunan hadis mecmualarındaki rivâyetlerini bize ulaştırmıştır. Rivâyetlerin ekseriyeti Ebu Ubeyde- Câbir b. Zeyd- İbn Abbâs- Hz. Peygamber şeklinde tekrarlanan bir isnatla gelmiştir. Müsned, İbâdîlerce rivâyet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, âlâ isnatlı olması hasebiyle sened bakımından en üstünü olarak kabul görmüştür. Onlara göre eserin ricalinin hepsi ilim, vera', zabt, emanet, adâlet ve siyaset ile meşhûrdur. Bu sebeple, Rabi'in muttasıl haberleri gibi, mürsel veya “belâğ” sığasıyla nakledilen munkatî' haberleri de onlar nezdinde sahih hükmündedir. Hatta

⁷⁴ Bettâşî, 1/285

⁷⁵ Ahzab Sûresi, 33/21.

⁷⁶ Bettâşî, 1/286

⁷⁷ Bettâşî, 1/286.

⁷⁸ Erul, Bünyamin,. “*Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (III) er-Rabî' b. Habib (ö.175-180) ve Rivâyet-Dirâyet Açısından el-Cami'i*”, AÜİFD, C. XLIV (2003), 2.

onların nazarında müsned, yüce Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olup, onu da diğer sahih hadis kitapları takip eder. Müsnedin Rasûlullah'tan (S.A.V.) sabit olmuş beş yüz'den fazla sahih hadis ihtiva ettiği, ondaki hadislerden büyük bir kısmının, başka isnad ve rivâyetlerle diğer sahih hadis kitapları tarafından da nakledildiği belirtilmiştir.

79

H. II. Asra ait erken bir kaynak olan, hatta Câbir b. Zeyd'in rivâyetlerini bize intikal ettirmesi sebebiyle daha da geriye giden Rabi'in Müsned'i, ihtiva ettiği hadislerin büyük bir kısmının, diğer meşhûr hadis kaynaklarında da rivâyet edilmiş olması bakımından nazar-ı itibara alınması, kendisinden yararlanılması gereken bir kaynaktır.⁸⁰ El-Mu'cemu'l-Mufehres'in gösterdiği kadarıyla, Kütüb-i Tis'a'da Rabî'in hiçbir rivâyetine yer verilmezken, Câbir b. Zeyd'in toplam 17 rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden ancak birkaç tanesi Rabî'in Müsned'inde nakledilmiştir.⁸¹ Rabi'in müsnedinde Câbir b. Zeyd mürselleri ile beraber rivâyette bulunduğu sahabeler ve hadis rakamları şunlardır.⁸²

İbn-i Abbâs	150
Ebu Hureyre	72
Aişe	68
Ebu Said el-Hudrî	60
Enes b. Mâlik	40
Câbir b. Zeyd mürselleri	184
Ebu Ubeyde	88

2.1.1.3. İcmâ

İcmâ lügatte azmetmek, bir işi yapmaya kesin kararlı olmak ve bir hususta fikir birliği etmek manasındadır.⁸³ Usul ilminin bir terimi olarak icmâ, ümmet-i Muhammed'in müctehidlerinin bir asırda şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir.⁸⁴

⁷⁹ Erul, 44.

⁸⁰ Erul, 45.

⁸¹ Erul, 56.

⁸² Erul, 46.

⁸³ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin, **Lisanü'l-Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut-1994, 8/58; Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/50.

⁸⁴ Bettâşî, 1/289; Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/50; Şa'bân, 105.

İbâdîlerce icmâ kaynak olarak kabul edilmiştir. Kaynak olduğuna dair şu delilleri zikretmektedirler. Kitaptan delili:

*“İşte böyle sizi bütün insanlar üzerine adâlet örneği, hak şahitleri olasınız, peygamber de sizin üzerinize şahit olsun diye, doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir toplum yaptık.”*⁸⁵

Bazı İbâdî âlimleri ve Ebu Ali el-Cübbâi bu âyeti delil göstererek; Allah Ümmet-i Muhammed’i Şehâdetle elçi kılmıştır. Şehâdet ise adâleti gerektirir. Bu da o topluluğun hatadan berî olması demektir. Öyle ise onların icmâna aykırı olmak haramdır.⁸⁶ İkinci delil:

*“Siz insanlar için çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısı olmak üzere yaratıldınız. İyiliğin yapılmasını emreder, kötülüğün yapılmasını yasaklarsınız.”*⁸⁷

Allah’ın ümmet-i Muhammed’i bu şekilde nitelendirmesi marufu (iyiliği) yapmakta ve münkeri (kötülüğü) terk etmekte onlara tâbi olmayı gerektirir.⁸⁸ Yine delil olarak: *“Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber’e karşı çıkar ve mü’minlerin yolundan başka bir yola uyarsa onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası.”*⁸⁹ Buna göre müminlerin yolundan başkası batıldır.⁹⁰

Sünnetten Deliller

*“Ümmetimden bir topluluk hak yol üzerinde olmaya devam ederler.”*⁹¹, *“Cemaatı terk eden cahiliyye ölümü üzere ölür.”*⁹², *“Ümmetim hata üzerine toplanmaz.”*⁹³

İcmâ iki nevidir: Kavli icmâ, Sükûtî icmâ

⁸⁵ Bakara Sûresi, 2/143.

⁸⁶ Vercelani, Ebu Ya’kub Yusuf b. İbrahim, **el-Adlû ve’l-İnsaf fi Marifet-i Usuli’l-Fikhî ve’l-İhtilaf**, Vizaret’ü t-Türas’il-Kavmi Saltanat Umman, Umman 1984 1/184.

⁸⁷ Âl-i İmran Sûresi, 3/110.

⁸⁸ Kindî, 184.

⁸⁹ Nisa Sûresi, 4/115.

⁹⁰ Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 1/184.

⁹¹ Buharî, Farz’ul-Hums, 7 (4-49).

⁹² Müslim, İmare, 53 (2-1476).

⁹³ İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yazid el-Kazvini, **Sünenü İbn Mace**, Çağrı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1992, Fiten, 8 (2-1303); Cemil b. Hamis es-Sa’dî, **Kamus’u-ş-Şeria**, Vizaret’ü t-Türas’il-Kavmi Saltanat Umman, Umman 1982, 1/220; Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 1/184.

Kavli icmâ: Müçtehidlerin görüşlerinin ve amellerinin bir şey üzerinde ittifak etmesidir.⁹⁴ Bilginlerin çoğu kavli icmâyı hüccet olarak kabul etmektedirler.⁹⁵ İbâdiler de bu noktada cumhurla aynı görüştedirler.⁹⁶

Nezzam, Hâricîler ve Şîa'nın bir kısmı icmâyı kaynak olarak kabul etmemektedirler.⁹⁷ Fakat Cumhur'a göre şartlar oluştuktan sonra kavli icmâ kesin delil teşkil eder. Buna aykırı davranan fasık olur. Muhammed b. İbrahim Kindî icmâ'nın hilafına hareketin caiz olmadığı bir delil olduğunu söyler.⁹⁸

Sükûtî icmâ: Hakkında âyet ve sünnet bulunmayan bir meselede içtihad şartlarını taşıyan bilginler fikir birliğine varırlar veya bazıları fikir birliğine varıp diğerleri de rıza mahiyetinde sükût ederlerse icmâ gerçekleşmiş olur.⁹⁹ Mâlikî ve Şâfîliler ise bunu delil olarak kabul etmemişlerdir. Delil olarak kabul edenlerin bir kısmı sükûtî icmâ'nın da kavli icmâ gibi kesin delil olduğu görüşündedirler. Hanefilerin çoğunluğu ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Diğer bir kısım ise bunun zannî bir delil olduğu görüşündedir. Hanefilerden Kerhî gibi.¹⁰⁰

İbâdîlere göre ise Sükûtî icmâ kat'î değil zannî bir delildir. Kaynak kabul edilir ve kendisiyle amel edilmesi gerekir. Ancak âhâd haberler gibidir, kesin bilgi ifade etmez. Sükûtî icmâ'ya aykırı hareket edenlerin fasık olduğuna hükmedilmez.¹⁰¹

İcmâ gerçekleştikten sonra bir kişinin icmâdan dönmesi icmâyı zarar vermez. Eğer müçtehidler icmâdan ayrılan kişinin görüşüne katılırlarsa yeni bir icmâ olur. Nitekim bu mümkün olmayan bir şey değildir. Hz. Ebubekir'in ehl-i ridde hakkındaki kararında olduğu gibi.¹⁰² İcma'da bulunacak bilginlerin kitap, tefsir, hadis, kelam, fıkıh ilimlerinden meşhûr ve me'sur olanları bilmeleri gerekir. Fıkıh usulü bilginleri de icmâ edebilirler.¹⁰³

İcmâ'nın gerçekleşmesinin şartları

⁹⁴ Bettâşî, 1/ 290.

⁹⁵ Zeydan, 174; Şa'bân, 108.

⁹⁶ Bettâşî, 1/290.

⁹⁷ Bettâşî, 1/ 290; Molla Husrev, **Mir'ât**, 2/51; Şa'bân, 108.

⁹⁸ Cemil b. Hamis, 221; Bettâşî, 1/ 290; Şa'bân, 108.

⁹⁹ Vercelani, **el Adlû ve'l-İnsaf** , 2/4.

¹⁰⁰ Zeydan, 175; Şa'bân, 112.

¹⁰¹ Bettâşî, 1/291.

¹⁰² Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 1/189.

¹⁰³ Vercelani, 2/4.

Birinci şart: İcmâda bulunanların kitap, sünnet, içtihad gibi delillerden birini esas alarak icmâda bulunmaları gerekir. İctihad ve kıyas da icmâyâ sened teşkil edebilirler. Nitekim bunlar sahâbe icmâsında gerçekleşmiştir. Ehl-i ridde'nin öldürülmesi, Hz. Ebubekir'in imâmeti ve içki içme cezasında olduğu gibi.¹⁰⁴

İkinci şart: İcmâ edilen mesele hakkında kitap ve sünnette bir nassın bulunmaması ve o konuda fikir birliğine varılmış bir icmânın olmaması gerekir. İcmânın gerçekleştiği asırdan sonraki bir muhâlefete, ittifakla itibar edilmez.¹⁰⁵

Üçüncü şart: İcmâda bulunanların yaşadığı asrın sona ermesi. Bu şartla İmam Şafî, Ahmed b. Hanbel ve bazı İbâdîler hükmetmiştir. Cumhur ise bunu şart koşmaz. Bu şartın anlamı şudur: İcmâ edilen konuda görüş belirtebilecek birinin olabileceği muhtemeldir. Bu yüzden bir muhâlefetin söz konusu olmaması için bu şart gereklidir. Nureddin es-Sâlimî'ye göre doğru olan, icmânın tahakkuk etmesinde böyle bir şartın gerekmediğidir. Zira ona göre icmânın delilinde sadece bir asrın müçtehidlerinin bir hüküm hakkında fikir birliğine varmaları esas alınmıştır.¹⁰⁶

Dördüncü şart: Bazı usulcülere göre icmânın meydana gelebilmesi için fikir birliği eden müçtehidlerin sayısının tevâtür derecesine ulaşmış olması gerekir.¹⁰⁷ Nureddin ise bu şartın gerekmediği kanaatindedir. Çünkü sem'î delil, sayıya değil, az sayıda da olsalar ümmetin fikir birliğinde olmasına itibar etmiştir. Ancak icmânın gerçekleşmesi için bütün müçtehidlerin fikir birliğine varmış olması gerekir. Bir fikir üzerinde birleşenler çoğunlukta da olsa karşı görüşe sahip olan müçtehidler varsa bu icmâ sayılmaz.¹⁰⁸

İmamı Mâlik'e göre bir meselede Medinelilerin ittifakı icmâdır. Zeydiye ve İmamiye'ye göre ehl-i beytten başkasının icmâsı sahih değildir. Zâhiriye ve İmamı Ahmed'den bir rivâyete göre sahâbe olmayanların icmâsı muteber değildir.¹⁰⁹

İbâdîler, bazı bilginlerce benimsenen sadece Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in fikir birliğine varması veya bazı Zâhirilerin dediği gibi dört halifenin fikir birliğine varması icmâ sayılır şeklindeki görüşlere katılmazlar. Ayrıca Mâlikîlerin benimsediği, aksi görüş sahibi olanlar bulunsa da Medine ehlinin icmâsı delildir görüşüne de katılmazlar.

¹⁰⁴ Bettâşî, 1/295.

¹⁰⁵ Bettâşî, 1/296.

¹⁰⁶ Bettâşî, 1/297.

¹⁰⁷ Şa'bân, 105.

¹⁰⁸ Bettâşî, 1/295.

¹⁰⁹ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 2/58; Atar, 49.

Bununla birlikte sahâbe döneminde içtihad dercesine ulaşmış tâbîlerin icmânın gerçekleşmesinde muvâfakatının gerektiğini söylerler. İmamları Câbir b. Zeyd gibi. Eğer icmâ edilen konuda muvâfakati yoksa icmâ gerçekleşmez.¹¹⁰

2.1.1.4. Kıyas

Lügatte bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi ve eşitlemek manalarında kullanılır.¹¹¹ Usulcülerin kullandığı bir terim olarak ise “Hükmü bilinmeyen bir meseleyi, aralarındaki illet birliği sebebiyle hükmü bilinen bir meseleye hamletmektir.”¹¹² Usul bilginleri kıyası başka şekillerde de tarif etmişlerdir.¹¹³

İslam hukukçularının büyük çoğunluğu (cumhur), kıyasın şer’î hükümlerin bilinmesini sağlayan bir delil ve İslam hukukunun esaslarından biri olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nezzam, Zâhiriler ve bir kısım Şî’ler ise kıyasın hüccet olmadığı görüşündedirler.¹¹⁴ İbâdîler de kıyasın İslam hukukunun kaynaklarından biri olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹¹⁵ İbâdî kaynaklar kıyasın kaynak olduğuna dair şu delilleri zikretmişlerdir.

Kitap: Cumhurun yaptığı gibi Kur’ân-ı Kerîm’den birçok âyeti bu konuda delil göstermişlerdir. Bizde usul kitaplarında zikri en çok geçen âyeti ele alacağız.

“*Ey akıl sahipleri ibret alın.*”¹¹⁶

Bu âyet Nadiroğullarına indirilmiş ve başlarına gelen şeylerin Hz. Peygamber (S.A.V.) ve müminlere yaptıklarından dolayı olduğunu bildirmektedir. Ve âyetin anlamı şudur: “Ey akl-ı selîm sahipleri kendinizi Nadiroğulları ile karşılaştırın, eğer sizde onlar gibi davranırsanız onların başına gelen sizin başınıza da gelir.” demektir.¹¹⁷

Sünnet: Hz. Ömer anlatıyor: Bir gün Hz. Peygamber’e (S.A.V.) gidip “*Ya Rasülellah! Bugün büyük bir hata işledim. Oruçlu olduğum halde karımı öptüm*” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.A.V.): “*Söyle bakalım, oruçlu olduğun halde ağzını su ile çalkalasaydın ne olurdu ?*” diye sordu. “*Ben bunun zararı olmaz.*” dedim. Bunun üzerine Rasülüllah şöyle buyurdu: “*Öyleyse niye (öpmekten dolayı) telaşa*

¹¹⁰ Bettâşî, 1/298.

¹¹¹ İbn Manzur, 6/187; Bettâşî, 1/298; Şa’bân, 126.

¹¹² Bettâşî, 1/299.

¹¹³ Gazali, 2/228; Hasebellah, 132; Serahsî, 2/143-144; Molla Husrev, **Mir’ât**, 2/70.

¹¹⁴ Şa’bân, 130-131; Molla Husrev, **Mir’ât**, 2/74.

¹¹⁵ Bettâşî, 1/298; Vercelani, 2/59.

¹¹⁶ Haşr Sûresi, 59/2.

¹¹⁷ Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 2/59.

*düşüyorsun)*¹¹⁸. Hz. Peygamber (S.A.V.) aralarında benzerlik bulunan iki fiil (ağzı su ile çalkalama ve öpme) arasında bir karşılaştırma yapmış ve adeta kıyas (karşılaştırma) metodunu öğretmiştir.¹¹⁹

Yine *Rasülullah Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçer:*

—*Neyle hükmedeceksin ya Muâz?*

—*Allah'ın kitabına göre.*

—*Eğer orada bulamazsan?*

—*Rasülullah'ın sünnetine göre.*

—*Eğer sünnette de bulamazsan?*

—*Kendi görüşüme göre içtihad ederim.*

*Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Peygamber'in elçisini Peygamber'in hoşnut olduğu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamd olsun" der.*¹²⁰

İcmâ: Sahâbeden birçoğu arasında fikhî meselelerde ihtilaflar meydana gelmiş ve kıyasla istidlal ederek bir sonuca varmışlardır. Sahâbenin icmâ ettikleri ilk husus Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesidir. Hz. Ebubekir'e Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "Kelâle" lafzının ne anlama geldiği sorulmuş, o şu cevabı vermiştir. "Bu hususta kendi reyimi söyleyeceğim. Doğru ise Allah'tan, yanlış ise bendendir ve şeytandandır. "Kelâle" baba ile oğul dışında kalan mirasçılardır " demiştir. Hz. Ebubekir bu hükme rey yani kendince bir kıyas'ta bulunarak cevap vermiştir. Vercelani kıyasın delil olduğuna dair icmâdan bir çok örnek verir.¹²¹

Kıyasın Rükunları şunlardır.¹²²

- 1- Asl (el-müşebbehü bih): Nass ve İcmâda hükmü belirtilen mesele.
- 2- Fer' (el-müşebbeh): Nass ve icmâda hükmü belirtilmeyen mesele

¹¹⁸ Ebu Davud, Savm, 34 (2-779-780).

¹¹⁹ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 2/60.

¹²⁰ Ebu Dâvud, Akdiye, 11 (4-18).

¹²¹ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 2/61.

¹²² Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 2/298; Bettâşî, 1/298-299; Zeydan, 184.

3- İllet (câmi): Asla ait hükmün konmasına sebep olan özellik.

4- Hüküm: Fer’de uygulanacak hüküm (vücûb, nedb gibi)

Kıyasın Şartları

Fer’ (makîs)’in hükmü ile ilgili şartlar şunlardır:¹²³

Birinci şart: Fer’, hükmün illeti bakımından asla eşit olmalıdır. Şarapta bulunan sarhoş edicilik özelliğinin nebiz’de (bir tür içki) de bulunması gibi.

İkinci şart: Fer’ hikmette asla eşit olacak. Mesela teyemmüm, uzuvların üç kez yıkanmasında abdeste kıyas edilemez. Çünkü teyemmüm hafifletme yoluyla meşrû kılınmıştır. Abdest ise böyle değildir.

Üçüncü şart: Fer’ hükmün sübutunda asla eşit olacak. Asla konan hükmü gerektiren illet fer’de de aynı hükmü gerektirecek. Fer’de aksini gerektirirse kıyas bozulur. Bazılarının ay tutulması namazının fazla rekâtlar bulunduğu için, kendisinde fazladan olarak hutbe bulunan cuma namazına kıyasla, cemaatle kılınmasının meşrû olduğunu söylemesi gibi. Bu ise doğru bir kıyas değildir.

Dördüncü şart: Fer’in hükmü, aslın hükmünden önce meşrû kılınmış olmayacak. Niyetin vâcip olmasında abdesti teyemmüme kıyas gibi.

Aslın (makîsun aleyh) hükmü ile ilgili şartları şöyle sıralanmıştır:¹²⁴

Birinci şart: Aslın hükmünün delili, umûmuyla fer’i de kapsamayacak.

İkinci şart: Aslın hükmü sabit olup, mensûh (yürürlükten kaldırılmış) olmayacak. Çünkü mensûh olduğu zaman başka bir şeyin ona kıyas edilmesi sahih olmaz. Zira kıyasta ki hikmet, sabit olmayan bir hükmün isbatıdır. Sabit olmayan bir şeye kıyas yapıldığı takdirde ise bu fayda hasıl olmamaktadır.

Üçüncü şart: Hüküm aklî olmayacak. Zira aklîyatta kıyas sahih olmaz.

Dördüncü şart: Hüküm, vücûb, nedb, ibâha, kerâhet gibi şer’î bir hüküm olacak. Lügatle ilgili hükümler kıyasla sabit olmaz. Nureddin es-Sâlimî sahih olan budur demiştir.¹²⁵

¹²³ Bettâşî, 1/300; Bkz. Zeydan, 186-188.

¹²⁴ Bettâşî, 1/301.

¹²⁵ Bettâşî, 1/302.

Beşinci şart: Hüküm şer'î kıyas yollarından çıkmış olmayacak.¹²⁶

Kıyas yollarından çıkan şeyler üç nevidir:

1- İleti akılla kavranamayan hükümlerde kıyas yapılamaz. Beş vakit namazların rekâtları gibi. Bunların illetinin akılla kavranması mümkün değildir.

2- Hükümün anlaşılabilir bir illeti ve bilinen bir hikmeti olmakla beraber şer'î şeyler arasında benzeri olmamak. Mesela dînen yolcu sayılan kimsenin namazları kasretmesi (iki rekât olarak kılması) gibi. Yolcu olmayan kişi böyle kılamaz. Çünkü kısaltma hükmü yolculuktaki meşakkat hikmetinden dolayıdır. Hamallık yapan birisi meşakkate maruz kalsa dahi namazlarını kısaltamaz. Çünkü hamallıkta meşakkat bulunsa da hükümün illeti olan yolculuk yoktur.

3-Aslın hükmü sadece asla mahsus olmayacak. Huzeyme b. Sâbit'in şahitliğinin iki erkeğin şahitliğine denk tutulması gibi.

Altıncı şart: Hüküm; karşısında kat'î bir nass bulunan nass'a kıyasla sabit olmayacak. Ancak zannî bir nass ise bunda ihtilaf edilmiştir.¹²⁷

Yedinci şart: Aslın hükmü, kıyasla sabit olan bir asıldan elde edilmiş olmayacak. Bu durumda kıyas sahih olmaz. Nureddin'e göre ise bu sahihtir.¹²⁸

İlet'te bulunması gereken şartlar:¹²⁹

Birinci şart: İlet asılda yani hüküm mahallinde var olacak. Hüküm mahallinde bulunmayan bir vasıfla ta'lil doğru olmaz.

İkinci şart: İlet fer'de (makîs) bulunabilmesine engel teşkil eden bir durum söz konusu olmayacak. Oğlunu bilerek öldüren birisi, yabancı birini öldürmeye kıyas edilemez. Babalık vasfı buna engeldir.

Üçüncü şart: İlete muâriz bir nass veya icmâ bulunmayacak. Çünkü illet bir nass veya icmâya muâriz bulunursa kıyas fasid olur.

Dördüncü şart: İlet in olduğu bütün hallerde hüküm mevcut olacak.

Beşinci şart: İlet; hükümün bulunduğu aslı ortadan kaldırmayacak.

¹²⁶ Bettâşî, 1/303.

¹²⁷ Bettâşî, 1/303.

¹²⁸ Bettâşî, 1/303.

¹²⁹ Bettâşî, 1/309-310; Bkz. Zeydan, 189-195.

Altıncı şart: İlet asıldaki hükümden sonra olmayacak.¹³⁰

Ayrıca şer'î illet zâhir (açık), munzabıt (istikrarlı), mücâviz (başka olaylarda da bulunabilen) bir vasıftır. İletinin zâhir olması ise bilinecek şekilde açık olması demektir. Hırsızlığın elin kesilme illeti, zinanın hadd uygulanma illeti olması gibi.

İletinin munzabıt olması, o vasfın bir hal üzere olması demektir. Böyle olmayan vasıflar buradan çıkmaktadır. Mesela meşekkat illeti bir halde munzabıt değildir. Durumlara göre farklılıklar arz edebilir.¹³¹

Mücâviz olması ise illetin, aslın hükmünün dışında başka olaylarda da bulunması demektir. Aksi takdirde illet kâsır olur. Sarhoş edicilik illeti şarapta bulunduğu gibi onun dışındaki şeylerde de bulunur. Aynı şekilde keylî (ölçülebilir) olmak buğdayda bulunduğu gibi başka şeylerde de bulunur. Bu vasıf müteaddî (geçici) illet diye de adlandırılmıştır. Teaddî etmeyen vasıflar bunun dışındadır. Mesela altın ve gümüşteki nakit olma illeti başkasına geçmeyen bir vasıftır. Bu vasıfla ta'lil'de ihtilaf olunmuştur. Nureddin es-Sâlimî'ye göre sahih olan bunun mutlak olarak caiz olmasıdır.¹³²

Kıyasın Kısımları

Kıyas, aklî ve şer'î olmak üzere iki kısma ayrılır. Şer'î kıyas da kendi arasında ikiye ayrılır: Kıyas-ı celî ve Kıyas-ı hafi

Kıyas-ı celî: Kıyas-ı illeti'l-mensusa ve kıyas-ı illeti'l-müstenbeta olmak üzere iki kısma ayrılır.

Kıyas-ı hafi: Kıyas-ı şebah ve İstihsân olmak üzere iki kısma ayrılır.¹³³

a) Kıyas-ı celî: İki kısımdır.

1-Nasslarda belirtilen illetler “el-illet’ül-mensûsa”

Eğer kitap veya sünnetteki bir nass, herhangi bir vasfın bir hükmün illeti olduğunu bildiriyorsa veya bir asırdaki müçtehidler bir vasfın bir hükmün illeti olduğunda ittifak etmişlerse bu yolla sabit olan illete “nass’la bildirilen illet” “el-illet’ül-

¹³⁰ Bettâşî, 1/309-310.

¹³¹ Bettâşî, 1/306.

¹³² Bettâşî, 1/306.

¹³³ Vercelani, *el-Adlû ve'l-İnsaf*, 2/66.

mensûsa” denir.¹³⁴ İcmâ ile bilinen illete örnek; Küçüğün üzerindeki mal ile ilgili velâyet hükmünün illeti müçtehidlerin ittifakıyla “küçüklük” vasfıdır. Evlendirmedeki velâyette, mal ile ilgili velâyet üzerine kıyas edilir.¹³⁵

Nassın bir vasfi illet olarak belirtmesi bazen sarîh, bazen îma yoluyla olur.

Sarîh yolla delâlet: Asıl vaz’ında illiyyet’e (gerekçeliğe) delâlet edendir. Sarîh delâletin mertebeleri şunlardır:

1- İlliyyetin (gerekçelik) açıkça anlaşıldığı delâlet: Sarîh delâletin mertebelerinden en üstünü bu kısımdır. Buda illet olmanın haricinde kullanılmayan bir lafzın kullanılması ile olur. Bu lafızlarda şunlardır: “ , , , ”¹³⁶

“ ” lafzının kullanımına örnek:

وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ
الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا / Yolculuk ettiğinizde o küfredenlerin
size bir fenalık yapmalarından korkuyorsanız namazı kısaltmanızda size bir günah
olmaz. Gerçekten kâfirler sizin açık düşmanlarınızdır.”¹³⁷

“ ” lafzının kullanımına örnek:

مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَأَبْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ
وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ / Allah'ın peygamberine diğer
memleketlerden tahvil buyurduğu fey'ide-Allah'a, peygamberine, onun yakınlarına,
yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir, yalnızca içinizden zenginler
arasında dolaşan bir servet olmasın diye.”¹³⁸

¹³⁴ Bettâşî, 1/332.

¹³⁵ Bettâşî, 1/332.

¹³⁶ Bettâşî, 1/332.

¹³⁷ Nisa Sûresi, 4/101.

¹³⁸ Haşr Sûresi, 59/7.

2- İlliyyette (gerekçelikte) zâhir olan harflerin delâleti; (, ,) harfleri gibi.

Bu kısım derece olarak bir öncekinden düşüktür. Çünkü bu harfler ta'lil anlamı taşımakla beraber başka anlamları da ifade edebilir.

3- Şâri'in kelimasında bir değişiklikle harfin illete olan delâleti:

*“Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının suçları sabitleşince yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından caydırıcı bir ceza olmak üzere ellerini kesin.”*¹³⁹ Bu âyetteki “ ” harfi aslında tertip manası için olmakla beraber, istidlali olarak illete delâlet etmiştir.¹⁴⁰

Îma yoluyla delâlet;

Îma yoluyla delâlet lafzın işaret ettiği manaya lazım olan delâlet demektir.

Îma yoluyla delâletin bir takım dereceleri vardır: Hükümle beraber zikredilen vasıf öyle bir vasıftır ki hükmün illeti olmasa orada zikredilmesi mümkün olmaz.

1- Şâri'in hükümle birlikte ona münasip (uygun) bir vasıf zikretmesi:

*“Hakim kızgın olduğu halde hüküm veremez.”*¹⁴¹ Hadiste kızgınlıkla hüküm vermekten yasaklama hükmünün “kızgınlık” ile beraber zikredilmesi, yasaktaki illetin “kızgınlık” olduğuna işarettir. Çünkü kızgınlık kalbi meşgul eder. Oysa hüküm verirken zihninin dağınık olmaması gerekir.

2- Şâri'in meselenin benzerini söyleyerek îmada bulunması:

*Hz. Ömer, Rasûlullah'a “Oruç tutanın eşini öpmesi orucu bozar mı ?” diye sorduğunda Hz. Peygamber (S.A.V.) “Sen oruçlu iken ağzına su alıp tükürdüğünde orucun bozulur mu ?”*¹⁴² diye cevap vermiştir.¹⁴³

2-Nass ve İcmânın delâleti bulunmayan illetler “el-illetü'l-müstenbeta”

Nass ve icmâ tarafından herhangi bir vasfın bir hükmün illeti olduğuna dair bir işaret bulunmadığı takdirde müctehidler o hükmün illeti olabilecek bir vasıf araştırırlar.

¹³⁹ Maide Süresi, 5/38.

¹⁴⁰ Bettâşî, 1/332.

¹⁴¹ Buharî, Ahkâm, 13 (8-109).

¹⁴² Ebu Dâvud, Savm, 34 (2-779-780).

¹⁴³ Bettâşî, 1/333.

Ve tesbit ettikleri bu vasfı illet olarak kabul ederler. Bu vasıf ve illetin tespitinde şu yolları takip ederler. Sebr, münasebet, şebah, tard.¹⁴⁴

Sebr: Aslın hükmüne illet olabilecek vasıfları ayırıp olamayacak olanları ayıklamaktır. Mesela buğdayda faiz illetinin tespitinde bulunan vasıflar, keyl (ölçülülük), ta'm (yiyecek teşkil etmek), iddihâr (saklanabilirlik), iktiyât (gıda maddesi) olmasıdır. Müctehid illet olmaya muhtemel bu vasıfları inceler ve ta'm vasfının illet olmaya uygun olduğunu görür. Buğdayda faizin haram olma illeti budur.¹⁴⁵

Nureddin es-Sâlimî bunu şöyle ifade etmiştir. Sebr iki şekilde meydana gelir. Birisi illet olmaya uygun vasıfları belirlemek, diğeri uygun olmayan vasıfları ayıklamak. Ayıklamada iki yol izlenir.

1. *Tard*: Şâri' tarafından genel olarak bütün ahkâmı veya bazı hükümlerde geçersiz sayılan vasıfları atmaktır. Mesela insanda uzunluk ve kısalık Şâri'in hiçbir hükümde itibar etmediği birer vasıftır. Öyle ise bu vasıfların illet ortaya çıkarılırken atılması gerekir. Birtakım vasıflar vardır ki bazı hükümlerde illet olması geçersiz sayılmıştır. Erkeklik ve dişilik vasıfları gibi. Şâri' köle azat etme hükmünde bu vasıflara itibar etmemiş, herhangi bir kölenin azat edilmesini yeterli görmüştür. Bununla beraber erkeklik ve dişilik vasıflarına, kısas, diyet gibi Şâri'in itibar ettiği yerlerde riâyet edilmesi icap eder. Netice olarak bu şekilde olan vasıflar Şâri'in geçerli saydığı yerlerde geçerli, geçersiz saydığı yerlerde geçersizdir.¹⁴⁶

2. Hükme illet olmaya münasebeti (uygunluk) açık olmayanları ayıklamak.

“Münasib” (uygun) vasfın kısımları:

Münasib “uygun” vasıf Şâri' tarafından muteber görülüp, görülmeyişi açısından dört kısma ayrılır.¹⁴⁷

1- “Münasib-i Müessir” (hükmün konmasını gerektiren uygun vasıf): Nass, îma veya icmâ ile Şâri'in bir vasfın bir hükme illet olabileceğine itibar etmesidir. ¹⁴⁸

Nass'a örnek: Hz. Peygamberin (S.A.V.) “*Her sarhoş edici şey haramdır*”¹⁴⁹ hadisi sarhoş ediciliğin haramlıkta müessir ve münasib olduğunu ortaya koymuştur.

¹⁴⁴ Bettâşî, 1/334.

¹⁴⁵ Bettâşî, 1/335.

¹⁴⁶ Bettâşî, 1/336.

¹⁴⁷ Bettâşî, 1/337.

¹⁴⁸ Bettâşî, 1/337.

¹⁴⁹ Müslim, Eşribe, 73 (2-1587).

Îmaya örnek: “*Bulduğunuz yerde müşrikleri öldürünüz*”¹⁵⁰ Şirkin öldürmeye illet olması âyetin îma ile delâletiyle anlaşılmaktadır. Küçüğün üzerindeki mal ile ilgili velâyet hükmünün illeti müçtehidlerin icmâsı ile küçüklük vasfıdır.¹⁵¹

2- “Münasib-i Mülaim”: Şâri’ in hüküm mahallindeki münasip olan vasfı başka bir olayda dikkate almasıdır. Küçüğün üzerindeki mal ile ilgili velâyet hükmünün illetinin küçüklük vasfı olduğuna müçtehidler ittifak etmişlerdir. Şâri’ aynı vasfı küçüğün evlendirilmesi hususundaki velâyet hükmü içinde itibar etmiştir. Çünkü küçüklük her iki durumda da “velâyet” olma noktasında itibar edilmiştir.¹⁵²

3- “Münasib-i Garib”: Şâri’ tarafından geçersiz sayılan münasip vasıftır. Zihâr kefâretinde iki ay oruç tutmayı zorunlu kılmak gibi. Çünkü bu noktada Şâri’ öncelikle varsa köle azat etmeyi, bu mümkün değilse iki ay oruç tutmayı emretmiştir. Bu hükümde köle azat etmenin zorluk yahut kolaylık ve zarar verme yönünü geçersiz saymıştır.¹⁵³

4- “Münasib-i Mürsel”: Şâri’ tarafından ne muteber nede geçersiz sayılan münasip vasıftır. Buna “maslahat-ı mürsele” adı da verilir.¹⁵⁴ Hikmetle hükmün ta’lil edilmesi hakkında İbâdîler, zâhir ve munzabıt olması halinde yapılabileceği görüşündedirler.¹⁵⁵

b) Kıyas-ı hafî: Kıyas-ı şebeh ve istihsân olmak üzere iki kısımdır.

Kıyas-ı şebeh: Fer’ durumundaki bir şeyin birkaç tane asla benzemesi durumunda söz konusu olur. Bu durumda müçtehid fer’i en çok benzediği asla kıyas ederek onun hükmünü verir.

İstihsân: Eğer benzerlik yönü eşit olursa o zaman istihsân söz konusu olur. Örneğin köle bir yönden alınıp satılabilen bir mal iken diğer yönden mükelleftir. Mal olduğuna hükmedenler sahip olduğu her şeyin efendisine ait olduğuna hükmetmişlerdir. Mükellef olarak kabul edenler ise elindeki varlıkların sahibi olduğuna ve zekât gibi hükümlerle mükellef olduğu görüşündedirler.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Tevbe Sûresi, 9/5.

¹⁵¹ Bettâşî, 1/337.

¹⁵² Bettâşî, 1/337.

¹⁵³ Bettâşî, 1/338.

¹⁵⁴ Bettâşî, 1/340.

¹⁵⁵ Bettâşî, 1/330.

¹⁵⁶ Vercelani, *el-Adlû ve'l-İnsaf*, 2/72.

2.1.2. Fer'î Kaynaklar (İhtilaf Edilen Deliller)

İbâdiye bu ana kaynakların yanında prensip olarak şu delilleri de kullanmışlardır. İstihsân, İstishâb, Sahâbî Kavli, Şer'u Men Kablenâ, Örf, İstislah (Mesâlih-i Mürsele) , Delâlet'ü-l İktirân, İstikra' (tümevarım), Sedd-i Zerâyi'.

2.1.2.1 İstihsân:

Vercelani istihsânı hemen hatıra gelmeyen hafî, gizli kıyastır şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁷ es-Sâlimî ise şöyle tarif etmiştir. Müctehidin zayıf bir delilden vazgeçerek daha güçlü bir delille hükmetmesidir.¹⁵⁸ İstihsânı hüccet olarak en çok Hanefiler kullanmışlardır. İmamı Mâlik'in "İstihsân ilmin onda dokuzudur" dediği rivâyet edilir.¹⁵⁹ İmam Şâfiî ise istihsâna karşı çıkararak "Kim istihsân deliline istinaden bir hüküm koyarsa kendi başına din koymuştur" demiştir.¹⁶⁰ Ehli da'vet (İbâdiye) bazı meselelerde istihsânla hüküm vermiştir. Şu delillerle istidlal etmişlerdir.¹⁶¹

*"Onlar ki sözü dinler sonrada en güzelini uygularlar."*¹⁶²

*"Haberiniz olmadan ansızın başınıza azap gelmeden önce samimi Müslüman olunda rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ve uygulayın."*¹⁶³

Vercelani, Kitman dönemindeki hükümlerin çoğunun istihsân üzerine binâen verildiğini belirtir.¹⁶⁴ Nureddin es-Sâlimî istihsânı amel edilmesi sahih olan tâlî delillerden biri olarak görmektedir. Ancak ibadetlerle ilgili hususlarda amel etmenin sahih olmadığı görüşündedir.¹⁶⁵

İbâdî alimlerden bir kısmı Hanefilerin istihsânen verdiği hükümlere benzer misalleri istihsâna örnek olarak zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Mesela bir kişi "sahip olduğum bütün mallar sadakadır" diye yemin etse, kıyas bu sözün bütün mallarında geçerli olmasını gerektirirken, istihsânen sadece zekât mallarında geçerli olacağına hükmedilmektedir. Çünkü âyette "*Onların mallarından sadaka (ve zekât) al*

¹⁵⁷ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 74.

¹⁵⁸ Halid, 92.

¹⁵⁹ Ebu Zehra, 253; Serahsî, 2/202-207; Atar, 74

¹⁶⁰ Gazali, 1/274; Zeydan, 221; Şa'bân, 193.

¹⁶¹ Bettâşî, 1/340; Halid, 93.

¹⁶² Zümer Sûresi, 39/18.

¹⁶³ Zümer Sûresi, 39/55.

¹⁶⁴ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 2/74.

¹⁶⁵ Halid, 93.

ki bununla onları (günahlardan) temizleyesin.”¹⁶⁶ buyrulmaktadır. Bu sebeple bu hükümde asıldan, istihsânın icap ettiği hükme dönülmüştür. Aynı şekilde Ramazan ayında unutarak bir şeyler yiyen kimsenin orucunun bozulması gerekirken, bu mevzudaki varid haberden dolayı istihsânen bozulmayacağına hükmedilmiştir.¹⁶⁷

2.1.2.2. İstishâb

Aslından başka bir hükme değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça bir hükmün, varlık yokluk veya benzeri bir asıl üzere bırakılması demektir. Mesela İslam namazı beş vakit olarak farz kılınmıştır. Bu durumda altıncı vakit farz değildir. Namazın altı vakit olmadığı istishâb deliliyle sabittir.¹⁶⁸ İbâdiye'ye göre istishâb tâlî delillerden biridir.¹⁶⁹

Bütün mezhepler istishâb deliline dayanarak istinbatta bulunmuşlardır. Kıyası hüccet olarak kabul etmeyen Zâhiriye ve İmâmiye mezhepleri de bunu delil olarak kullanmışlardır. Şâfiîler istishâbı diğer mezheplerden daha çok kullanmışlardır.¹⁷⁰ İstishâba ancak fakîh delili bulmak için olanca araştırma ve tedkik gayretini sarf edip, meselenin hükmü hakkında bir delil bulunmadığında müracaat eder. Müçtehid kitap, sünnet, icmâ ve kıyasta bir delil bulamazsa istishâba müracaat eder. Bazı alimler istishâbın fetvada en son müracaat edilecek delil olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷¹

Nureddin es-Sâlimî bir çok meselede istishâbı delil olarak kullanmıştır. Mesela; Kaza namazlarında tertibe riâyet etmek vâciptir. Yani kaza namazları da vaktinde kılınan asıl namazlar gibi olmalıdır. Bunu şu hadise dayanarak ifade etmiştir. “*Ben namazı nasıl kılıyorsam sizde öyle kılın.*”¹⁷² Yine yolculukta olan bir kişi bulunduğu mahalde suyun olmadığını bildiği için suyu bulmaktan ümidini keserse o kimsenin suyu araştırması gerekmez. Çünkü suyun aranması bulunma ihtimali olan yerlerde gerekir. Sonra bu mahalde asıl olan suyun bulunmadığıdır. Bunu bilen kişide bu asla göre hareket eder.¹⁷³

Şer’î birçok prensip istishâb deliline dayandırılmıştır. Kim Allah’tan başka ilah yoktur. Hz. Muhammed (S.A.V.) onun elçisidir derse dinden döndüğü bilinmedikçe hayatı boyunca kanı ve malı haram olur. Aynı şekilde temiz olan şeyler pis olduğu

¹⁶⁶ Tevbe Sûresi, 9/103.

¹⁶⁷ Bettâşî, 1/345.

¹⁶⁸ Halid, 90.

¹⁶⁹ Bettâşî, 1/341.

¹⁷⁰ Ebu Zehra, 286; Atar, 75.

¹⁷¹ Zeydan, 253.

¹⁷² Buhari, Ezan, 18 (1-155).

¹⁷³ Halid, 91.

tahakkuk etmedikçe aslı üzere temizdir. Yine haram olan şeyde asıl olan şer'î bir yolla helal oluşu sahih olmadıkça haram olarak kalmasıdır.¹⁷⁴

Fakihler fikhî beş temel esas üzerine kurmuşlardır.

1- Kesin olarak bilinen bir şey şüphe ile ortadan kalkmaz. Buna göre abdest aldığı kesin olarak bilen kimse, abdestinin bozulduğuna dair bir şüphe duysa dahi abdestin devamına hükmedilir.¹⁷⁵ Yine yolculukta olan bir kişi kısaltma hükmünün başladığı mahalli tam olarak tesbit edemezse namazlarını kasretmeden (kısaltmadan) kılar. Çünkü yakînen bilinen namazın tam olarak kılınması gerektiğidir.¹⁷⁶

2- İşler maksatlarıyladır. Buna göre tahâretle niyetin vücûbu gerekir.

3- Zarar giderilir. Buna göre gasp edilen malın geri verilmesi veya telef halinde tazmin edilmesine hükmedilir.

4- Meşakkat kolaylığı gerektirir. Buna göre yolculuk halinde namazların kısaltılmasına, cem' edilmesine ve oruç tutmamanın cevazına hükmedilir.

5- Âdetin hakemliği kabul edilmiştir. Hayzın en az ve en çoğunun ne kadar olduğuna bununla hükmedilir.¹⁷⁷

2.1.2.3. Sahâbî Kavli

Usulcülerin çoğunluğuna göre sahâbî Hz. Peygambere yetişmiş, ona iman etmiş ve örfen arkadaş diye anılabilecek ölçüde uzun süre onunla birlikte bulunmuş kimseye denir.¹⁷⁸ Hulefâ-i râşidin, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in hanımları, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbâs gibi kişiler Rasûlüllahla beraber bulunmuş onun davranışlarına şahit olmuşlardır. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in vefatından sonra ilmi ve fikhî ile temayüz etmiş sahâbeler, müslümanların karşılaştıkları meselelerde fetva vermişlerdir. Onların verdikleri bu fetvalar bize kadar intikâl etmiştir. Usul alimleri sahâbeden intikâl eden şer'î görüşlerin, Kitap, sünnet ve kıyas gibi şer'î hüccet sayılıp sayılmayacağı noktasında ihtilaf etmişlerdir.¹⁷⁹ Bir sahâbenin görüşünün diğer müçtehid bir sahâbe

¹⁷⁴ Bettâşî, 1/341-342.

¹⁷⁵ Bettâşî, 1/347.

¹⁷⁶ Halid, 153.

¹⁷⁷ Bettâşî, 1/348.

¹⁷⁸ Şa'bân, 214.

¹⁷⁹ Şa'bân, 214.

üzerine delil olmadığına dair alimler arasında ittifak hasıl olmuştur.¹⁸⁰ Ancak sahâbe kavlinin, Tâbiine ve daha sonraki asırlarda yaşayanlara hüccet olup olmaması konusunda ihtilaf edilmiştir. İbâdî bilgini Nureddin'e göre bir sahâbînin kavli başkaları için delil değildir, bağlayıcı olamaz. Çünkü onlar birçok meselede ihtilaf etmişler, birçok meselede farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Eğer birisinin kavli diğerlerine karşı hüccet olsa idi böyle bir ihtilaf söz konusu olmazdı.¹⁸¹ Hanefiler, Şâfîiler, Mâlikîler ve kelimcilerden bir grup da bu görüştedir.¹⁸²

Nureddin es-Sâlimî buna dair bazı misaller zikretmiştir. Mesala şek gününde oruç tutma meselesinde Hz. Ali'ye isnat edilen “Bana göre Şaban ayında bir gün oruç tutmak Ramazan ayında bir gün iftar (oruç yemek) etmekten daha güzeldir.” sözünü delil gösterenlere şöyle cevap vermiştir. Sahâbeden bazılarının sözü diğerlerine hüccet teşkil etmez, hüccet olan Şâri' tarafından bize bildirilen şeylerdir. Bununla beraber es-Sâlimî sahâbe kavliyle alâkalı olarak onlarda diğer insanlar gibi bir insandır. Her ne kadar vahyin nüzûlüne şahitlik etmişlerse de nice tebliğ olunanlar vardır ki işitenler onlardan daha iyi muhafaza eder demiştir. Yine misal olarak Hz. Ömer'e nisbetle Cuma namazındaki hutbenin iki rekatten bedel olduğunu söyleyenlere “Hz. Ömer'den nakledilen bu görüş doğru olsa bile bir müçtehidin görüşüdür. Üzerinde ittifak edilmiş bir görüş değildir”, demektedir.¹⁸³

2.1.2.4. Şer'u Men Kablenâ (Hz. Muhammed'den Önceki İlahi Dinlerin Ahkâmı)

Kur'ân ve sünnette zikredilen geçmiş şeriatlerin hükümleri üç kısımdır.

1-Neshedilen hükümler: Bu bizim için bağlayıcı değildir.

2-Neshedilmeyen hükümler.

3-Neshedildiğine ve hüküm koyduğuna dair delil bulunmayan hükümler.¹⁸⁴

Fakîhler bu üçüncü kısımda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım Hanefî, Mâlikî, Şâfîî ve Hanbelîye göre önceki şeriatlara ait bu gibi hükümler bizim için de geçerli olup müstakil delil teşkil eder.¹⁸⁵ İbâdiye de bu görüştedir.¹⁸⁶ İbâdiye'ye göre geçmiş şeriatlar

¹⁸⁰ Bettâşî, 1/287; Şa'bân, 214.

¹⁸¹ Bettâşî, 1/287.

¹⁸² Şa'bân, 215.

¹⁸³ Halid, 98.

¹⁸⁴ Halid, 93-94.

¹⁸⁵ Ebu Zehra, 294.

neshedilmedikçe, iki şartla ümmet-i Muhammed için de geçerlidir. Birincisi, Allah ve Rasülünün inkar etmeden bunu bize bildirmesi, ikinci olarak da hüküm koyma yoluyla bildirilmiş olması. Kur'ân-ı kerîmde Şuayp (a.s.)'dan hikâyeten “ *Ey kavmim ! Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın*”¹⁸⁷ Lut (a.s.)'dan hikaye olarak “*Gerçekten siz, daha önce hiçbir milletin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz.*”¹⁸⁸ Tevrat'tan hikaye edilerek “*Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralarda kısıstır.*”¹⁸⁹ buyurulması gibi. Hz. Allah bu âyetlerde bize geçmiş ümmetlere meşrû kıldığı hükümleri bildirmekte ve bu hükümlerden hiçbirini bizim için geçersiz kılmamaktadır. Ayrıca Şâri' bunları teşrî' (hüküm koyma) yoluyla anlatmaktadır. Öyleyse bu hükümler bizim içinde geçerlidir.¹⁹⁰

2.1.2.5. Örf

Örf , cemiyetin alışıp, alışkanlık haline getirdiği söz veya fiildir. Örf bazen sözlü, bazen fi'lî, bazen umûmî ve bazen husûsî olabilir. Örfün bütün bu kısımları sahih ve fasid olabilir.¹⁹¹ Alimler örfü hükümlerin dayandığı istinbat kaynaklarından biri saymışlardır. Fakîhlerin “Adet muhakkemdir ”, “ örf olarak bilinen şart olarak koşulmuş gibidir ” sözleri örfün hüccet oluşuna delâlet eden ifadelerindendir.¹⁹²

Nureddin es-Sâlimî örfü ibadetlerle ilgili hükümlerin haricinde şer'î hükümlerin dayandırılmasının mümkün olduğu delillerden biri olarak kabul etmektedir. es-Sâlimî'nin örfü dayandırdığı misallerden bazıları şunlardır; Kız çocuklarının hayız kanı görme yaşında ihtilaf olunmuştur. Bazıları yedi, dokuz ve on olduğu hakkında hüküm vermişlerdir. Aynı şekilde İbrahim (a.s.)'ın makamının yeri hakkında ihtilaf olunmuştur. Bu meyanda bazıları buranın İbrahim (a.s.)'ın Kâ'be'nin yapımında üzerine çıktığı taşın yeri olduğunu ifade etmişlerdir. Artık makam ismi bu mahalle mahsus bir lafız olmuştur. Mekke ahâlisinden birine makam sorulduğu zaman sadece makâmı İbrahim'i anlamaktadır.¹⁹³

¹⁸⁶ Halid, 95.

¹⁸⁷ Hûd Sûresi, 11/ 85.

¹⁸⁸ Ankebût Sûresi, 29/28.

¹⁸⁹ Maide Sûresi, 5/45.

¹⁹⁰ Bettâşî, 1/287-288.

¹⁹¹ Zeydan, 237.

¹⁹² Zeydan, 238.

¹⁹³ Halid, 97.

2.1.2.6. Mesâlih-i Mürsele

Bilginlerin ekserisi Mesâlih-i Mürselenin hüküm koyarken dikkate alınması gereken bir hüccet olduğu görüşündedirler. Ebu Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler.¹⁹⁴ Ancak Mesâlih-i Mürseleyi en çok savunan Mâlikîler olmuştur.¹⁹⁵

Muteber veya geçersiz sayıldığına dair bir delil bulunmayıp, ancak hükmün kendisine bağlanması insanlara bir fayda sağlayan ve onlardan bir zararı gideren vasıftan ibârettir. Ulemâ buna çok ehemmiyet göstermiştir. Zira furu'dan birçoğu buna dayanmaktadır.¹⁹⁶

2.1.2.7. Delâletü'l-İktirân (Yakınlık Delâleti)

İki şeyden biri diğerine atfedilmek suretiyle yakın bulunduğu zaman şu iki durum söz konusu olur. 1- İkincinin (mâ'tuf) nâkıs olması, yani manasının ancak birinci (mâ'tufu aleyh) ile anlaşılmasıdır. Zeyd ve Bekir geldi cümlesinde olduğu gibi. Burada ikinci şey ittifakla birincinin hükmünde müşterektir. 2- İkincinin (mâ'tufun) manasının müstakil olarak anlaşılmasıdır. Mesela “ *Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin*”¹⁹⁷ Bu kısımda ihtilaf olunmuştur. İbâdiyeden bir kısmı ikincinin bütün hükümlerde birinci ile müşterek olması gerektiğini ifade etmişlerdir. es-Sâlimî ise bütün hükümlerde değil de sadece o cümledeki mezkur hükümde ortak olacağını ifade etmiştir.

es-Sâlimî'ye göre iktirân, şer'î ahkâmın istinbat edileceği bir delildir. Bu delile dayanarak zekâtta sığırın nisab miktarının deve ile aynı olduğunu belirtmiştir. Çünkü kitap ve sünnette sığır deveye yakın olarak zikredilmiştir. Âyette şöyle buyrulmaktadır. “ *Sekiz çift hayvan yarattı. Koyundan (erkek ve dişi olmak üzere) iki, keçiden de iki...*”¹⁹⁸ “ *Deveden de iki, sığırdan da iki çift yarattı...*”¹⁹⁹ Bu âyette birbirine yakın olarak zikredilen koç ve keçinin hükmü aynı olduğuna göre birbirine yakın olarak zikredilen deve ve sığırın hükmü de aynıdır.²⁰⁰

¹⁹⁴ Şa'bân, 171.

¹⁹⁵ Ebu Zehra, 269.

¹⁹⁶ Bettâşî, 1/344.

¹⁹⁷ Bakara Sûresi, 2/43.

¹⁹⁸ En'am Sûresi, 6/143.

¹⁹⁹ En'am Sûresi, 6/144.

²⁰⁰ Halid, 97.

2.1.2.8. İstikra (Tümevarım)

Hükümlerden birisinde bir cinsin fertlerinin araştırılmasından ibârettir.²⁰¹ Es-Sâlimî'ye göre istikra İslam şeriatında ahkâmı tahsil etmek için olan tâlî delillerden biridir. İstikra tam ve nâkıs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tam istikra; Hükmü öğrenilmek istenilen suretin dışında bir fert kalmaksızın o cinsin bütün fertlerinin araştırılmasıdır. Bunun neticesinde bu suretin hükmünde o cinsin diğer fertleriyle aynı olduğuna hükmedilir.²⁰² İstikranın bu kısmı kat'î bir hüccettir. Nâkıs istikra; Bir cinsin fertlerinin çoğunluğunun araştırılarak bir hükümde ittifak ettiği görülünce fertlerin tamamında bu hükmün geçerli kılınmasıdır. Mesela hayız halinde gelen kanın en son süresini belirlemek amacı ile fertleri araştırmak gibi. Kadınların bir çoğunda bu sürenin on günü geçmediği görülünce istikra ile istidlal edilerek bütün kadınlarda hayzın en son müddetinin on gün olduğuna hükmedilir. Nâkıs istikranın delâleti zannîdir.²⁰³

2.1.2.9. Sedd-i Zerâyi'

Zerâyi', sözlükte iyi olsun kötü olsun başka bir şeye ulaştırın vasıta demektir. Usul terimi olarak ise şer'an yasaklanmış sonuca götüren vasıta demektir. Sedd-i zerâyi' ise mefsedete götüren bu vasıtaların yasaklanması demektir.²⁰⁴ Sedd-i zerâyi' bütün fakîhlere göre şer'î hüccettir. Ancak bunu en geniş manada Mâlikîler ve Hanbelîler kullanmışlardır.²⁰⁵ Es-Sâlimî bu delille amel etmiştir. Mesela Şaban ayının on beşinci gecesinde cemaatla namaz kılınmakta ihtilaf olunmuştur. Nureddin es-Sâlimîye göre diğer nafîle namazların olduğu gibi bu namazında caiz olması gerekir. Ancak bu durum İslam'da bid'atların ortaya çıkmasına sebep olmadıkça böyledir, aksi takdirde bid'atları kaldırmak için men edilir.²⁰⁶

²⁰¹ Bettâşî, 1/343 ; Halid, 100.

²⁰² Bettâşî, 1/343.

²⁰³ Bettâşî, 1/344 ; Halid, 100.

²⁰⁴ Zeydan, 231; Şa'bân, 202; Halid, 100.

²⁰⁵ Şa'bân, 205.

²⁰⁶ Halid, 101.

2.2. İctihad Anlayışları

2.2.1. İctihad

İctihad kelimesi lugatte “ güç, tâkat ve çaba” manasına gelmekte olan “c, h, d” kökünden türemiş, iftial kalıbında mastardır.²⁰⁷ Usul-ü fıkıh ıstılahında ise içtihad, Fakih’in bir konudaki şer’î hükmü ortaya çıkarmak için olanca gücünü ortaya koymasındır.²⁰⁸

Müçtehidde aranan şartlar bakımından Sünnî ve İbâdî usulcüler arasında bir fark görünmemektedir. Sünnî usulcüler, müçtehidleri, bilgi ve ehliyet derecelerine göre sınıflandırmışlardır. 1. sırada müstakil, mutlak, 2. sırada müntesip, mutlak, 3. sırada mukayyed (sınırlı, mesela mezhepte, meselede müçtehidler) vardır.²⁰⁹

Müçtehidin, sarf, nahv, lügat, belâgat ilmini, arapçanın kelime yapılarını, akâidi İslâmiyyeyi, fıkıh usulünü, Hz. Peygamber (S.A.V.)’in ve ashâbının hayatını, âyetlerin nüzûl sebeplerini, hadislerin vürûd sebeplerini, tefsir kâidelerini, Kitab’ın muhkem, müteşâbih, nâsîh, mensûh, hâss, âmm, mücmel, mübeyyen, mutlak, mukayyed gibi kısımlarını bilmesi gerekir. Yine müçtehidin üzerinde icmâ oluşmuş meseleleri bilmesi gerekir. Bu şartların tamamını bulunduran müçtehidin içtihad etmesi icmâ ile caizdir.²¹⁰

İctihad’ın Tecezzî Etmesi: İctihad’ın tecezzî etmesi, yani cüzlere , kısımlara ayrılması konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Ekseriyet bunun caiz olduğu görüşündedir. İctihad’ın tecezzî etmesi demek alimin bir meselede müçtehid olup, diğer meselelerde müçtehid olmaması demektir. Yani alimin bazı meselelerde içtihad şartlarını hâiz olması, diğer bazı meselelerde hâiz olmaması demektir. Mesela mirasla alâkalı delilleri, nassları ve ulemanın görüşlerini bilen ve içtihad şartlarını taşıyan kişi bu meselelerde içtihadta bulunabilir.²¹¹ Nureddin es-Sâlimî içtihad’ın tecezzî etmesinin sahih olduğu görüşündedir. Nureddin es-Sâlimî müçtehidin bütün âyetleri ve hadisleri ezberlemesinin şart olmadığını belirtmektedir. Müçtehidde içtihad şartlarının bazıları bulunmuyorsa, ancak nikâh gibi veya büyü’ gibi belli bir mevzuya dair delilleri ve incelikleri biliyorsa Nureddin es-Sâlimî müçtehidin vâkîf olduğu hususta içtihad

²⁰⁷ İbn Manzur, 3/133.

²⁰⁸ Bettâşî, 1/371.

²⁰⁹ Şa’bân, 438.

²¹⁰ Bettâşî, 1/372.

²¹¹ Karaman, Hayreddin, **İslam Hukukunda İctihad**, DİB Yayınları, Ankara-1975, 182.

etmesinin caiz olduğunu söyler. İbâdî alimleri el-Bedr eş-Şemmahi ve Şeyh Süleyman b. Yahlif'e göre müçtehidin kitab ve sünnetin tamamını bilmesi gerekmektedir.²¹²

Müçtehidlerin İsbet Etmesi:

Meseleye farklı açılardan bakan usulcülerin aynı konuda farklı hükümler çıkaran birden fazla müçtehid arasından birinin mi, yoksa hepsinin mi isabet etmiş sayılacağı konusunu tartışmışlardır. Müçtehidler, hakkında kat'î delil bulunmayan fûru'a dair meselelerde ihtilaf etmişlerse İbn Bereke dışındaki Umman'lı İbâdî bilginleri ve Mağrib bilginlerinden Ebu Yakub el-Vercelani'ye göre bu müçtehidlerin hepsinin içtihadı doğrudur. İbn Bereke'ye göre ise bir tanesinin içtihadı doğru diğerleri hatalıdır. Ancak hatalarından dolayı günahkâr değillerdir. “ *Müçtehid içtihad edipte isabet ederse iki ecir, hata ederse bir sevap kazanır.*”²¹³ hadisine dayanarak isabet eden, içtihadta bulunup isabet ettiği için iki ecr (mükâfat) alır. Hata eden ise içtihadta bulunduğu için bir ecr alır derler.²¹⁴

Hz. Peygamber (S.A.V.) döneminde içtihad caizdir ve vaki'dir. Delili şudur: Hz. Peygamber, Bilal (r.a.)'dan insanlara ikinci namazlarını Benî Kureyza'da kılmalarını duyurmasını istemişti. Sahâbeden bir grup yola çıkmışlar ve Hz. Peygamber (S.A.V.) bizim oraya çabuk ulaşmamız için böyle demiştir, yoksa o bizim namazı terk etmemizi istemez diyerek yolda ikinci namazlarını kılmışlardı. Diğer grup ise yatsı namazı vakti oraya ulaştıkları için onlarda yatsıdan sonra kılmışlardı. Hz. Peygamber (S.A.V.) bu iki grubun bu şekilde amel etmelerine herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Çünkü her iki grupta müçtehid idi.²¹⁵

İçtihadın Değişmesi:

Müçtehid bir mesele hakkında içtihad edip bir hükme vardıktan sonra artık bu içtihadta göre hareket etmesi vâciptir. Müçtehid bir hadiseyi inceleyip o konuda bir hükme vardıktan sonra, aynı mesele hakkında içtihadı değiştirir ve öncekinin aksine bir sonuca varırsa birinci içtihadıyla amel edemez. İkinci içtihadıyla amel etmesi lazımdır. Nureddin es-Sâlimî bu meselenin içtihad içtihadı bozar prensibine dayandığını söyler. Ona göre sahih olanda budur. Nureddin es-Sâlimî tartışma konusu olan eşlerle evliliğin devam etmesi gibi devamlılık arz eden şeylerdedir. Ama geçmişte kalmış işlerle alâkalı

²¹² Bettâşî, 1/372-373.

²¹³ Buhari, İ'tisam, 21 (8-157).

²¹⁴ Bettâşî, 1/375.

²¹⁵ Bettâşî, 1/383.

yeni bir içtihadta bulunulması durumunda onların kaza edilmesi gerekmez. Abdest ve namazın sıhhati gibi.²¹⁶ Müçtehid içtihadını değiştirip başka bir hükme varırsa bunu kendisini taklîd eden insanlara duyurması gerekir.²¹⁷ İbâdîlere göre içtihad kapısı daima açıktır.²¹⁸

2.2.2. Taklîd

Bir usul terimi olarak taklîd, delilini bilmeksizin sözü hüccet olmayan kişiden başkasının görüşünü almaktır.²¹⁹ İçtihad derecesine ulaşan bir kimsenin bir meseleyle karşılaştığında içtihad edip o hükme göre hareket etmesi vâciptir. O meselede kendi içtihadıyla amel etmeyip başkasını taklîd etmesi caiz değildir.²²⁰ İçtihad edemeyen kişinin taklîd etmeye ihtiyaç duyduğu hükümleri ilim ehline sorması vâciptir. Zira yüce Allah “ *Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz*”²²¹ buyurmaktadır. Âyette bilenlere sorulması emir sığasıyla talep edilmektedir. Emir sığası ise vücûb ifade eder.²²²

Bununla beraber karşılaştığı bütün meselelerde belirli bir imamı taklîd etmesi vâcip değildir. Nureddin es-Sâlimî bunu şöyle izah etmiştir: Sahâbe devrinde ve ondan sonraki devirlerde mukallidler belli bir bilgin veya mezhepte sınırlı olmaksızın rastladıkları bilginlere soragelmişlerdir. Bu durum tâbiîn döneminde ve sonraki dönemlerde devam etmiş ve caiz olduğuna dair icmâ meydana gelmiştir.²²³

Usul kitaplarında “hulüvv meselesi” başlığı altında, herhangi bir asırda, müçtehid derecesinde alimin bulunmamasının cevaz ve vukûu tartışılmıştır. Bununla beraber belli bir zamandan sonra içtihadın caiz olup olmadığı, yani içtihad kapısının açık olup olmadığı meselesi de tartışılmıştır.²²⁴ Nureddin es-Sâlimî ve el-Bedr eş-Şemahi bir dönemde müçtehidin bulunmamasının mümkün olduğu görüşündedirler. Taklîd edilecek müçtehidin hayatta olması şart değildir; yaşayan ve artık yaşamayan müçtehidlerin içtihadlarıyla amel edilir.²²⁵

²¹⁶ Bettâşî, 1/378.

²¹⁷ Bettâşî, 1/378.

²¹⁸ Nami, 145.

²¹⁹ Şa`bân, 448; Zeydan, 383.

²²⁰ Bettâşî, 1/380.

²²¹ Enbiya Sûresi, 21/7.

²²² Bettâşî, 1/279.

²²³ Bettâşî, 1/382.

²²⁴ Karaman, 183.

²²⁵ Bettâşî, 1/ 383.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER'Î DELİLLERDEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

Fıkıh usulü, hükümleri ispat açısından delilleri ve bu delillerle sonuçlandırılan hükümleri ihtiva eder. Birinci kısımda deliller incelendi. Bu kısımda ise Ahkâm incelenecek.

3.1. Hüküm

Şer-î hüküm vad'î ve teklifî olmak üzere ikiye ayrılır.

1-*Vad'î Hüküm*: Şâri'in bir şeyi bir hüküm için sebep, şart veya mani kılmasıdır.

Sebebe örnek: "Dülûk" yani güneşin gökyüzünün ortasından batı yönüne eğilmesi namazın vücûbu için sebep kılınmıştır.

Şarta örnek: Abdest, namazın sıhhati için şart kılınmıştır.

Maniye örnek: Hayız hali namazın sıhhatine mâni kılınmıştır.¹

2-*Teklifî Hüküm*: Usulcülere göre teklifî hüküm, bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını talep etme (îcab) , veya yapıp yapmamakta serbest bırakmadır (tahyir) .² Bettâşî hükmü bu açıdan iki kısımda inceledikten sonra hükmü birde maksatları itibariyle taksime tabi tutmuştur. Ona göre hükümle maksat ya birtakım menfaatları elde edip zararlardan kaçınmak suretiyle dünyevî veya sevaba nail olup azaptan kurtulmak gibi uhrevî olur.

1-Hüküm dünyevî maksat itibarıyla: Sahih ve fasid olur.

Sahih: Şâri'in emirlerine uygun olan fiil demektir. Dünyevî maksadın terettüp ettiği şeylerdir. Alışveriş yapmak, insanların faydalanmanın helal olması maksadıyla meşrû kılınmıştır. Alışverişte bu amaç gerçekleştiği zaman akit sağlamdır.

Fasid ve Batıl: Şâri'in emirlerine uygun olmayan fiillerdir. Yani meşrû kılınmaktaki maksadın hasıl olmadığı fiillerdir.³

2-Hüküm uhrevî maksatla azîmet ve ruhsat olmak üzere ikiye ayrılır:

¹ Bettâşî, 1/358.

² Bettâşî, 1/358; Şa'bân, 257.

³ Bettâşî, 1/359.

Azîmet: Kulların özürlerine bina edilmeksizin Şâri' tarafından ilkten meşrû kılınan hükümdür.⁴ Ramazan ayında oruç tutma, murdar et ve domuz etini yeme gibi haramlık hükümleri birer azîmet hükümüdür. Azîmet kısımları şunlardır:

1-Şâri' tarafından yapılması istenen hükümler. Bu vücûb ve nedb'dir.

2-Şâri' tarafından yapılmaması istenen hükümler. Bunlar Muharram (haram) ve mekruhtur.

3-Şâri' tarafından yapılması veya terk edilmesi talep edilmeyen hükümler mubahtır. Yemek, içmek, uyumak vs.⁵

3.2. Vâcib

Vâcib değişik açılardan taksim edilmiştir.

1-Delil itibariyle: Bu itibarla vâcib ikiye ayrılır.

Vücûbu kat'î olan vâcib: Beş vakit namaz, Ramazan ayı orucu gibi. Bunlar kat'î delillerle sabit olmuştur. Terk eden kişi eğer terk etmeyi helal kabul etmiyorsa fasıktır. Ancak kat'î olan bir vâcibi terk etmeyi helal görüyorsa, o kişi müşriktir. Çünkü tevâtür yoluyla ulaşılmış bir nassın reddi söz konusudur.⁶

Vücûbu zannî olan vâcib: Vitir namazının vücûbu gibi. Bu vâcibin mükellef tarafından yerine getirilmesi gerekir; ancak terk eden için fiskla hükmolunmaz. İbâdiye'nin bir kısmı kat'î ve zannî olan vâcibe farz adını verirler, bir kısmı ise kat'î delille sabit olan vâcibi farz, zannî delille sabit olan vâcibi de vâcib diye isimlendirirler.⁷ Hanefilerde kat'î delille sabit olana farz, zannî delille sabit olana vâcib adını vermektedirler.⁸

2- Vâcib meydana gelişi itibari ile farz-ı kifâye ve farz-ı ayn olmak üzere ikiye ayrılır:

Farz-ı Kifâye: Şâri'in mükelleflerin her birerinden değil de hepsinden istediği farzdır. Allah yolunda cihad, cenaze namazı kılmak gibi.

⁴ Bettâşî, 1/358.

⁵ Bettâşî, 1/358-360.

⁶ Bettâşî, 1/361.

⁷ Bettâşî, 1/361.

⁸ Şa'bân, 236-237.

Hükmü: Bazı mükelleflerin yerine getirmesi ile diğerlerinden sorumluluk kalkar ve hepsi gûnahtan kurtulur; hiç kimse tarafından yerine getirilmezse herkes gûnahkar olur.

Farz-ı Ayn: Şâri'in mükelleflerin her biri tarafından yerine getirilmesini istediği farzdır. Beş vakit namaz ve ramazan orucu gibi.

Hükmü: Her mükellefin bu farzı yerine getirmesi gerekir. Bazı mükelleflerin yerine getirmesi ile diğerlerinden borç sakıt olmaz.⁹

3- Vâcib Me'murun bih (istenen fiil)'e nazar'la ikiye ayrılır:

1- *Muayyen vâcib:* Şâri' tarafından yapılması istenen şeyin belirli bir şey olmasıdır. Abdest, gusül, namaz gibi.

2- *Gayri Muayyen Vâcib (Muhayyer):* Şâri'in birkaç işten birini yapmakta serbest bırakarak talep ettiği vâciptir. Mesela yemin kefâretinde bu vâcib söz konusudur. Çünkü yüce Allah yeminini bozan kişiye şu üç şeyden birini yapmasını emretmiştir. On fakiri doyurmak veya on fakiri giydirmek veya bir köle âzâd etmek. Yeminini bozan kişi bunlardan herhangi birini seçmekte muhayyerdir.¹⁰

3.3. Mendub

Şâri'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve yapılmadığı zaman bir cezanın gerekmediği fiillerdir. Mendub, sünnet ve nafil olmak üzere ikiye ayrılır:

1-*Sünnet:* Hz. Peygamber (S.A.V.)'in dinde gitmiş olduğu yoldur. Sünnet, müekkede ve gayri müekkede olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sünnet-i Müekkede: Hz. Peygamber (S.A.V.)'in devamlı yaptığı nadiren terk ettiği fiillerdir. Sabah ve akşam namazının iki rekat sünneti gibi.

Hükmü: Bu sünneti yerine getiren sevabı hak eder, terk eden ise cezayı hak etmemekle beraber kınanmaya müstahak olur.

Sünnet-i Gayri Müekkede: Hz. Peygamber (S.A.V.)'in bazen yapıp bazen terk ettiği fiillerdir. Kuşluk vakti namazı ve misvak kullanmak gibi.

Hükmü: Bu sünneti yerine getiren sevap kazanır, terk eden ise kınanmaz.

⁹ Bettâşî, 1/362.

¹⁰ Bettâşî, 1/362.

2- *Nafîle*: Hz. Peygamberin devamlı yapmadığı fiillerdir. Buna “tâat” ve “müstehab” da denir.¹¹

3.4. Haram ve Mekruh

Haram: Şâri’in yapılmamasını kesin olarak istediği fiildir.¹² Meyte (murdar et) yemek gibi. Şâri’in terk edilmesini kesin ve bağlayıcı tarzda istemesine “tahrîm” bu talebe bağlanan sonuca “hurmet” yapılmaması istenen fiile de “muharram” veya “haram” denir.¹³

Mekruh: Şâri’in yapılmamasını kesin olmayan tarzda istediği fiildir.¹⁴ Buda iki kısımdır. 1-Kerâhet-i Şedîde: Yapılmamasına dair özel bir nass bulunan mekruhtur. Yırtıcı hayvanların yenmesi gibi. 2- Kerâhet-i Hafîfe: Yasaklandığına dair hususi bir nass bulunmayan mekruhtur.¹⁵ Ancak mekruh olduğu başka delillerden anlaşılmaktadır. Mendubları terk etmek gibi. Hanefiler de mekruhu iki kısma ayırmışlardır: 1-Tahrîmen Mekruh, 2-Tenzîhen Mekruh. Birincisi zannî bir delil ile yapılmaması kesin olarak istenen şeylerden bir şeydir ve vâcibin karşıtıdır. Erkeklerin ipekli elbise giymesi ve altın yüzük takması bu tür mekruhlardandır. İkincisi yani tenzîhen mekruh da mendubun mukabili olup, bu konudaki tarifleri cumhurun tarifine uygundur.¹⁶

3.5. Mübah

Mübah: Şâri’ tarafından yapılması veya terk edilmesi talep edilmeyen hükümlerdir. Yemek, içmek, uyumak ve kâfi miktardan fazla kazanç elde etmeye çalışmak gibi. Kul bu fiilleri şeriatın müsaade ettiği sınırlar içinde dilediği gibi yapabilir. Bu fiillerin yapılmasında sevap terk edilmesinde günah yoktur. Ancak mübah fiillerde niyet muteberdir. Yani kul mübah olan bir fiili Allah’a tâat niyetiyle yaparsa sevap kazanır, ma’siyet niyetiyle yaparsa da günah kazanır.¹⁷

Ruhsat: Şâri’in kulların özürlerine binâen koyduğu hükümlerdir.¹⁸ Ruhsat ana hatlarıyla iki kısımdır.

1- Ruhsat-ı Hakîkiyye

¹¹ Bettâşî, 1/360.

¹² Bettâşî, 1/363.

¹³ Zeydan, 53; Şa’bân, 247.

¹⁴ Bettâşî, 1/363.

¹⁵ Bettâşî, 1/363.

¹⁶ Ebu Zehra, 56.

¹⁷ Bettâşî, 1/360.

¹⁸ Bettâşî, 1/364.

2- Ruhsat-ı Mecâziyye

1- Ruhsat-ı Hakîkiyye : Buda iki nevidir.

Birinci nevi “ruhsat” diye adlandırılmaya diğerinden daha uygundur. Gönlü imanla dolu olduğu halde küfür kelimesini söylemeye zorlanan kişinin bunu söylemesi, zalim idareciden korkusundan dolayı emir bil ma’ruf ve nehiy ani’l münker görevini terk etmesi gibi. Bütün bunlar aslında haram olmasına rağmen Şâri’ tarafından ikrâh altında yapılmalarına ruhsat verilmiştir. O kişi bu nevi ruhsatı terk edip azîmet ile amel etse ve ölse sevap kazanmış olur. Zira o, Allah’ın dinini ikame etmek için canını fedâ etmiştir.¹⁹

İkinci nevi: Ramazan ayında yolculuk eden kişinin oruç tutmaması gibi.

Hükmü: Bu nevi ruhsatta azîmetle amel etmek evladır. Ruhsatı bırakıp azîmetle amel ettiğinde Allah’a itâattan geri kalacak kadar zayıf düşmüyorsa ruhsatı terk etmesi menduptur. Ama zayıf düşüyorsa ruhsatla hareket etmesi menduptur. Ruhsat’la hareket etmediği durumda canına bir zarar gelecekse ruhsatla amel etmesi vâcib olur.²⁰

2- Ruhsat-ı Mecâziyye : Buda iki nevidir.

Birinci nevi: İkincisine nazaran ruhsatın hakikat’inden daha uzak olduğu için mecâzî yan ağır gelir. Bizden önceki ümmetlere meşrû kılınan bazı zorlukların ümmet-i Muhammed’den kaldırılmış olması bizim için bir tür ruhsattır. Örneğin onlara günde elli vakit namaz farzdı, zekât malın dörtte birinden verilirdi.

İkinci nevi: Yapılması bazı durumlarda meşrû iken bazı durumlarda meşrû olmayan ruhsattır. Namazı kısaltmanın yolculuk halinde meşrû iken, ikâmet halinde meşrû olmaması gibi. Aynı şekilde zaruret halinde murdar eti yemenin meşrû olup, normal hallerde meşrû olmaması gibi.

Hükmü: Meşrû olan yerlerde amel etmek vâciptir. Buna göre bir kimse mecbur kaldığı halde murdar eti yemeyip, açlıktan ölse günahkar olur. Çünkü kendi ölümüne sebebiyet vermiştir. Halbuki Cenab- ı Allah şöyle buyurmuştur “ *Ve kendinizi*

¹⁹ Bettâşî, 1/365.

²⁰ Bettâşî, 1/365.

öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”²¹ Meşrû olmadığı yerde de azîmetle amel etmek vâciptir.²²

²¹ Nisa Sûresi, 4/29.

²² Bettâşî, 1/363-365.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİNBAT METOTLARI

İstinbat metotları ifadesiyle Kur'ân ve sünnet metinlerini anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarabilme kuralları kastedilmektedir. İslam hukukunun temel kaynağını oluşturan Kur'ân ve sünnet ile bunlara ilaveten diğer tâli kaynaklar Arapça olduğu için, Arapçaya göre lafızların hangi mana için konmuş olduğu, yine bu lafızların manaya delâlet dereceleri ve şekillerinin bilinmesi gerekmektedir.¹

Burada öncelikle şu nokta dikkat çekmektedir ki, İbâdîlerin istinbat metotlarıyla ilgili yaklaşımları hem sistematik açıdan hem de muhteva açısından özellikle Hanefî usulcülerin yaklaşımlarına çok benzemektedir.² Bu sebeble biz de bu metodları tahlil ederken buna göre hareket edeceğiz.

Manaya göre lafzın tabi tutulduğu ayrımlar şunlardır:³

- 1-Lafzın hangi mana için vaz' olunduğu (konulduğu),
- 2-Kullanıldığı manaya delâletinin açıklık ve kapalılık derecesi,
- 3-Vaz' olunduğu manada mı yoksa başka bir manada mı kullanıldığı,
- 4-Kullanıldığı manaya delâletinin şekli.

Birinci ayırım: Vaz' olunduğu mana bakımından lafız, 1-Hâss 2-Âmm 3-Müşterek 4-Cem'i münekker kısımlarına ayrılır.

İkinci ayırım: Kullanıldığı manaya delâletinin açıklık derecesi bakımından lafız: 1-Zâhir 2-Nass kısımlarına; kapalılık derecesi bakımından da 1-Mücmel 2-Müteşâbih kısımlarına ayrılır.

Üçüncü ayırım: Kullanıldığı mananın vaz' olunduğu mana olup olmaması bakımından 1-Hakikat 2-Mecaz 3- Sarîh 4-Kinâye kısımlarına ayrılır.

Dördüncü ayırım: Lafzın manaya delâletinin şekli bakımından 1-İbâre 2-İşâret 3-Delâlet 4-İktizâ kısımlarına ayrılır.

¹ Şa'bân, 309.

² Bizim İbâdîlerin yaklaşımlarını yansıtan yukarıdaki tespitimiz ile, genel olarak Hanefîlerin yaklaşımlarını yansıtan bir çalışma olan Mehmet Erdem'in "İçtihat Felsefesinin Filolojik Temelleri" adlı çalışması karşılaştırıldığında bu durum açıkça ortaya çıkacaktır.

³ Bettâşî, 1/164.

4.1. Lafzın Vaz' olunduğu Mana İtibariyle

4.1.1. Hâss

Bu bölümde Hâss'ın çatısı altında “emir” ve “nehiy”, “mutlak” ve “mukayyed” terimleri de incelenecektir.

Hâss; tek bir manayı gösteren lafız diye tarif edilmiştir.⁴ Bazı tariflerde teker teker kaydı da bulunmaktadır.⁵ Bu mana hâss'ta bazen hakikaten bulunur. Zeyd ve Amr gibi özel isimler, kadın ve erkek gibi nev'i isimleri, insan ve at gibi cins isimler gibi. Bazen de itibari olarak bulunur. Yüz, bin gibi sayı isimleri böyledir. Bu sayıların muhtevâsında çokluk bulunmakla beraber bu lafızlar bu manaya isim olarak vaz' olunmuş ve bu çokluk manası bir mana olarak itibar edilmiştir.⁶

Hâss'ın Hükümü: Aksine bir delil bulunmadıkça vaz' olunduğu manaya kat'î (kesin) olarak delâlet etmektedir.⁷

“Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi bekler.”⁸

Buradaki kur' lafzının hayız ve tuhur manasına müşterek olarak gelmesi ikisinden birini kat'î olarak ifade etmesini engeller. Aksi takdirde burada üç adedi hâss olduğu için kat'iyet ifade ederdi.⁹

Hâss'ın Nevileri: Hâss lafız kimi zaman emir sığasında, kimi zaman nehiy sığasında, kimi zaman mutlak, kimi zaman da mukayyed olur.¹⁰

4.1.1.1. Mutlak ve Mukayyed

Mutlak: Kendi cinsinde şüyû bulmuş bir medlüle delâlet eden lafızdır.

Mukayyed: Bir kayd sebebiyle mutlakın delâlet ettiği şüyûdan çıkan lafızdır.¹¹

Hâssın nevilerinden olan Mutlak ve Mukayyed'in Hükümleri şunlardır:

1- Hükümlerin ve sebeplerin farklı olması; Hükümler ve hükümlerin sebebi farklı olduğu takdirde mutlakın mukayyede hamledilemeyeceğinde alimler ittifak

⁴ Bettâşî, 1/164.

⁵ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/45; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **el-Menar**, Dersaadet, İst-trs., 6; Şa'bân, 310.

⁶ Bettâşî, 1/164.

⁷ Bettâşî, 1/165 ; Molla Hüsrev, **Mir'ât** , 1/46 ; Nesefî, 6 ; Zeydan, 262.

⁸ Bakara Sûresi, 2/228.

⁹ Bettâşî, 1/164-165.

¹⁰ Bettâşî, 1/164.

¹¹ Bettâşî, 1/178; Zeydan, 265.

etmişlerdir. Böyle bir durumda mutlak itlâkı üzerine mukayyed de takyîdi üzerine bırakılır ve ayrı ayrı amel edilir.¹² Mesela zihâr kefâreti hakkında şöyle buyrulmuştur. “ *Buna imkan bulamayan kimse temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır.*”¹³ yemin kefâreti hakkında ise “ *(Bunları yapma imkanını) bulamayan kimsenin üç gün oruç tutması gerekir.*”¹⁴ buyrulmuştur. Yemin âyetinde oruç tutmayı gerektiren sebep yemini bozmaktır. Zihâr âyetinde orucu bozmayı gerektiren sebep ise zihârdır. Sebepler farklı olduğu için yemin âyetindeki orucun mutlak oluşu Zihâr âyetindeki tetâbu’ (peş peşe) kaydına hamledilemez.¹⁵

2- Hükümler ve sebeplerin bir olması; Nureddin es-Sâlimî bu durumda mutlak’ın mukayyede hamledileceği konusunda usulcülerin ittifak ettiğini belirtir.¹⁶

3-Hükümün bir, sebeplerin farklı olması; İki nass’da hüküm bir fakat her bir nass’taki hükümün dayandığı sebep farklı ise Hanefiler’e göre mutlak mukayyede hamledilemez. Diğer İslam hukukçularına göre ise hamledilebilir.¹⁷ İbâdî alimi İbn-i Bereke el-Ummânî, cumhurla aynı görüşü paylaşarak, bu durumda mutlakın mukayyede hamledileceğini söylemektedir. Diğer bir İbâdî alimi İbn Mahbub ise Hanefilerin dediği gibi, hamledilemeyeceğini söylemiştir. Mesela Zihâr kefâreti ile ilgili âyette şöyle buyrulmuştur. “*Kadınlarına Zihâr edip de sonra söylediklerinden dönenlerin, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.*”¹⁸ Hata ile adam öldürme kefâreti hakkındaki âyet şöyledir. “*Yanlışlıkla bir mü’mini öldüren kimsenin mü’min bir köle azad etmesi gerekir.*”¹⁹ Birinci âyette köle mutlak olarak zikredilmiştir. İkinci âyette ise iman kaydıyla mukayyed'dir. Bu durumda İbn Bereke mutlakı mukayyede hamlettiği için Zihâr kefâretinde de adam öldürme kefâretinde olduğu gibi azat edilecek kölenin “mü’min” olması gerektiği görüşündedir. İbn Mahbub hamli geçersiz kıldığı için bu şartı koşmamıştır.²⁰

4- Hükümlerin farklı sebeplerin bir olması; iki nass’da hükümlerin sebebi bir olmakla beraber hükümler farklı ise yine mutlak mukayyede hamledilmez. Mesela; Abdest ile ilgili âyette şöyle buyrulmuştur. “*Ey İman edenler ! Namaza duracağınız*

¹² Bettâşî, 1/178 ; Şab’an, 323.

¹³ Mücadele Sûresi, 58/4.

¹⁴ Maide Sûresi, 5/89.

¹⁵ Bettâşî, 1/179.

¹⁶ Bettâşî, 1/179 ; Şab’an, 321; Zeydan, 267.

¹⁷ Şa’bân, 325.

¹⁸ Mücadele Sûresi, 58/3.

¹⁹ Nisa Sûresi, 4/92.

²⁰ Bettâşî, 1/180.

zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın."²¹ Teyemmüm ile ilgili âyette şöyle buyurulmuştur. " *Ve (bu hallerde) su bulamamış olursanız temiz toprakla teyemmüm edin : Yüzünüze ve ellerinize ondan sürün.*"²² Abdest ile ilgili âyette eller, dirseklere kadar kaydı ile mukayyed'dir. Teyemmüm âyetinde ise aynı lafız mutlak olarak zikredilmiştir. İki nass'taki hüküm farklıdır, biri abdest diğeri teyemmümdür. Sebep ise ikisinde de hadestir (abdestsizliktir) . Bu durumda mutlak mukayyed üzerine hamledilmez.²³

4.1.1.2. Emir

Emir, hâssın kısımlarındandır. Emir, bir fiilin yerine getirilme talebine delâlet eden lafızdır.²⁴ Emir için hususi bir sığanın olup olmaması hususunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. İbâdîler de dâhil olmak üzere bilginlerin ekserisi emrin bir sığası olduğu görüşündedirler.²⁵

Bu talep şu şekillerden biri ile olabilir.

1- Talep etme manasında hakikat olan lafızlarla olur. Bu lafızlarda şunlardır.

" " vezninde ki emir sığasıyla olur. " *Namazı kılın, Zekâtı verin.* "²⁶ âyetinde olduğu gibi.

" " şeklinde emir lamıyla olur. " *Genişliği olan genişliğinden infak etsin.* "²⁷ âyetinde olduğu gibi.²⁸

2- Talep manasında mecaz olan lafızlarla olur. Buda ihbar (haber verme) maksadıyla olmayıp, talep etme maksadıyla kullanılan haber cümlesidir. Mesela;

" *Size oruç farz kılındı* "²⁹ âyetinde durum böyledir. Bu sığayla emrin mecaz oluşu, aslında bu sığanın haber vermeye vaz' olunmuş olmasındandır. Emir manasında kullanılması vaz' olduğu mananın dışında bir kullanımdır.³⁰

²¹ Maide Sûresi, 5/6.

²² Maide Sûresi, 5/6.

²³ Bettâşî, 1/180.

²⁴ Bettâşî, 1/165.

²⁵ Vercelani, *el-Adlû ve'l-İnsaf*, 1/53.

²⁶ Bakara Sûresi, 2/43.

²⁷ Talâk Sûresi, 65/7.

²⁸ Bettâşî, 1/165.

Emrin Delâleti

Bilginlerin çoğunluğuna göre emir, prensip olarak me'murun bih'in (emredilen şeyin) vücûbuna delâlet eder. Özel bir karîne bulunmadıkça emirden vücûbun dışında bir mana anlaşılmaz.³¹

İbâdîye'ye göre başka bir manaya delâlet eden karîneler bulunmazsa emir me'murun bih'in (emredilen şeyin) vücûbuna delâlet eder.³² Emrin vücûba delâlet ettiğine deliller şunlardır:

Kitap

“Artık onun emrine aykırı davrananlar başlarına bir fitnenin veya acı bir azabın gelmesinden çekinsinler.”³³ Âyet Allah'ın emrine uymayanların fitne ve acı verici bir azaba dûçar olacağını ifade ediyor. Eğer emir vücûba delâlet etmese böyle bir tehditte bulunulmazdı. Çünkü vâcibin haricindeki bir şeyin yapılmasına bir mani yoktur.³⁴

Sünnet

Hz. Peygamber (S.A.V.) namaz kılan Ebu Said el-Hudrî'yi çağırması; ancak Ebu Said bu davete icabet etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah “sizi çağıracağı zaman Allah ve resulüne icabet edin.”³⁵ buyurduğu halde neden bana icabet etmedin.” demiştir. Eğer âyetteki emir vücûb için olmasa Hz. Peygamber (S.A.V.) bu ifadeyi kullanmazdı.³⁶

İcmâ

²⁹ Bakara Sûresi, 2/183.

³⁰ Bettâşî, 1/165.

³¹ Zeydan, 273 ; Bilmen, Ömer Nasuhî, **Hukuk-u İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhîyye Kâmusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul trs., 1/49 ; Şa'bân, 328.

³² Vercelani, **el-Adlî ve'l-İnsaf**, 1/54 ; Itfiyyiş, Muhammed b. Yusuf, **Şâmilü'l-Asıl ve'l-Fer'** , Vizaret'ü t-Türas'il-Kavmi, Umman, 1984, 1/51; Bettâşî, 1/167.

³³ Nur Sûresi, 24/63.

³⁴ Bettâşî, 1/166 ; Ebu Zehra, 176 ; Zeydan, 276.

³⁵ Nisa Sûresi, 4/59.

³⁶ Bettâşî, 1/166.

Sahâbe ve sonraki dönemde emrin vücûb ifade ettiği ortaya çıkmış ama bunu inkâr eden olmamıştır. Böylece emrin vücûbu için icmâ hâsıl olmuştur.³⁷

Emrin vücûbdan başka bir manaya geldiğine dair bir karîne bulunursa emir mecâzen o manaya hamledilir. Nedb'e delâlet eden karîneye örnek şudur:

*“Eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz mükâtebe yapın.”*³⁸

Bu âyette geçen kölelerle mükâtebe sözleşmesi yapılmasına dair emir vücub ifade etmemektedir. Buda o fiilin mendub ve müstehab olduğunu göstermektedir.³⁹

İbâhaya delâlet eden karîneye örnek şudur:

*“Helal ve hoş şeylerden yiyin.”*⁴⁰ Bu emir vücûba değil yeme ve içme fiilinin mübah olduğuna delâlet eder.

Yasak ve haram kılmadan sonra gelen emir

Emir sığası bazen emredilen fiilin yasak ve haram kılınmasından sonra gelir. Bu durumda olan emrin asıl hükmünde kalıp kalmayacağı konusunda usul bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Bu konudaki görüşler şunlardır;

1- Böyle olan emir sığası yasaktan önce olduğu gibi yine vücûba delâlet eder. İbâdiyeden Nureddin es-Sâlimî bu görüştedir. Hanefiler de böyle olan emrin yine vücûb ifade edeceği görüşündedirler.⁴¹ Misal: *“Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”*⁴² âyetteki müşriklerle savaşma emri haram aylarda bu fiilin yasaklanmasından sonra gelmiştir ve bu emir vücûb ifade etmektedir.⁴³

2- Böyle olan emir sığası ibâhaya delâlet eder. Hanbelîler, Mâlikîler ve Şâfîliler bu görüştedirler.⁴⁴ İbâdiyeden el-Bedr eş-Şemmahi'de bu görüştedir.⁴⁵ İbâdî alimi Vercelani de bu görüştedir. Çünkü ona göre Hz. Allah dinini kolaylık üzerine kurmuştur. Buna uygun olanda ibâhâdır.⁴⁶

³⁷ Bettâşî, 1/167.

³⁸ Nur Sûresi, 24/33.

³⁹ Bettâşî, 1/167.

⁴⁰ Mü'minun Sûresi, 23/51.

⁴¹ Neseî, 10 ; Zeydan, 274-275

⁴² Tevbe Sûresi, 9/5

⁴³ Bettâşî, 1/167.

⁴⁴ Zeydan, 274,

⁴⁵ Bettâşî, 1/167; Halid, 107.

⁴⁶ Vercelani, *el-Adlû ve'l-İnsaf*, 55.

Mutlak ve Mukayyed Emir

Mukayyed emir: Emrin kayıtlanması vakitle, sayıyla, devamlılıkla, vasıfla olabilir.

Vakitle mukayyed emir: Me'murun bih'in belli bir vakitle yapılması istenmiştir. Me'murun bih vaktin tamamını kaplıyorsa "Mudayyak" denir. Oruç vakti gibi ki bütün günü kaplar. Me'murun bih vaktin bir bölümünde yerine getiriliyorsa "müvessa' " denir. Namaz vakti gibi. Mudayyak fiilin vücûb vakti vaktin tamamıdır. Müvessa' fiilin vücûb vaktinde ihtilaf olunmuştur. Nureddin ve el-Bedr eş-Şemmahi vücûbun vaktin bütünüyle olduğu görüşündedirler. Bunun anlamı şudur; Mükellef me'murun bihi vaktin herhangi bir bölümünde yerine getirebilir. Eğer bu bütün içinde yerine getiremezse kaza etmesi vâcib olur.⁴⁷

Kazanın ne ile vâcib olduğu konusunda ihtilaf olunmuştur. Eş-Şemmahi kazanın vücûbunun edânın vâcib olduğu delilden başka bir delille olduğunu söyler. Orucun edâsı "*Sizden kim bu aya yetişirse oruç tutsun.*"⁴⁸ Kazası ise "*Tutamadığı günler adedince diğer günlerde tutar*"⁴⁹ âyetleri ile vâcib olmuştur der. es-Sâlimî'ye göre de kaza edânın vâcib olduğu emirle değil de, ikinci bir emirle vâcib olur. Ona göre bunun bir neticesi olarak kişi cuma namazının hiçbir bölümünde imama yetişemez ise, gerek vakit içinde, gerek vakit dışında namazını dört rekat olarak kılar.⁵⁰

Emrin Fevr, Terâhî ve Tkrara Delâleti

Usul bilginleri emrin me'murun bih'in tekraren (tekrar tekrar), fevren (hemen) veya terâhiyen (geniş zaman içinde) yerine getirilmesine delâleti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Nureddin es-Sâlimî'ye göre karîne ve kayıtlardan arınmış olan bir emir me'murun bih'in yapılmasını talebe delâlet eder. Me'murun bih'in tekrar tekrar, fevren (hemen) veya müterâhiyen (geniş zaman içinde) yapılmasına delâlet etmez. El-Bedr eş-Şemmahi Nureddin'in bu görüşünü tashih etmiştir.⁵¹ Cumhur da bu görüştedir.⁵² Vercelani karîneler'den arınmış emrin, me'murun bih'in müterâhiyen yerine getirileceğine delâlet ettiği görüşündedir. Delil olarak da me'murun bih'in bütün mekanlarda yerine getirilmesi mümkün olduğu gibi herhangi bir zamanda da yerine

⁴⁷ Bettâşî, 1/168.

⁴⁸ Bakara Sûresi, 2/185.

⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/185.

⁵⁰ Halid, 107.

⁵¹ Bettâşî, 1/169.

⁵² Zeydan, 277; Ebu Zehra, 177; Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/70; Serahsî, 1/20

getirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Bu konuda İbâdî şeyhi İtfiyyîş emrin ertelenmesinin cevazına dair bir karîne bulunmadıkça emrin fevr için olacağını belirtmiştir.⁵⁴ İbâdî alimi İbn-i Bereke de emrin fevr ittihaz ettiği görüşündedir.⁵⁵

Eğer emir sayıyla, devamlılıkla veya bir gaye (son) ile kayıtlanmışsa, bu kayıtlara göre hükmedilir. Ayrıca eğer emir hükmün verilmesinde müessir bir vasıfla kayıtlanmışsa, bu vasıfta delilde var ise o vasıf tekrar ettikçe emirde tekrar eder. “*Eğer cünüp iseniz tastamam yıkanın.*”⁵⁶

Bu bab'ta zikredilen konulardan biriside bir şeyle emrin o şeyin zıddının nehyedilmesini gerektirip gerektirmediği konusudur. Nureddin es-Sâlimî, el-Bedr eş-Şemahi ve Vercelani bir şeyle emrin zıddının nehyine iltizâmî bir delâletle delâlet ettiği görüşündedirler. Bu İbâdî alimlerine göre bir şeyden nehy vâki olması onun zıddıyla emir anlamına gelmez.⁵⁷ İmam Şâfiî ve Gazali de bu görüştedir. Cumhurun görüşü ise bir şeyle emredilmesi o şeyin zıddının hurmetini müstelzim olur, emir ile maksut olanı fevt ederse.⁵⁸

4.1.1.3. Nehy

Nehy lügatte yasaklamak manasındır. Fıkıh usulü ıstılahında ise çeşitli tarifler yapılmıştır.⁵⁹

Es-Sâlimî nehyi bir fiilin yapılmamasını talep etmektir şeklinde tarif etmiştir. Fiilin nehyini talep eden kişinin kendini muhataptan üstün görmesi şart değildir.⁶⁰

Nehy, hakiki nehy sığasıyla olur. Bu sığada “ ” dır. “*zinaya da yaklaşmayın*”⁶¹ âyetinde olduğu gibi.

Mecâzî nehy, sığasıyla olur.

⁵³ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 1/76.

⁵⁴ İtfiyyîş, 1/52.

⁵⁵ Halid, 104.

⁵⁶ Maide Sûresi, 5/6.

⁵⁷ Bettâşî, 1/171.

⁵⁸ Bilmen, 1/67.

⁵⁹ Serahsi, 1/79 ; Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/138 ; Neseff, 30.

⁶⁰ Bettâşî, 1/174 ; Ebu Zehra, 179.

⁶¹ İsra Sûresi, 17/32.

“Ölü eti ve kan size haram kılındı.”⁶² âyetinde olduğu gibi. Bunlar haber vermeye vaz’ olunduğu için nehyde kullanılması mecazdır.⁶³

Nehyin Hükümü: Usul alimleri emrin delâletinde olduğu gibi karînelerden arınmış nehyin delâleti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhura göre nehy, menhiyyün anh’in (nehyedilen fiilin) haram kılındığına (tahrîmine) delâlet eder.⁶⁴ Ancak özel bir karînenin bulunması durumunda tahrîmin dışındaki bir manaya gelebilir. Mutlak nehy fiilin sürekli olarak yapılmamasını gerektirir. Mukayyed nehy ise kaydın icap ettiği şeye delâlet eder. Ayrıca nehy, nehyedilen fiilin fevren (hemen) ve sürekli olarak yapılmamasına delâlet eder.⁶⁵

Usul alimleri nehyin, menhiyyün anh’in (nehyedilen şeyin) fesâdına delâlet edip etmediğinde ihtilaf etmişlerdir.⁶⁶ İbâdî alimlerinin ekserisine göre nehy, menhiyyün anh’in fesâdına delâlet eder.⁶⁷ Nureddin es-Sâlimî ve İbâdîlerden bir kısmına göre nehy mutlak manada fesâdı gerektirmez. Eğer bazı yerlerde fesâd gerekiyorsa bu nehyin kendisinden dolayı değil başka deliller bulunduğu içindir.⁶⁸

4.1.2. Âmm

Âmm: Sınırlı olmayan fertlere tek bir vaz’ ile delâlet eden lafızdır.⁶⁹

Umûm ifade eden lafızlar:

Umûm ifade eden lafızların başlıcaları şunlardır:⁷⁰

1- Şart ve istifham (soru) ismi olan “ ” ve “ ” lafızları.

2- “ ” ve “ ”(her, hepsi, bütün) lafızları. Bu iki lafız muzâfun ileyhlerrinin

(tamlayanlarının) umûmuna delâlet eder. “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ” / *Her nefis ölümü tadıcıdır*⁷¹ âyetinde olduğu gibi.

⁶² Maide Sûresi, 5/3.

⁶³ Bettâşî, 1/174.

⁶⁴ Zeydan, 281.

⁶⁵ Bettâşî, 1/175 ; Halid, 109 ; Bilmen, 1/162.

⁶⁶ Şa’bân, 341; Ebu Zehra, 180-181; Zeydan, 282.

⁶⁷ Halid, 109.

⁶⁸ Bettâşî, 1/175-177.

⁶⁹ Bettâşî, 1/181.

⁷⁰ Zeydan, 286 ; Şa’bân, 346-347.

3- “ ” (nerede) ve (her nerede) lafızları. Bunlar mekanda umûm ifade etmek için konulmuşlardır.

“أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ” / *Her nerede olursanız olun ölüm size yetişir*⁷² âyetinde olduğu gibi.

4-“ ” ve “ ” (ne zaman) lafızları. Bu iki lafız zamanda umûma delâlet etmek için konulmuştur.

“مَتَى نَصْرُ اللَّهِ” / *Allah'ın yardımı ne zaman.*⁷³ âyetindeki “ ” lafzı gibi.

5- () ile muarraf çoğul lafızlar. “قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ” / *Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermiştir.*⁷⁴ âyetindeki “ el-mü'minün ” lafzı gibi.

6- () ile muarraf tekil cins isimler. “الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي” / *Zina eden kadın ve zina eden erkek*⁷⁵ âyetindeki “ ve ” lafızları gibi.⁷⁶

Âmm'in Hükümü: Nureddin es-Sâlimi'ye göre âmm, kendisinde âmm'in manasının gerçekleştiği bütün fertler hakkında hüküm ispat eder. İbâdiler âmm'in her ferdinde hüküm ispat etmesi kat'î değil zannîdir, diyerek bu konuda cumhurun görüşünü benimsemişlerdir. Hanefilere göre ise âmm'in her bir ferdine delâleti hâss'ın delâletinde olduğu gibi kat'îdir.⁷⁷

İbâdiler'in âmm'in delâletinin zannî olduğu görüşünün gerekçesi şudur: Âmm'in tahsîsi ve kapsamı dâhilindeki bazı fertlere hasredilmesi çok karşılaşılan bir durumdur. Hatta bilginler arasında şöyle bir söz vardır: “*Tahsîse uğramayan âmm*” yoktur. Bu söz

⁷¹ Âl-i İmran Sûresi, 3/185.

⁷² Nisa Sûresi, 4/78.

⁷³ Bakara Sûresi, 2/214.

⁷⁴ Mü'minun Sûresi, 23/1.

⁷⁵ Nur Sûresi, 24/2.

⁷⁶ Bettâşî, 1/185-186 ; Vercelani, *el-Adlû ve'l İnsaf*, 1/118.

⁷⁷ Zeydan, 297; Şa'bân, 353 ; Bettâşî, 1/190.

âmm'in kapsamı dâhilindeki fertlerin hepsine delâleti hususunda ihtimalin bulunduğunu gösterir. İhtimalin bulunduğu yerde kat'iyet ifade etmesi söz konusu olamaz.⁷⁸

İbâdiye'ye Göre Âmm'in Kat'iyete Delâlet Etmemesinden Ortaya Çıkan Sonuçlar Şunlardır:

1- Umûm itikadı gerektirmez. Çünkü itikad kat'iyetin gerektireceği bir şeydir. Âmm'in delâleti ise zannîdir. Bu durumda umûm ancak amel etmeyi gerektirir. Çünkü amel etmenin vücûbu kat'î bir delile bağlı değildir.

2- Âmm ve hâss arasında teâruz bulunduğu zaman, gerek hâss zaman itibariyle âmm'a yakın olsun, gerek önce veya sonra olsun hâss'in hükmü geçerlidir. Fakat hâss âmm'dan sonra olursa bu durumda hâss delâlet ettiği ölçüde âmm'ı nesheder.⁷⁹ Cumhur böyle durumlarda ikisi arasında teâruz bulunduğuna hükmetmemiştir. Onlar böyle durumlarda delâlet ettiği ölçüde hâss'a göre, bunun ötesinde ise âmm'a göre amel ederler. Hanefîler ise hâss'in delâlet ettiği çerçeve ölçüsünde bu ikisi arasında teâruz bulunduğuna hükmederler. Çünkü kat'îlik olarak ikisi eşittir. Böyle durumda hâss arada zaman farklılığı olmaksızın âmm'dan sonra gelirse, âmm'ı tahsîs etmiş sayılır. Fakat hâss'in zaman itibariyle âmm'dan sonra geldiği tesbit edilirse, teâruz ettikleri ölçüde âmm'ı neshetmiş sayılır.⁸⁰

3- Âmm'in âhâd haber ve kıyas-ı celfî gibi zannî delillerle tahsîsi mümkündür.

Mütevâtir haberle sabit olan umûmun âhâd haberle tahsîsine örnek:

*“Göğün suladıklarına onda bir gerekir.”*⁸¹ hadisi *“Beş veskten az olan üründe zekât yoktur.”*⁸² hadisiyle tahsîs edilmiştir.⁸³

Âmm'in Tahsîsi

Âmm'in Tahsîsi, âmm lafzın içerdiği fertlerden bir kısmının bir delil ile çıkarılmasıdır. Bunu sağlayan delile de muhassıs denir. Bu delil kitap, sünnet, akıl, icmâ ve kıyas olabilir.⁸⁴

Kitab'a Misâl:

⁷⁸ Bettâşî, 1/190.

⁷⁹ Bettâşî, 1/191.

⁸⁰ Şa'bân, 355.

⁸¹ Buhârî, Zekât, 55 (2-133).

⁸² Buhârî, Zekât, 56 (2-133).

⁸³ Bettâşî, 1/191.

⁸⁴ Bettâşî, 1/203.

“Şairlere gelince onlara da sapıklar tabi olur.”⁸⁵ “Allah’a iman edip salih amellerde bulunan müstesna”⁸⁶ ikinci âyette geçen “iman edenler hariç” lafzı birinci âyetteki “şuarâ” kelimesinin umûmunu tahsîs etmiştir.⁸⁷

Akıl’a Misâl:

“Her şeyin yaratıcısıdır.”⁸⁸ Akıl burada Allah’ın zatının bu âyetin umûmundan çıktığına hükmeder. Âyet akıl ile tahsîs edilmiş olur.⁸⁹

Muhassısın Kısımları

Cumhura göre muhassıs, müstakil ve gayri müstakil olmak üzere ikiye ayrılır. Hanefiler ise muhassısı akıl, örf ve adet, âmm’a mukarin müstakil nass gibi kısımlara ayırmışlardır.⁹⁰ İbâdiye’ye göre muhassıs iki kısma ayrılır.

1- Muttasıl muhassıs: Bunlar tahsîs edilen âmm lafza muttasıl olarak bulunurlar. İstisna, şart ve sıfat gibi.

2- Munfasıl muhassıs: Bunlarda tahsîs edilen âmm lafızdan ayrı bulunanlardır. Munfasıl muhassıs kendi arasında aklî ve şeriat yönünden olmak üzere ikiye ayrılır. Es-Sâlimî’ye göre munfasıl muhassıs ile tahsîs şer’î delillerde vâki olabilir.⁹¹

Şer’î Delillerde Tahsîs

Alimler Kur’ândaki âmm lafızların Kur’ân ile veya mütevâtir sünnetle tahsîs edilebileceğinde fikir birliğine varmışlardır. Fakat âhâd sünnetle tahsîsinde aralarında ihtilaf meydana gelmiştir. Hanefilere göre bu tahsîs sahih değildir. Çünkü Kur’ân’ın sübûtu kat’îdir, fakat âhâd sünnetin sübûtu zannîdir. Zannî ise kat’îyi tahsîs edemez. Cumhura ve İbâdiye’ye göre ise bu tahsîs sahihtir.⁹²

1-Kitabın Kitapla Tahsîsi

es-Sâlimî Kur’ân-ı kerîm’in umûmunun tahsîsini caiz görmektedir. Mesela;

1. Âyet: “Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç kur’ süresi

⁸⁵ Şuara Sûresi, 26/224.

⁸⁶ Şuara Sûresi, 26/227.

⁸⁷ Bettâşî, 1/203.

⁸⁸ Zümer Sûresi, 39/62.

⁸⁹ Bettâşî, 1/191-192.

⁹⁰ Şa’bân, 346-353.

⁹¹ Bettâşî, 1/203; Halid, 114.

⁹² Zeydan, 298 ; Bettâşî, 1/209.

beklerler.”⁹³ Bu âyet hangi surette olursa olsun bütün hamile kadınların âyette ifade edildiği şekilde iddet beklemesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁴

2. Âyet “*Hamilelerin süresi ise doğum yapmalarıdır.*”⁹⁵ Bir önceki âyetteki “Boşanmış kadınlar” lafzının umûmunu bu âyet tahsîs edip daraltarak boşanmış hamile olan kadınların doğum yapıncaya kadar iddet beklemeleri gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶

2-Kitabın Sünnetle Tahsîsi:

Bunun cevazı hakkında alimlerin ittifak halinde olduklarını belirtmiştik.

Nureddin es-Sâlimî’ye göre kitabın sünnetle tahsîsi sahihtir. Bu mütevâtir veya âhâd sünnetle olur. Âhâd haberle kitabın tahsîsinde ihtilaf olunmuştur. Nureddin es-Sâlimî İbâdîlerin bu tahsîsi caiz gördüklerini belirtir.⁹⁷

Kitabın mütevâtir sünnetle tahsîsine misal;

“*Bunların dışında kalanlar (...) size helal kılındı.*”⁹⁸ âyet; önceki âyette zikredilen “muharramât” dışında kalan kadınlarla evlenmenin caiz olduğuna delâlet eder. Orada belirtilen yasaklar arasında teyze ile yeğeni ve hala ile yeğeni bir nikah altında birleştirilmesi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamberin (S.A.V.) “*Kadın, halası ve teyzesi ile beraber nikâhlanamaz*”⁹⁹ hadisi âyetin umunu tahsîs etmiştir.¹⁰⁰

Kitabın âhâd sünnetle tahsîsine misâl:

Kitabın âhâd haberle tahsîsi hükmünde usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. İbâdiyenin de dahil olduğu bazı alimler bunun mutlak manada caiz olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁰¹ “*Allah, çocuklarınızın miras payı hakkında şöyle davranmanızı istiyor...*”¹⁰² âyeti, katil

⁹³ Bakara Sûresi, 2/228.

⁹⁴ Bettâşî, 1/208.

⁹⁵ Talâk Sûresi, 65/4.

⁹⁶ Bettâşî, 1/208.

⁹⁷ Bettâşî, 1/208.

⁹⁸ Nisa Sûresi, 4/24.

⁹⁹ Buharî, Nikah, 27 (6-128).

¹⁰⁰ Bettâşî, 1/209.

¹⁰¹ Bettâşî, 1/209 ; Zeydan, 299.

¹⁰² Nisa Sûresi, 4/11.

olup olmadığına bakılmaksızın her çocuğun mirasçı olacağı hükmünü vermektedir. Fakat Hz. Peygamberin “*Katill mirasçı olamaz.*”¹⁰³ hadisi âyetin umûmunu daraltmakta ve sadece katil olmayan çocuğun mirasçı olabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁴

3- Sünnetin Sünnetle tahsîsi

Mütevâtir sünnetin âhâd haberle tahsîsine misal: “*Göğün suladıklarında onda bir (zekât) gerekir.*”¹⁰⁵ Tevâtür yolla sabit olan bu hadis az veya çok topraktan çıkan bütün mahsulleri kapsamaktadır. “*Beş veskten az olan üründe zekât yoktur.*”¹⁰⁶ İkinci hadis birinci hadisin umûmunu tahsîs etmiştir.¹⁰⁷

4- Fiili Rasülle tahsîs:

“*Savm-ı visal haramdır*”¹⁰⁸ dedikten sonra, Hz. Peygamberin (S.A.V.) bu şekilde oruç tutması gibi.¹⁰⁹

5- Mefhûm ile tahsîs: Hz. Peygamber (S.A.V.) önce “*Büyük baş hayvanlarda zekât vardır.*” demiş, daha sonra “*Saime (otlayarak beslenen) koyunlarda zekât verilmesi gerekir*”¹¹⁰ demiştir. Bu iki delilin birleştirilmesiyle tahsîs ortaya çıkmaktadır.¹¹¹

6- Kıyasla tahsîs: Şâri’ önce “*Tartılan şeyleri, tartılan şeylerle fazla olarak satmayın*” demiş, daha sonra “*demiri dilediğiniz gibi satın*” buyurmuştur. Bu durumda bakır ve kurşunda demire kıyasla birinci hadisin umûmundan tahsîs edilir.¹¹²

7- İcma ile tahsîs: “*Namuslu kadınlara zina suçu atıp sonra dört şahid getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun ve artık ebediyyen onların şahitliklerini kabul etmeyin.*”¹¹³ Âyetin hükmü bu fiili yapan herkesi kapsamakta iken kölelere kırk değnek vurulması hakkındaki icmâ âyetin umûmunu daraltmıştır. Nureddin es-Sâlimî

¹⁰³ Ebu Davut, Diyât, 18 (4-694)..

¹⁰⁴ Bettâşî, 1/208.

¹⁰⁵ Buharî, Zekât, 55 (2-133).

¹⁰⁶ Buharî, Zekât, 56 (2-133).

¹⁰⁷ Bettâşî, 1/208.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,1992, 3-62..

¹⁰⁹ Bettâşî, 1/209.

¹¹⁰ Ebu Davûd, Zekât, 5 (2-214-224).

¹¹¹ Bettâşî, 1/209.

¹¹² Bettâşî, 1/209.

¹¹³ Nur Sûresi, 24/4.

bu sekiz kısma bazı ilaveler daha yapmış, ancak onların daha zayıf olduğunu belirttiği için biz burada zikretmedik.¹¹⁴

4.1.3. Müşterek

Müşterek, her biri ayrı vaz' ile olmak üzere iki veya daha fazla manaya delâlet eden lafızdır. Mesela “ kur' ” lafzı hayız ve tuhur manasında, “ayn” lafzı göz, altın, pınar manalarında olan müşterek birer lafızdır. Müşterekin hükmü: Lafzın delâlet ettiği manalardan hiçbirini, tercihini gerektiren karîne ve emareler bulunmadıkça tercih edilmez. Bu durumda hüküm tevakkuf etmektir.¹¹⁵

Usul alimleri müşterekin iki veya daha fazla manada kullanılması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhura göre müşterekle umûm mana kastedilemez. Müşterek sadece bir tek manada kullanılabilir. Müşterekin vaz' olunduğu manaların hepsi tek bir kullanımda kastedilemez.¹¹⁶ İbâdîler'in bir kısmı müşterek lafız ile manalarından tamamının kastedilmiş olması kabul edilemez derler. el-Bedr eş-Şemmahi ise mecazen müşterek lafzın iki manasının kastedilmesinin mümkün olabileceği görüşündedir. Nureddin es-Salimî'ye göre ise hakikaten veya mecazen müşterekin bütün manalarının kastedilmiş olması mümkün değildir. Müşterek ifade ettiği manalara tek bir vaz' ile konmamış, her bir manaya ayrı ayrı vaz' ile konmuştur. Müşterekin bütün manalarının kastedilmesi onun vaz' özelliğine ters düşer. Arapça'da vaz'a muhâlefet ise caiz değildir. Ona göre tartışma konusu müşterekin manaları arasında mecaz alâkası bulunmayan yerlerdedir. Ama manaları arasında bu alâka bulunuyorsa mecâzî olarak iki mananın kastedilmesi caizdir.¹¹⁷

Mesela “*Göklerde ve yerlerde bulunanlar Allah'a secde ediyorlar*”¹¹⁸ âyetinde geçen sücud “secde etme” fiili insanların başını yere koymasıyla, diğer canlılar hakkında ise ilâhi yaratılışa boyun eğmek suretiyle gerçekleşir. Bu iki farklı manadır. Bu âyet müşterekle iki mananın kastedilebileceğine delâlet eder.¹¹⁹

¹¹⁴ Bettâşî, 1/209-212.

¹¹⁵ Bettâşî, 1/201.

¹¹⁶ Zeydan, 368.

¹¹⁷ Bettâşî, 1/201-202.

¹¹⁸ Hac Sûresi, 22/18.

¹¹⁹ Bettâşî, 1/200.

4.1.4. Cem'i Münekker

Cem'i münekker her birini kaplamaksızın vaz'ıyla sınırsız fertlere delâlet eden lafızdır. Cem'i münekker'de umûma delâlet yoktur. Cem'i münekkerin âmm lafızdan farkı şudur; âmm lafız, delâlet ettiği bütün fertleri kapsar. Cem'i münekker ise delâlet ettiği fertlerin ekseriyetini kapsar. Bununla beraber delâlet ettiği şeylerden daha azını da kapsamaz. Mesela “ eyyâm” (günler) lafzı bir ve iki güne delâlet etmez.¹²⁰ Bazıları cem'i münekkeri âmmdan saymıştır. Ancak sahih olan bunun âmmdan olmamasıdır. Siyak-ı nefiyde (nefiy edâtından sonra) bulunursa umûm ifade eder.¹²¹

4.2. Lafzın Konulduğu Manaya Delâletin Açıklığı ve Kapalılığı İtibariyle

Bazı usul kitapları lafzı, manaya delâletin açıklığı itibariyle zâhir, nass, müfesser, muhkem; delâletin kapalılığı itibariyle de hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih kısımlarına ayırmışlardır.¹²²

Nureddin es-Sâlimî lafzı kendisiyle kastedilen mananın anlaşılması itibariyle manaya delâletin açıklığı ve kapalılığına nazaran muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısma ayırmaktadır .¹²³

Manaya delâletin açıklığı itibarıyla

4.2.1. Muhkem

Muhkem manası açıkça anlaşılan demektir. Nass ve zâhirde muhkemendir. Usul alimlerinden bazıları nass ve zâhiri birbirinden ayırt etmemişlerdir. Diğer bir kısmı ise bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu belirtmişlerdir. İbâdî alimler ise ikinci görüşü benimsemiştir.¹²⁴

Nass: Lafzın manasındaki açıklık başka bir manaya ihtimali olmayacak kadar güçlü ise “nass” adını alır. “Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.”¹²⁵ âyetinde olduğu gibi.¹²⁶

¹²⁰ Bettâşî, 1/203.

¹²¹ Haseballah, 287.

¹²² Molla Hüsrev, **Mir'ât**, 1/39-43; Neseî, 5; Bilmen, 1/25-29.

¹²³ Bettâşî, 1/203.

¹²⁴ Bettâşî, 1/208 ; Kindî, 88.

¹²⁵ Muhammed Sûresi, 47/19.

Nass'ın hükmü: Lafzın delâlet ettiği mananın söyleyen kişi tarafından kat'î olarak kastedilmesidir. Bu durumda nass'a itikat etmek vâciptir ve muhâlefet eden fasık olur. Zira burada ihtimal söz konusu değildir. Nass bulunurken içtihad'la veya kıyas'la hükmedilmez. Ancak bu durum nass'ın neshedilmesine, tahsîs edilmesine delâlet eden bir delil olmadığı zamandır. Zira bunun neshedilmesi ve tahsîs edilmesi caizdir.¹²⁷

Zâhir: Lafzın delâlet ettiği manadan başka manalara ihtimali varsa zâhir adını alır. “Şâyet yetimler hakkında adâleti yerine getirememekten endişe ediyorsanız (sınırsız evlilik yapıp kadınlara haksızlık etmiş olmaktan da sakının ve) size helal olanlardan ikişer, üçer, dörder kadınla evlenin. Bu durumda adâleti gerçekleştiremeyeceğinizden endişe ederseniz bir kadınla evlenin.”¹²⁸ âyetten açıkça anlaşılan mana evlenmenin caiz olduğudur.

Zâhirin Hükmü: Lafız ister hâss ister âmm olsun başka bir mananın kastedildiğine veya neshedildiğine dair bir delil bulunmadıkça zâhirinden anlaşılan mana ile amel etmenin vâcib olmasıdır. Eğer âmm bir lafızsa tahsîse, mutlak ise takyîde ihtimali olmaktadır.¹²⁹ Zâhir mananın terk edilmesi ancak konuşan kişinin zâhirin mukbilindeki bir manayı kastetmiş bulunduğunu açıkça bildiren bir delil varken söz konusu olabilir. Zâhirin karşısındaki bu manaya bâtin denilir. Şer'î delil eğer lafzın bâtinî manasını tercih ederse onu almak evladır.¹³⁰

Zâhirin Te'vili: Lafzın zâhir olan manasının bir delil ile bâtinî bir manayla nitelendirilmesidir. Bu da iki kısımdır: Karîb ve Baîd olur.

Te'vîl-i karîb (yakın te'vil) : Sahih olması ve kabul edilebilmesi için küçük bir delilin yeterli olduğu te'vildir.¹³¹

“Hem nezaretim altında yetiştirilesin.”¹³² âyetinin zâhiri manasından bâtinî bir manaya çıkarılması aklî delille olmuştur. Şöyle ki: “Ayn” kelimesinin gerçek manası “göz” demektir. Ancak akıl, kelimenin bu anlamıyla Allah'a izâfe edilmesinin mümkün olmayacağına hükmeder. Böylelikle ayn kelimesinin gerçek manasında kullanılmadığı ortaya çıkar. Burada ayn kelimesiyle kastedilen mecâzî manasıdır. Âyetteki ayn

¹²⁶ Bettâşî, 1/208 ; Kindî, 88.

¹²⁷ Bettâşî, 1/212 ; Kindî, 88.

¹²⁸ Nisa Sûresi, 4/2.

¹²⁹ Kindî, 85-88.

¹³⁰ Bettâşî, 1/213.

¹³¹ Kindî, 90 ; Bettâşî, 1/214.

¹³² Ta-ha Sûresi, 20/39.

kelimesi ilimle veya hıfz (koruma) ile te'vil edilmiştir. Göz bilgiye ve korumaya vesile olan bir duyu organı olduğu için aralarında güçlü bir alâka vardır. Bu yüzden te'vil karîbdir (yakındır).¹³³

Te'vîl-i baîd (uzak te'vil): Lafzı zâhiri manasından çeken karîne zayıf olduğu için uzak te'vil adını alır.¹³⁴ Bettâşî te'vîl-i baîde örnek olarak Hanefîlerin şu âyet karşısındaki te'villerini vermiştir. “*Altmış yoksulu doyursun.*”¹³⁵ Hanefîler bu âyeti altmış miskine yetecek kadar yemek yedirmek şeklinde te'vil edip altmış miskin ifadesini verilecek yemeğin sınırı olarak belirlemişlerdir. Ve bu doyurma işlemini bir miskin içinde caiz bulmuşlardır.¹³⁶

Bazı usul bilginleri zâhir ve nassın üstünde “müfesser” adı altında bir kısım daha ortaya koymuşlardır. Kindî müfesser diye bir kısım koymanın zaid olduğunu belirtir. Zira müfesser, nass'da dahildir. Çünkü kelimeler, nass ve zâhir olmak üzere iki kısma ayrılır. Nassın en üstün mertebesi te'vil ve tahsîse ihtimali olmamasıdır.¹³⁷

“*Şimdi şunu bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.*”¹³⁸

“*Doğurmadı ve doğrulmadı. O'na bir 'küfüv' (denk) de olmadı.*”¹³⁹

Bu âyetlerin te'vil ve tahsîse ihtimali yoktur.¹⁴⁰ Bettâşî de taksimatında müfessere yer vermemiştir.

2- Manaya Delâletin Kapalılığı İle

Hanefîlere ait usul kitaplarının haricinde kapalılık bakımından lafzın nevilere mücmel ve müteşâbih olmak üzere iki'ye ayrıldığını görüyoruz.¹⁴¹ İbâdîlerde cumhura yakın bir yaklaşımla hareket ederek kapalılık bakımından lafzı müteşâbih başlığı altında ele almışlardır. İbâdîler mücmeli de müteşâbihin içinde değerlendirmişlerdir.¹⁴²

¹³³ Kindî, 90.

¹³⁴ Kindî, 90.

¹³⁵ Mücadele Sûresi, 58/4.

¹³⁶ Bettâşî, 1/213.

¹³⁷ Kindî, 91.

¹³⁸ Muhammed Sûresi, 47/19.

¹³⁹ İhlas Sûresi, 112/3-4.

¹⁴⁰ Kindî, 91.

¹⁴¹ Şa'bân, 391.

¹⁴² Bettâşî, 1/215.

4.2.2. Müteşâbih

Kendisi ile kastedilen mana kapalı olan lafızdır.¹⁴³ Lafızdaki kapalılık icmâl (mücmellik) den dolayı olur. Mücmel lafız ile ne denilmek istenildiğini ortaya koyan bir delil bulunmadıkça hakkında konuşmaktan ve hüküm vermekten tevakkuf etmek (beklemek) gerekir. Mesela sûrelerin başlarındaki kesik harfler, kıyâmetin zamanı, sevabın miktarı gibidir. Bunun hükmü hak olduğuna ve Allah'tan olduklarına iman edip tevakkuf etmektir.¹⁴⁴

Mücmelin hükmü: Mücmel Şâri'in kelimasında vâki olduğu zaman kendisiyle neyin kastedildiğine dair açıklama gelmedikçe amel etmenin caiz olmayışıdır. Bu delil bulunduğu da mücmelin kapalılığını beyan etmiş olmasıdır. Mücmeli beyan mücmel meydana geldikten sonraki bir vakte ertelenilebilir. Nureddin ve el-Bedr eş-Şemmâhi bu görüşü benimsemişlerdir. Mücmeli beyan eden delil aklî ve naklî olabilir. Naklî delille beyan kitabın kitabı veya kavlî, fiilî veya takrîrî sünnetin kitabı beyanı şeklinde olabilir.¹⁴⁵

Kitabın mücmel olan âyeti beyan ettiğine misal:

“...*Şu okunacak olanların dışında ki hayvanlar size helal kılındı...*”¹⁴⁶ Âyet bu şekliyle hangi hayvanların yenileceğini belirtmediği için mücmeldir. “*Size şunlar haram kılındı: Ölü, kan, domuz eti...*”¹⁴⁷ Bu âyet mücmel olan âyeti hususileştirerek hükmünü beyan etmiştir.¹⁴⁸

Sünnetin mücmel olan âyeti beyanına örnek:

“...*Hasat ve toplama zamanında hakkını da verin...*”¹⁴⁹ âyeti mahsulün ne kadarının verileceğini açıklamadığı için mücmeldir. Fakat Hz. Peygamber (S.A.V.)'in şu hadisi âyetin icmâlini açıklamıştır. “*Beş veskten az olan üründe zekât yoktur.*”¹⁵⁰

Beyan eden delilin mücmel'den daha üstün olup olmaması konusunda ihtilaf olunmuştur. Nureddin es-Sâlimî beyanın, beyan edilenden üstün, düşük veya eşit

¹⁴³ Bettâşî, 1/214.

¹⁴⁴ Bettâşî, 1/215.

¹⁴⁵ Bettâşî, 1/220.

¹⁴⁶ Mâide Sûresi, 5/1.

¹⁴⁷ Maide Sûresi, 5/3.

¹⁴⁸ Bettâşî, 1/216.

¹⁴⁹ En'âm Sûresi, 6/141.

¹⁵⁰ Buharî, Zekât, 56 (2-133).

olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda mütevâtir, meşhûr veya âhâd olması arasında bir fark yoktur. el-Bedr eş-Şemahi ise beyanın beyan edilene eşit ve ondan daha düşük olmasını reddetmiştir.¹⁵¹

4.3. Kullanıldığı Mananın Vaz’î Mana Olup olmaması Bakımından

4.3.1. Hakikat

Hakikat, şeriatta, lügatte veya örfte vaz’ olunduğu (konulduğu) manada kullanılan lafız demektir.¹⁵²

Hakikat-ı Şer’iyye: Şâri’in kastedtiği manada kullanılan lafızdır. Mesela “vudû” lafzı temizlik manasına vaz’ olunmuşken Şâri’ bunu belli uzuvların belli bir şekilde yıkanması anlamında kullanmıştır. Artık vudû kelimesi telaffuz edildiğinde bundan temizlik manası değil Şâri’in kastedtiği abdest manası anlaşılmaktadır. Şeriatta bu kelime artık abdest manasında hakikat olmuştur.¹⁵³

Hakikat-i Lügaviyye: Dilde hangi mana için vaz’ edilmişse o manada kullanılan lafız demektir. Hacer (taş) lafzı gibi.¹⁵⁴

Hakikat-i Örfiyye: Örfte kendisiyle hangi mana kastediliyorsa o manada kullanılan lafız demektir. Mesela: “Dâbbe” lafzı ilk vaz’ında hareket eden varlıklar manasına konulmuşken daha sonraları örfte dört ayaklı hayvan manasında kullanılmıştır ve bu manada hakikat olmuştur.¹⁵⁵

Hakikat’ın Hükümü: Vaz’ olunduğu mananın sabit olmasıdır. Hakikat mecaza tercih edilir. Çünkü mecaz ancak bir karîne ile anlaşılabilir. Hakikat ise karînedan arınmış olarak zikredilse bile anlaşılır.¹⁵⁶

4.3.2. Mecaz

Bir “alâka” ve “ karîne ” ’den dolayı vaz’ olunduğu manadan başka manada kullanılan lafızdır.¹⁵⁷ “Alâka” lafzın hakikat manası ile mecaz manası arasındaki bağıdır.

¹⁵¹ Bettâşî, 1/220.

¹⁵² Bettâşî, 1/221; Şa’bân, 364.

¹⁵³ Bettâşî, 1/221.

¹⁵⁴ Bettâşî, 1/223.

¹⁵⁵ Bettâşî, 1/223 ; Şa’bân, 365 ; Bilmen, 1/80.

¹⁵⁶ Bettâşî, 1/225.

¹⁵⁷ Bettâşî, 1/225 ; Şa’bân, 366 ; Bilmen, 81; Zeydan, 311.

Alâkanın çeşitleri çoktur. Eğer lafzın hakiki manası ile kullanıldığı mana arasında benzerlik ilişkisi varsa buna “ istiâre” denir. Eğer aradaki ilişki benzerliğin dışında bir şeyse “mecâz-ı mürsel” denir. Mesela “ küllîlik- cüzîlik” ilişkisi gibi. “*Parmaklarını kulaklarına tıkarlar.*”¹⁵⁸ âyetindeki “ parmaklar ” lafzı ile “ parmak uçları” kastedilmiştir. Yani bütün olan parmaklar söylenip onun bir parçası olan parmak uçları zikredilmiştir.¹⁵⁹

Mecazın Hükümü: Mecazla kasdolunan hüküm sabit olur. Mecâzî mana hakîkî manayı nefyeder, mecâzî mananın kastedildiğine dair karîne varsa mecâzî manayı almak gerekir.¹⁶⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Mecaz:

Kur’ân’da mecâzî ifadelerin olup olmadığı konusu genel olarak İslam mezhepleri arasında tartışmalıdır.¹⁶¹ İbâdî bilginler de bu konudaki ihtilaflara kendi bakış açılarına göre katılmışlardır. Bazıları Kur’ân-ı Kerîm’de mecaz bulunmadığını, tamamının hakikat olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar hak kitap olan nasıl mecaz olabilir demişlerdir. İbâdîlerce sahih olan görüş Kur’ân-ı Kerîm’de mecazın bulunmasıdır. Çünkü mecaz sadece lafzıdadır anlamda değildir. Mecazla murat olunan mana yine hakiki manadır. Mecaz olan bir âyet:

*“Hem bulunduğunuz şehir halkına, hem de içinde geldiğimiz kabileye sor.”*¹⁶²

Âyetin zâhirinde “sormak” fiili “köye” izâfe edilmiştir. Oysa köye değil köy halkına sorulmaktadır.¹⁶³ Böylelikle âyette mahalliyet alâkasıyla belâğat ilminde “mecâz-ı mürsel” tâbir olunan mecaz bulunmuş olur.

¹⁵⁸ Bakara, 2/19.

¹⁵⁹ Molla Hüsrev, **Mir’ât**, 1/208-209 ; Zeydan, 310-311.

¹⁶⁰ Bettâşî, 1/224–230.

¹⁶¹ Bu konudaki tartışmaların bir özeti hakkında Bkz.. Mehmet Erdem, **Kur’ân’a Usuli Yaklaşımlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) E.Ü.S.B.E. Kayseri, 1997, 67-69.

¹⁶² Yusuf Sûresi, 12/82.

¹⁶³ Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 1/42.

4.3.3. Sarîh

Sarîh, ister hakikat, ister mecaz anlamda çok kullanılmasından dolayı kendisiyle kastedilen mana açıkça anlaşılabilir lafızdır. Sarîhin hükmü söyleyenin niyetine bakılmaksızın gereğinin sabit olmasıdır.¹⁶⁴

4.3.4. Kinâye

Kendisiyle kastedilen mana kapalı olan lafızdır. Mesela erkeğin karısına “örtün” sözüyle talâk (boşama) manası veya başka bir mana kastedilmiş olması mümkündür.

Kinâyenin Hükmü: Gereğinin ancak niyetle sabit olmasıdır. Şüpheli durumlarda hüküm ispat etmemektir.¹⁶⁵

4.4. Hükme Delâlet Edişi İtibariyle

4.4.1. İbâresiyle Delâlet Eden Lafız

Mutabakat, tazammun, iltizâm şeklinde delâletin üç yolundan biriyle nassın gelişindeki aslî maksat olan hükme delâlet eden lafızdır. Mutabakat ile delâlete misal:

“*Size helal olanlardan ikişer, üçer, dörder kadınla evlenin.*”¹⁶⁶ âyette bahsedilen, evlenilmesine izin verilen kadınların miktarıdır. Âyet buna mutabakat yoluyla delâlet etmiştir.¹⁶⁷ Bu âyet ibâresiyle üç hükmü göstermektedir: 1- Nikahın yani evlenmenin helalliği ve mübahlığı, 2 – Bir erkeğin en fazla dört zevcesinin olabileceği, daha çok kadınla aynı anda evli olamayacağı, 3 – Birden fazla karısı olur ve koca bunlar arasında adâleti temin etmekten korkarsa, kocanın bir zevceyle iktifa edeceği. Bu üç mana da nassın ibâresinden anlaşılabilirlikle beraber âyette birinci derecede kastedilen ikinci ve üçüncü manadır.¹⁶⁸

Tazammun yoluyla delâlete misal: Mesela ikinci bir kadınla evlenebileceğine razı olmayan hanımına “ benim için olan her kadın boştur.” diyen kişi, bunu evleneceği kadınları kastederek söylediği için, bu söz o manayı tazammun eder ve yeni evleneceği kadın boş olur.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Bettâşî, 1/250.

¹⁶⁵ Bettâşî, 1/250.

¹⁶⁶ Nisa Sûresi, 4/3.

¹⁶⁷ Bettâşî, 1/252.

¹⁶⁸ Zeydan, 335; Şa'bân, 393-394.

¹⁶⁹ Bettâşî, 1/252.

İltizâm yoluyla delâlete misal: “*Oysa Allah alış-verişi helal, ribâyı haram kılmıştır.*”¹⁷⁰ Bu manaya lazım olan delâlet bey’ ve ribânın farklı şeyler olduğudur.¹⁷¹ Bu âyet ibâresiyle iki hükme delâlet etmektedir. 1) Alım-satımın helal, ribânın haram olduğu, 2) Alım-satım ile ribânın aynı şeyler olmayıp, birisi helal diğeri haram olan farklı şeyler olduğudur. Âyet-i kerîmenin gelişindeki asıl maksat ikinci hükmü ifade etmektir.¹⁷²

4.4.2. İşâretiyle Delâlet Eden Lafız

Kelamın gelişi, kendisi için olmayan manaya delâlet eden lafızdır. Mesela:

“*Oysa Allah alış-verişi helal, ribâyı haram kılmıştır.*”¹⁷³ Bu âyet bey’in (alışveriş) helal, ribâ (faizin) haram olduğuna işaret etmektedir.

4.4.3. İktizâsıyla Delâlet Eden Lafız

Sözün aklî ve şer’î yönden doğru ve sağlıklı olması kendine bağlı olan, ibârede yer almayan manaya delâlet etmesidir.¹⁷⁴ “*Ümmetimden hata ve unutma fiilleri kaldırılmıştır.*”¹⁷⁵ Bu hadisin zâhirinden anlaşılan mana şudur: Bu ümmette hata ve unutma fiillerinden hiç biri bulunmaz. Oysa ümmette bu gibi durumlar bulunmaktadır. Şu halde bu haber doğru olmamaktadır. İşte bu yüzden burada “ism” (günah) veya benzeri bir lafzın takdir edilmesi gerekmektedir. Bu durumda mana “Ümmetimden hata ve unutmanın günahları kaldırıldı” olmaktadır. İşte burada lafzın günah kelimesine delâleti iktizânın delâletidir.¹⁷⁶

4.4.4. Delâlesiyle Delâlet Eden Lafız

Konuşma mahallinde lafzın delâlet ettiği manadır. İbârede zikredilmeyen bir şeyin hükmü olur.

Lafzın delâletini bu dört kısımda inceleyen Hanefî usul bilginleridir. Ancak bizim esas aldığımız İbâdî kaynakta bu taksimata göre hareket ettiği için bizde bu çalışmamızda o şekilde hareket ettik. Fakat Nureddin es-Sâlimî İbâdîye usul

¹⁷⁰ Bakara Sûresi, 2/275.

¹⁷¹ Bettâşî, 1/252.

¹⁷² Şa’bân, 393.

¹⁷³ Bakara Sûresi, 2/275.

¹⁷⁴ Bettâşî, 1/252.

¹⁷⁵ İbn Mace, Talâk, 16 (1-659).

¹⁷⁶ Bettâşî, 1/252 ; Şa’bân 402.

bilginlerinin lafzî delâlet hakkında Şâfiî, Mâlikî ve diğere usul bilginleri (cumhur) ile şu yolu benimsediklerini belirtir.¹⁷⁷

Onlara göre delâlet iki nevidir. 1-Delâletü'l mantûk 2-Delâletü'l mefhûm.¹⁷⁸

Mantûk ve Mefhûmun Delâleti

Delâletü'l-Mantûk: Lafzın konuşmada zikri geçen bir şeyin hükmüne delâlet etmesidir. Bu anlamda mantûk, ibâre, işâre ve iktizânın delâletini de kapsamaktadır.¹⁷⁹

Delâletü'l-Mefhûm: Lafzın sözde geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delâlet etmesidir. Cumhura göre delâletü'l mefhûmda iki kısma ayrılır.

- a) Mefhûmü'l- Muvâfaka
- b) Mefhûmü'l- Muhâlefe

a) Mefhûmü'l- Muvâfaka: Meskûtun anh'in (Sözde geçmeyen durum)' mantûkun bih'e (Sözde geçen durum) muvâfik olmasıdır. Mefhûmu'l muvâfaka delâlet ettiği manada kat'iyet ifade eder.¹⁸⁰

Mefhûmü'l Muvâfaka iki kısma ayrılır.

1- Meskûtun anh'in hükme mantûkun bih'den daha layık olmasıdır. Bu kısma "fahvâ'l hitâb" denilir. Mesela :

"*Sakın onlara (anne ve babana) öf deme.*"¹⁸¹ Âyetle kastedilen mana ana babaya vurmanın, sövmenin ve eziyet çektirmenin haram olmasıdır. Bu da onlara "öf" demekten daha şiddetlidir.¹⁸²

2- Meskûtun anh'in mantûkun bih'e eşit olması: Bu kısma "lahnu'l hitâb" denilir. Mesela: "*Haksız yere yetimlerin mallarını yiyenler.*"¹⁸³ yetimin malını yemenin haram olduğu hakkında açıktır. Ancak mefhûmüyle de yemenin dışında mallarına zarar vermenin de haram olduğuna delâlet eder.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Bettâşî, 1/252 ; Bkz. Şa'bân, 406.

¹⁷⁸ Bettâşî, 1/252.

¹⁷⁹ Bettâşî, 1/253.

¹⁸⁰ Bettâşî, 1/253.

¹⁸¹ İsra Sûresi, 17/23.

¹⁸² Bettâşî, 1/253.

¹⁸³ Nisa Sûresi, 4/10.

¹⁸⁴ Bettâşî, 1/253.

Mefhûmü'l Muhâlefe: Meskût'un anı'nın, mantûkun bih'e muhâlefet etmesidir. Örnek : Hz. Peygamber (S.A.V.) "*Saime olan davardan zekât gerekir.*"¹⁸⁵ hadisidir. Bu hadis mantûku ile "saime" vasfını taşıyan yani senenin çoğunu otlaklar da beslenerek geçinen koyunlardan zekât verilmesinin vâcib olduğunu göstermektedir. Hadis mefhûmü muhâlifî ile de besi koyunlarında zekâtın vâcib olmadığına delâlet etmektedir.¹⁸⁶

Usulcüler Kur'ân ve sünnetteki nasslarda mefhûmü muhâlefeye göre amel edilip edilmeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî'ler ve diğerlerinin teşkil ettiği cumhur, mefhûmü muhâlefenin hüccet olduğunu ve ona göre amel etmek gerektiğini belirtmişlerdir. Hanefilere göre ise hüccet değildir ve onunla amel edilemez.¹⁸⁷

Mefhûm-i Muhâlefenin bir çok çeşidi vardır. Başlıcaları şunlardır:

1- Mefhûmü'l Gaye: Hükmü belirli bir sınır ile kayıtlanmış nassın bu sınırdan sonra o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. "*Sonra gece oluncaya kadar orucu tamamlayın*"¹⁸⁸ Âyetin mefhûmü ile gece olunca orucun terk edilmesi anlaşılır.¹⁸⁹

2- Mefhûmü'l Adet: Belirli bir sayı ile kayıtlanmış nass'ın, bu sayının dışında o hükmün yerine getirilemeyeceğine delâlet etmesidir. Mesela "*Namuslu kadınlara zina suçu atıp sonra dört şahit getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun.*"¹⁹⁰ âyetinden seksenden fazla vurmanın mahzurlu olduğu anlaşılır.¹⁹¹

3-Mefhûmü'l Hasr: Hükmü hasr edâtıyla belirli bir şeye sınırlandırılan nass'ın, sınırlandırıldığı şeyin dışında o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. Hasr bazen "innemâ" (ancak) edâtıyla olur, "*Sadakalar ancak fakirler içindir.*"¹⁹² âyetinde olduğu gibi, bazen de " mâ ve illâ " ile olur.¹⁹³

4- Mefhûmü'ş Şart: Hükmü şart edâtlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nass'ın, bu şart bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet

¹⁸⁵ Ebu Davud, Zekât, 5 (2-214-224)

¹⁸⁶ Bettâşî, 1/253.

¹⁸⁷ Ebu Zehra, 151; Şa'bân, 411.

¹⁸⁸ Bakara Sûresi, 2/187.

¹⁸⁹ Bettâşî, 1/254 ; Şa'bân, 409.

¹⁹⁰ Nur Sûresi, 24/4.

¹⁹¹ Bettâşî, 1/254.

¹⁹² Tevbe Sûresi, 9/60.

¹⁹³ Bettâşî, 1/255.

etmesidir.¹⁹⁴ “Eğer eve giderse Zeyd’e ikram et” cümlesinin mefhûmü eve gitmezse ikram etme demektir.

5- Mefhûmü’s Sıfat: Hükümü bir vasıfla kayıtlanmış nass’ın bu vasfı taşımayan durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. “Alim olan erkeklere ikram et” cümlesinin mefhûmü alim olmayanlara ikram etme demektir.¹⁹⁵

4.5. Nesih

Usulü fıkıh ıstılâhında nesih şer’î bir hükmün sabit olduktan sonra başka bir şer’î hükümle kaldırılması demektir.¹⁹⁶ Bir nass gelip uygulamaya konduktan sonra o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse bu kaldırmaya nesih , ikinci nassa nâsîh ve birinci nassa mensûh adı verilir.¹⁹⁷ Nesih aklen ve naklen caizdir. Aklen caizdir; çünkü nesih Allah’ın fiilidir ve bunun yapılmasındaki amaç insanların maslahatını (faydalı olacak şeyleri) gerçekleştirmektir. Ayrıca bunun düşünülmediği kabul edilse bile Allah fâili muhtar (dilediğini yapan)’dır. Naklen caiz oluşu ise Hz. Âdem zamanında kız kardeşlerle evlenmek caizken diğer şeriatlarda kaldırılmıştır. Hz. Yakub’un şeriatında iki kız kardeşle evlenmek caizken sonraki şeriatlarda nesh edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (S.A.V.) şeriatı önceki şeriatları icmâ ile neshetmiştir.¹⁹⁸

Neshin konusu, şer’î hükümlerdir. Ancak Allah’ın zatına, sıfatlarına iman gibi hususlarda nesih sahih olmaz.¹⁹⁹

İslam hukukunda nesih ile ilgili yer alan genel kural şudur: bir delili ancak onun kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olan bir delil neshedebilir. Tevâtür yoluyla sabit olan bir delil, kendisi gibi mütevâtir veya Hanefilere göre meşhûr bir delille neshedilebilir. Âhâd haberler ise âhâd, mütevâtir ve meşhûr haberlerle neshedilebilir. Buna göre aynı kuvvette olan Kur’ân nassları Kur’ân nasslarıyla neshedilebilir. Mütevâtir sünnetin Kur’ânla, Kur’ânın da mütevâtir sünnetle neshedilmesi de caizdir. Çünkü mütevâtir sünnet sübûtun kat’iliğinde Kur’ân gibidir. Hanefilere göre Kur’ân, meşhûr sünnetle de neshedilebilir.²⁰⁰

¹⁹⁴ Bettâşî, 1/255.

¹⁹⁵ Bettâşî, 1/255.

¹⁹⁶ Bettâşî, 1/258.

¹⁹⁷ Şa’bân, 424.

¹⁹⁸ Bettâşî, 1/258-259.

¹⁹⁹ Bettâşî, 1/261; Şa’bân, 428.

²⁰⁰ Zeydan, 365 ; Şa’bân, 429.

İbâdiye, Hanefiler gibi meşhûr sünnetin, Kur'ân nassını neshedebileceği görüşündedir.²⁰¹ Âhâd haberlerin neshi hakkında bazı İbâdî alimler cumhura muhâlefet etmişlerdir. İbâdiyeden Vercelânî ve İbn Bereke el-Umanî âhâd haberlerin Kur'ân ve mütevâtir sünneti neshedebileceği görüşündedirler.²⁰² Şimdi bunları misalleriyle izah edelim .

Kitabın Kitap ile Neshi

Kitabın kitapla neshinde ittifak vardır. Mesela “*İçinizden hanımlarını geride bırakarak ölüme yaklaşanlar, hanımlarının senesine kadar evden çıkarılmaksızın bakılması için bir mal vasiyet ederler.*”²⁰³ âyeti,

“*İçinizden ölüp de geride kadın bırakanların eşleri, dört ay on gün beklemelidir.*”²⁰⁴ âyeti ile neshedilmiştir. Birinci âyetten anlaşılan hüküm kocası ölen kadınların bir sene iddet beklemesidir. Ancak ikinci âyet bu hükmü neshederek kocası ölen kadının dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁵

Kur'ânın Sünnet ile Neshi

İbâdîlere göre Kur'ân, mütevâtir ve meşhûr sünnetle de neshedilebilir. Mesela:

“*Birimize ölüm geldiği vakit bir hayır-bir mal-bırakacaksa babası ve anası ve en yakın akrabası için meşrû bir surette vasiyet etmek müttakiler üzerine icrası vâcib bir hak olarak üzerinize yazıldı.*”²⁰⁶ âyeti, “*Vârise vasiyet etmek yoktur.*”²⁰⁷ hadisiyle neshedilmiştir.

İbâdîler Kur'ân'ın meşhûr sünnetle neshedilebileceği görüşündedirler. Çünkü bu sünnet kabul görmüş ve mütevâtir gibi kat'îdir. Hanefilerin çoğunluğu bu görüştedir.²⁰⁸ Ebu Yakub el-Vercelani de âhâd haberlerle Kur'ân âyetlerinin ve mütevâtir sünnetin nesh edilebileceğini belirtir.²⁰⁹ Âhâd yoluyla Hz. Ebubekir tarafından rivâyet edilen

²⁰¹ Bettâsî, 1/262.

²⁰² Vercelani, 173 ; Bettâsî, 1/ 263

²⁰³ Bakara Sûresi, 2/240.

²⁰⁴ Bakara Sûresi, 2/234.

²⁰⁵ Betaşi, 1/262.

²⁰⁶ Bakara Sûresi, 2/180

²⁰⁷ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizi**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, Vesâya , 5 (4-433).

²⁰⁸ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf**, 1/171; Şa'bân, 429.

²⁰⁹ Vercelani, **el-Adlû ve'l-İnsaf** , 173.

“Biz nebiler topluluğuyuz, miras bırakmayız, geride bıraktığımız sadakadır.”²¹⁰ hadisinin miras âyeti olan “Allah sizlere miras taksiminde çocuklarınız hakkında erkeğe iki dişi payı verilmesini emrediyor.”²¹¹ âyetini neshettiğini söyler.

Nureddin es-Sâlimî âhâd haberlerin Kur’ân âyetlerini ve mütevâtir sünneti neshetmesinin sahih olmadığı görüşündedir.²¹² Âhâd haberlerin Kur’ân âyetlerini ve mütevâtir sünnetleri neshetmeyeceği görüşünde olanlar Abdullah b. Abbâs’ın haberini esas alarak Hz. Peygamberden (S.A.V.) rivâyet edilen mestler üzerine meshin caiz olduğuna dair hadislerin mensûh olduğunu söylerler. İbâdîler mestler üzerine meshi caiz görmemektedirler.²¹³

Sünnetin Kur’ân İle Neshi:

Hz. Peygamber (S.A.V.) önceleri Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya yönelerek namaz kılıyordu. Bu sünnet “Artık yüzünü Mescid’i Haram tarafına çevir. (ey mü’minler) Sizde nerede olursanız olun (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin.”²¹⁴ âyetiyle nesholunmuştur.²¹⁵

Sünnetin Sünnet İle Neshi

Hz. Peygamber (S.A.V.) önceleri kabir ziyaretini yasaklamıştır. Ancak bu hüküm şu hadis ile nesholunmuştur. “Kabir ziyaretini size daha önce yasaklamıştım. Bundan böyle kabirleri ziyaret edin.”²¹⁶ Bu âhâd bir haberdir. Âhâd haberlerle mütevâtir sünnetin neshedilmesinde ihtilaf edilmiştir. Ancak Bedr eş-Şemahi, İbn Bereke el-Ummâni’nin âhâd haberin mütevâtir sünneti neshedeceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.²¹⁷

İbâdiye’ye göre hüküm kalmakla beraber tilâvetin veya tilâvet kalmakla beraber hükmün veya hem hüküm hem de tilâvetin neshedilmesi de caizdir.²¹⁸ Nureddin es-

²¹⁰ Buharî, Meğazi, 14 (5-23-24).

²¹¹ Nisa Sûresi, 4/11.

²¹² Bettâşî, 1/262.

²¹³ Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 1/173.

²¹⁴ Bakara Sûresi, 2/144.

²¹⁵ Bettâşî, 1/262.

²¹⁶ Tirmizi, Cenaiz, 60 (3-370).

²¹⁷ Bettâşî, 1/263.

²¹⁸ Vercelani, **el-Adlû ve’l-İnsaf**, 1/168.

Sâlimî ve el-Bedr eş-Şemmahi'de bu görüştedirler.²¹⁹ Tilâvetin nesh ediliş hükümün geçerli olduğuna örnek şudur; Hz. Ömer önceleri şu âyetin indirildiğini ancak tilâvetinin kaldırıldığını rivâyet etmiştir. “*Yaşlı erkek ve kadın zina yaparlarsa onları recm edin.*”

Hz.Aişe'nin “*Rasûlullah zamanında Ahzab Suresi iki yüz âyet kadar idi. Ancak Mushaflar yazılırken şu an bulunduğu kadar kaldı.*” dediği rivâyet edilir.²²⁰

4.5.1. Neshin Şartları

İttifak edilen şartlar şunlardır; Nâsîh ve mensûh şer'î birer hüküm olacak ve nâsîh mensûhtan sonra gelmiş bulunacak. Ancak istisna ve gaye'ye nesih denmez.²²¹

İhtilaf edilen şartlar ise şunlardır: Nâsîh ve mensûhun her ikisi aynı türden delil olacak. Her ikisinin âyet olması gibi. Nâsîh mensûhtan yerine getirilmesi itibari ile daha kolay olacak. Nureddin es-Sâlimî ve Ebu Yak'ub el-Vercelani, neshedenin mensûhdan yerine getirilme açısından daha kolay olabileceği gibi daha meşakkatli olmasının da caiz olduğunu söyler.²²²

İcmâ ve Kıyasın Neshi

Usul alimlerinin çoğunluğu şer'î delillerden icmâ ve kıyasın nâsîh ve mensûh olmadığına ittifak etmişlerdir. Yani icmâ, kitap ve sünneti neshedemez. Çünkü kat'î olan bu nassların aksine icmâ teşekkül etmesi mümkün değildir. Kitap veya sünnet de icmâyı neshedemez. Zira nâsîhin mensûhtan sonra olması gerekir. İcmâ Hz. Peygamber (S.A.V.)'in vefatından sonra olan bir delildir. Kitap ve sünnet zaman itibariyle icmâdan öncedir. Yine icmânın başka bir icmâ ile neshedilmesi de caiz değildir. Kıyas, kitap, sünnet ve icmâyı neshedemez. Çünkü bu üç delilde hüküm bulunmayınca ancak kıyasa başvurulur. Bu delillerden biri de kıyası neshedemez. Zira kitap, sünnet ve icmâya muhalif olan kıyas müteber değildir.²²³

²¹⁹ Bettâşî, 1/259.

²²⁰ Bettâşî, 1/260; Vercelani, *el-Adlî ve'l-İnsaf*, 1/169.

²²¹ Bettâşî, 1/261.

²²² Bettâşî, 1/262.

²²³ Bettâşî, 1/263 ; Şa'bân, 431; Zeydan, 365.

4.5.2. Neshin Bilinme Yolları

Teâruz eden iki delilden hangisinin önce ve sonra olduğu bilinmekle olur. Sonra olan delil öncekini nesheder. Bu da âyetlerin nüzûl, hadislerin vürûd sırası ve tarihi bilinmekle olur. Ancak teâruz eden iki delilden hangisinin önce olduğu bilinmezse, hangisinin nâsîh hangisinin mensûh olduğunu gösteren bir delil çıkıncaya kadar tevakkuf edilir.²²⁴ Nesih ile tahsîs arasındaki fark: Nesih sabit olmuş ve kararlaşmış bir hükmün kaldırılmasıdır. Tahsîs ise böyle değildir. Ayrıca tahsîsten farklı olarak nâsihin mutlaka mensûhtan sonra gelmesi gerekir.²²⁵

²²⁴ Bettâşî, 1/263.

²²⁵ Bettâşî, 1/264.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBÂDİYE’NİN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde öncelikle İbâdî fikhının teşekkül devresini ele aldık. İkinci olarak ise ilmî tahlile tabi tuttuğumuz İbâdî fikh kaynaklarında, İbâdîlerin Cumhurdan ayırdıkları fikhî konuları ortaya koyduk.

İbâdîye fikhının temelleri Tâbiîn’den olan Câbir b. Zeyd el-Ezdî ve muasırı aynı zamanda öğrencisi olan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebi Kerîme’ye dayanır. İbâdî fikhî ekolünün kurulmasında en büyük rolü Câbir b. Zeyd oynamıştır. Muhaddis, fakih ve müfessir idi. İbâdîye fikhının gelişimi Ebu Ubeyde ve ondan sonra da Rabi’ b. Habib zamanında devam etmiştir.¹ Câbir b. Zeyd tefsir ilmini hocası olan Abdullah b. Abbâs’tan almıştır. Mücâhid ve Katâde gibi müfessirler tefsirlerinde ondan bir çok malumat nakletmişlerdir. Aynı zamanda Katâde Câbir’in talebesidir.² Bunun yanında dînî ve fikhî bilgileri başta İbn-i Abbâs olmak üzere, İbn-i Ömer, Abdullah b. Mes’ud, Aişe (r.a) den almıştır. Câbir b. Zeyd’in şer’î hükümleri çıkardığı kaynaklar şunlardır: Kur’ân, Sünnet, Sahâbe görüşleri (âsar) ve Re’y (kendi görüşü).³ Câbir b. Zeyd bir çok hükümde re’ye başvurmuştur. Sahâbe’den o konuda herhangi bir rivâyet yoksa bu delile başvurmuştur. “ Bizden öncekilerin görüşü bizim görüşümüzden daha üstündür” dediği rivâyet edilmektedir. Sahâbeden bir konu hakkında farklı görüşler bulunursa, daha çok İbn Abbâs’ın görüşünü tercih eder.⁴

Câbir b. Zeyd Kur’ân ve Sünnette yer almayan hususlarda re’ye başvururken, halefî olan Ebu Ubeyde şer’î ahkâmın oluşturulmasında re’yin kullanılmasını yasaklamıştır. Kendisine ümmetin alimlerinin imamın hükümlerini değiştirmelerinin mümkün olup olmadığı sorulduğunda, eğer hüküm Kur’ân ve sünnete muâriz ise bunun mümkün olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Ebu Ubeyde’nin talebeleri, Câbir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde gibi ilk dönem İbâdî kaynaklarına muhalif hükümler vermişlerdir. Zaman zaman İbâdîye'nin kaynaklarının dışındaki sahih hadisleri de kullanmışlardır.⁵

İlk dönem İbâdîler’in özellikle fikhî konulardaki hükümlerin oluşturulmasında takip ettikleri yol şu olmuştur. Sırasıyla Kur’ân’a, Sünnet’e, Sahâbe icmâına, eğer sahâbe ihtilaf etmişse en üstün olan görüşe, eğer bunlardan birine istinad etmek

¹ Nami, 120.

² Nami, 121.

³ Nami, 122-123.

⁴ Nami, 141.

⁵ Nami, 124-125.

mümkün olmuyorsa İbâdiye mezhebinin benimsediği görüşlere başvurmaktır. Burada görüldüğü gibi sahâbe görüşü ve mezhebin ilk görüşleri ihmal edilmemiştir. Ebu Ubeyde'nin son dönemlerinde İbâdiye fihri kararlaşmıştır. Sonraki dönemde Ebu Ubeyde'nin talebesi olan Ebu'l-Müerrih ve Abdullah b. Abdulaziz hocalarının aksine kıyasa başvurmaya başlamışlardır.⁶ Rabi' b. Habib kıyasa karşı çıkmış ve âsar'a sarılmıştır. İbâdiye mezhebi kollara ayrılmadan önce Ebu Ubeyde'nin öğrencileri arasında bir ihtilaf olsa Rabi' b. Habib'in görüşlerine uyulurdu. Ancak sonraları Abdullah b. Abdulaziz ve Ebu'l-Müerrih'in görüşleri fıkhıta kendilerini esas alan Nükkâriyye grubu tarafından benimsendi. Hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında kıyas, İbâdiye kaynakları arasında kabul edilmiş bir delil olarak yerini almıştır. Kuzey Afrika İbâdî alimlerinden Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Yahlif, Kur'ân, sünnet ve geçmiş kaynakları bilen kişilerin, nasslarda ve Müslümanların icmâsında bir hüküm bulunmadığı zaman rey ile içtihad edebileceğini belirtmiştir. Bu vasıfları taşımadığı halde içtihad'da bulunan ise dalâlet içerisindedir. Vercelani Kitman dönemindeki ahkâmın tamamı veya ekseriyetinin istihsân deliline dayandığını belirtir.⁷

5.1. İbadet Konularıyla İlgili Yaklaşımları

5.1.1. Abdest

İbâdiye abdestle alâkalı hükümlerde genellikle Cumhurla aynı görüşü paylaşmıştır. Ancak bazı noktalarda Cumhurdan ayrılmaktadırlar. Biz öncelikle Cumhurun görüşünü daha sonrada İbâdiye'nin görüşlerini ele alacağız.

Bazı şeyler vardır ki abdestsiz yapılması caiz olmaz. Abdestsiz caiz olmayan şeyler şunlardır: Küçük hades (abdestsizlik) sebebiyle üç şey haram olur. Namaz ve benzerleri, tavaf, mushafa dokunmak ve buna bağlı olan diğer şeyler. Bu konuda mezhebler arasında farklı görüşler vardır.⁸

1- Namaz ve benzerleri: Abdestli olmayan kişiye farz ve nafîle namaz kılmak, tilâvet secdesi, Cuma namazı hutbesi, cenaze namazı gibi ameller haramdır. Çünkü Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: “ *Bir kimse hadeste bulunduğu (abdesti bozulduğunda) abdest almadıkça Allah onun namazını kabul etmez.*”⁹

⁶ Nami, 142.

⁷ Nami, 144-147.

⁸ Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü*, (Çev. Komisyon) Risale Yayıncılık, İst.-1994, 1/212; Cüzeyri, Abdurrahman, *el-Fıkh-u ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003, 32.

⁹ Buhari, Hiyel, 2 (8-59).

2- Farz veya nafîle olsun kâ'beyi tavaf etmek. Çünkü tavaf da bir namazdır. Zira Hz. Peygamber (S.A.V.) “ *Beytullahı tavaf etmek bir namazdır. Fakat Allah tavaf esnasında konuşmayı helal kılmıştır. O bakımdan kim konuşursa hayır konuşsun*” buyurmuştur.¹⁰ Hanefîler tahâret üzere bulunmayı tavafın sıhhati için bir şart değil de bir vâcip olarak kabul etmişlerdir. Yani abdestsiz bir kimsenin tavafı tahrîmen mekruh olmakla beraber sahihtir.

3- Bütünüyle veya bir âyet dahi olsa kısmen mushaf'a el sürmek. Çünkü yüce Allah “ *O'na ancak çokça temizlenmiş olanlar el sürebilir.*”¹¹ buyurmaktadır. Yani ancak tahâret üzere olanlar dokunur demektir.¹²

İbâdiye alimi Bettâşî'ye göre ise abdest hükmünü, abdest alınan şeyden almaktadır. Yani abdest farz namazlar için farz, sünnet namazlar için sünnet, mendüp ibadetler için mendüp, mübahlar için mübahdır. Onlara göre abdest ziyaret ve umre tavafı için farz vedâ tavafı ve mushaf'a dokunmak için sünnettir.¹³

İbâdiye şu fiillerin abdesti bozduğu görüşündedirler; gıybet etmek, yalan yere yemin etmek, lanet okumak, yalan söylemek.¹⁴ Bu görüşlerinde şu hadise dayanmaktadırlar. Ebu Ubeyde Câbir b. Zeyd'den o'da İbn Abbâs'tan rasûlullah'ın (S.A.V.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir. “ *Gıybet etmek orucu ve abdesti bozar.*”¹⁵ Cumhur'a göre ise bu fiiller orucu bozmaz.¹⁶

5.1.2. Mestler Üzerine Mesh

Öncelikle Cumhurun görüşüne yer verip daha sonra İbâdiye'nin görüşünü ifade edeceğiz. Mestler üzerine meshetmek Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre ikâmet ve yolculuk halinde sünnet deliliyle caizdir.¹⁷ Hanbelîlere göre mestler üzerine meshetmek ayakları yıkamaktan evladır. Diğer mezheblere göre ise ayakların yıkanması

¹⁰ Tirmizi, Hac, 112 (3-293).

¹¹ Vakıa Sûresi, 56/79.

¹² Zuhayli, 1/212 ; Cüzeyri, 32.

¹³ Bettâşî, 2/82.

¹⁴ İtfiyyiş, Muhammed b. Yusuf, **Şerhu Kıtâbi'n-Nil**, Daru'l-Feth, Beyrut 1972, 3/343; Bettâşî, 2/82-97.

¹⁵ Rabi' b. Habib, **Müsned**, Dar'u-l-Hikme, 1. Baskı, Beyrut 1995, 130/ 317.

¹⁶ Zuhayli, 3/186 ; el-Merğînânî, Burhaneddin Ebu'l-Hasan, **el-Hidaye**, İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan, trs., 2/254 ; Molla Hüsrev, **Dürrü'l-Hukkâm fî Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, trs., 1/202 ; el-Mûsilî, Abdulah bin Mahmud, **el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr**, Dârü'l-Marife, Beyrut 2004, 3. Baskı, 171.

¹⁷ Cüzeyri, 80 ; Zuhaylî, 1/232 ; Merğînânî, 1/190 ; Musilî, 22 ; Kuduri, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed, **el-Kudurî**, Fazilet Neşriyat, 7 ; Molla Hüsrev, **Dürrer**, 33.

mesihden efdaldır.¹⁸ Mestler üzerine meshin caiz olması birçok hadisle sabittir. Cüzeyrî, “istizkâr” adlı kitapta kırk kadar sahâbenin bunun cevazına dair rivâyette bulunduğunu nakletmektedir.¹⁹ Hasan-ı Basrî, yetmiş sahâbenin kendisine Rasûlüllah (S.A.V.)’in mestler üzerine meshettiğini haber verdiğini söylemiştir. Mestler üzerine meshin cevazı, tevâtür derecesine ulaşan hadislerle sabit olduğu için Ebu Hanîfe “ Bunu inkar edenin küfründen korkulur” demiştir.²⁰ Merğînânî ve Molla Hüsrev bunu caiz görmeyenin bid’at ehli olduğunu ifade etmişlerdir.²¹ Cumhur mestler üzerine meshin cevazına şu hadislerle hükmetmişlerdir. “ Hz. Peygamber (S.A.V.) kazayı hacet için çıktı Müğîre de içinde su bulunan bir matara ile onun peşini takiben çıktı. Kaza-i hacetini bitirince ona su döktü. O abdest aldı ve mestleri üzerine meshetti.”²²

İbâdîler mestler üzerine meshi caiz görmemektedirler. İbâdî kaynaklar mestler üzerine meshin caiz olduğuna dair rivâyet edilen hadisin hükmünün “ Maide Suresi” altıncı âyetle iptal olunduğunu belirtir. Diğer taraftan İbâdîler mestler üzerine meshi reddeden bazı hadisler rivâyet etmişlerdir.²³ Bu hadisler şunlardır:

1- Ebu Ubeyde, Câbir b. Zeyd’in şöyle dediğini rivâyet etmiştir. “ *Yetiştığım sahâbelere rasûlüllah’ın (S.A.V.) mestler üzerine mesh edip etmediğini sordum*”²⁴ onlar “ hayır” dediler. Câbir b. Zeyd şöyle demiştir “ *Allah bize Kur’ân’da bizzat abdesti emrederken kişi nasıl olurda mestler üzerine meshedebilir.*”²⁵

2- Ebu Ubeyde, Câbir’den o da Hz. Aişe’den şöyle rivâyet etmiştir.” *Rasûlüllah’ı mestler üzerine mesh ederken hiç görmedim. Bana göre kişinin ayaklarını kesmesi, mesh etmesinden daha güzeldir.*²⁶

5.1.3. Namaz

İbâdiye namazla alâkalı ahkâmın genelinde Cumhur’la aynı görüştedirler. Biz burada Cumhur’dan tamamen veya kısmen ayrıldıkları temel görüşlere işaret edeceğiz.

¹⁸ Cüzeyri, 80 ; Zuhaylî, 1/232.

¹⁹ Cüzeyri, 81.

²⁰ Merğînânî, 1/190 ; Mûsilî, 22.

²¹ Merğînânî, 1/195 ; Molla Hüsrev , **Dürer**, 1/33.

²² Buhari, Vudu’, 48 (1-58).

²³ Nami, 150.

²⁴ Rabi’ b. Habib, 62/122.

²⁵ Rabi’ b. Habib, 62/123.

²⁶ Rabi’ b. Habib, 62/122.

a) Kunut duası: Hanefilere göre sadece vitir namazında kunut yapılır. Hanefilere göre kunut rüküdan önce yapılır. Kunut'un hükmü Ebu Hanîfe'ye göre vâcib, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre sünnettir.²⁷ Hanbelîlere göre ise yıl boyu vitir namazının tek bir rekatında rüküdan sonra kunut yapmak sünnettir.²⁸ Mâlikîlere göre sadece sabah namazında gizli olarak kunut yapmak menduptur. Vitir ve diğer namazlarda ise mekruhtur.²⁹ Şâfiîlere göre, sabah namazının ikinci rekatında rüküdan doğrulduktan sonra kunut yapmak sünnettir.³⁰

İbâdîler Ehli Sünnet ve Şîa'nın aksine “ kunut ” okumayı reddederler. Onlara göre kunut okuyan imamlarla beraber namaz kılmak sahih olmaz, iade edilmesi gerekir. Amr b. Heram şöyle rivâyet eder: “ *Câbir b. Zeyd'e sabah ve vitir namazında kunut okunur mu?* ” diye soruldu. Câbir “ *Bu bir bid'attır. Ne Hz. Peygamber (S.A.V.) ne de iki halife kunut okumamıştır.*” cevabını verir.³¹

b) Yolcunun namazı: Sefer halinde namazları kısaltmanın ruhsat mı yoksa vâcib bir azîmet mi olduğu hakkında fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlere göre seferî (yolcu) kimsenin namazlarını kısaltarak kılması vâciptir ve aynı zamanda azîmettir.³² Mâlikîlerce tercih edilen görüşe göre, seferde namazları kısaltarak kılmak sünnet-i müekkededir.³³ Şâfiî ve Hanbelîlere göre, seferde namazlarını kısaltarak kılmak muhayyer olmak üzere ruhsattır. Kısaltarakta kılabilir, tam olarakta kılabilir.³⁴

ba) Kısaltma hükmünün başladığı mesafe:

Namazın kısaltılacağı mesafeyi belirlemede fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefîlere göre namazın kısaltılacağı mesafenin asgari ölçüsü, mutedil bölgelerde yılın en kısa günleri hesabıyla, deve veya yaya yürüyüşle üç gün üç gecelik yoldur.³⁵ Cumhura göre namazın kısaltılmasını mübah kılan mesafe, yalnız gidiş itibarıyla on altı fersahdır. Bir fersah, üç mildir. Mil ise altı bin kulaçtır. Buda 80. 640

²⁷ Cüzeyri, 138 ; Zuhayli, 2/20-21; Kuduri, 14; Merğînânî, 2/31; Molla Hüsrev, **Dürer**, 1/112.

²⁸ Zuhayli, 2/126.

²⁹ Zuhayli, 2/123.

³⁰ Zuhayli, 2/123.

³¹ Nami, 152.

³² Zuhayli, 2/414 ; Cüzeyri, 262.

³³ Zuhayli, 2/415 ; Cüzeyri, 262.

³⁴ Zuhayli, 2/415 ; Cüzeyri, 262.

³⁵ Zuhayli, 2/417; Cüzeyri, 262 ; Kuduri, 20 ; Molla Hüsrev, **Dürer**, 1/132 ; Merğînânî, 2/98-99.

km. tutar (yani yük yüklenmiş deve yürüyüşü ile mutedil bir seyirle bir gün bir gece yürümektir) ³⁶

İbâdîler bunun iki fersah olduğu görüşündedir. Buda üç mildir. Üç milde on iki bin zira'dır. Bu görüşlerini Enes b. Mâlikin rivâyet ettiği hadise dayandırırılar. Ali b. Ebu Talip ve Abdullah bin Abbâs'da bu görüştedirler. ³⁷

bb) Kısaltma hükmünün biteceği vakit:

Seferî kimse bir belde'de muayyen bir müddet ikâmete niyet etmedikçe namazlarını kısaltır. Bu müddetin tayini hususunda fakihler ihtilaf etmiştir. Hanefîlere göre, seferî kimse bir beldede on beş gün kalmaya niyet edince mukim olur ve namazları iki rekat olarak kısaltması mümkün olmaz. Bu yerde bu kadar kalmaya niyet edince namazlarını tam kılması gerekir. Eğer on beş günden az kalmaya niyet ederse seferiliği devam eder, namazlarını kısaltarak kılar. ³⁸ Mâlikî ve Şâfiîlere göre, seferî kişi bir yerde dört gün kalmaya niyet ederse, namazlarını tam kılar. Hanbelîlere göre ise bir kimse dört günden fazla veyahut yirmi vakitten fazla kalmaya niyet ederse namazlarını tam kılar. Seferî kimse bir ihtiyacını elde etmeyi yahut başarmayı umduğu bir iş veya düşmanla cihad için beklemekte ise Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre, müddet ne kadar uzarsa uzasın ikâmete niyet etmediği müddetçe namazlarını kısaltarak kılması caizdir. ³⁹

İbâdîlere göre yolcu, gittiği yeri vatan edinmedikçe veya Ebu Ubeyde Müslim'in dediği gibi oradan bir ev almadıkça hayatı boyunca da orada kalsa namazlarını kısaltarak kılar. Bu konuda İbâdîler sahâbîlerin amellerini esas alarak hükmetmişlerdir. Mesela İbn Ömer Azerbaycan'da altı ay kalmış; ama namazlarını kasrederek kılmıştır. Aynı şekilde Alkame b. Kays Harzem de iki sene kalmış; ama namazların kısaltmıştır. ⁴⁰

5.1.4. Oruç

a) Oruçlu kimse cünüp olarak sabahlasa veya bakmak ve düşünmek suretiyle inzal vaki olsa bu durumun orucu bozup bozmadığında ihtilaf olunmuştur. Cumhur bu durumda orucun bozulmayacağına hükmetmişlerdir. ⁴¹

³⁶ Cüzeyri, 262.

³⁷ Itfiyyş, *Şerhu Kitabî'n-Nil*, 2/352; Bettâşî, 3/236.

³⁸ Zuhayli, 2/421; Cüzeyri, 266.

³⁹ Zuhayli, 2/422.

⁴⁰ Nami, 152.

⁴¹ Zuhayli, 3/186 ; Mergînânî, 2/254 ; Molla Hüsrev, *Dürer*, 1/202 ; Musilî, 171.

İbâdîlere göre cünüblükten temizlenmiş olmak namaz için zaruri olduğu gibi oruç için de zaruridir. Bu konuda delilleri Ebu Hureyre ve Fadl b. Kays'dan rivâyet edilen “ *Kim cünüp olarak sabahlarsa orucu bozulmuş olur.*”⁴² hadisidir. İbâdîler bu mevzuda Ebu Hureyre, Tavus, Urve b. Zübeyr, İbrahim en-Neha’i nin mezhebi üzere olduklarını söylerler.⁴³

b) Fakihler'in Cumhuru Ramazan orucunun kazasında peş peşe olma ve acele edilme şartının olmadığına hükmetmişlerdir.⁴⁴ Kişi dilerse kaza oruçlarını ayrı ayrı, dilerse peş peşe tutar. Çünkü orucun kaza edilmesini gerektiren âyet mutlakdır. Cumhura göre kaza oruçlarının peş peşe yapılmasının vâcip olmadığına delili “ *Diğer günlerden sayılı günler*”⁴⁵ âyetidir. Bu âyet sadece belli sayıdaki günlerin kaza edilmesini gerektirmektedir. Orucun peş peşe tutulmasını gerektirmez.⁴⁶ Zâhirîler ve Hasan-ı Basrî kaza oruçlarının peş peşe tutulmasını, Hz. Aişe'nin rivâyetine dayanarak şart koşmuşlardır.⁴⁷ İbâdîler ise kaza oruçlarının peş peşe tutulması gerektiği görüşündedirler.⁴⁸

c) İbâdîlere göre büyük günahlar orucu bozar. Bu görüşlerini Hz. Peygamberin (S.A.V.) şu hadisine kıyasta bulunmaya dayanmaktadırlar. “ *Gıybet oruçluya iftar ettirir. Abdesti bozar.*”⁴⁹ Cumhur'a göre bu fiiller orucu bozamaz.⁵⁰

5.1.5. Zekât

İslam alimleri beş devede bir koyun, on devede iki koyun, on beş devede üç koyun, yirmi devede dört koyun vermenin farz olduğunda ittifak etmişlerdir.⁵¹ Delilleri ise şu hadis-i şeriftir. “ *Beş deveden azında zekât yoktur.*”⁵²

Sığırın zekâtı Cumhura göre, her otuz sığırdan bir yaşında bir buzağı, her kırk sığırdan iki yaşına girmiş bir sığırdır. Buna delil olarak şu hadisi zikretmektedirler.⁵³

⁴² Rabi' b. Habib, 128/315.

⁴³ Nami, 153, Bettâşî, 3/105.

⁴⁴ Zuhayli, 3/207.

⁴⁵ Bakara Suresi, 2/185.

⁴⁶ Zuhayli, 3/207; Kuduri, 35.

⁴⁷ Zuhayli, 3/207.

⁴⁸ İtfiyiş, *Şerhu Kitabî'n-Nil*, 3/377-378.

⁴⁹ Rabi' b. Habib, 130/317.

⁵⁰ Zuhayli, 3/186 ; Merğînânî, 2/254 ; Molla Hüsrev, *Dürer*, 1/202 ; Musilî, 171.

⁵¹ Zuhayli, 3/333 ; Merğînânî, 2/171; Cüzeyri, 332.

⁵² Buhari, Zekât, 42 (2-125).

“ Hz. Peygamber (S.A.V.) Muâz’ı Yemene gönderdi ve kendisine her otuz sığırdan bir yaşında bir buzağı (erkek veya dişi) , her kırk sığırdan iki yaşına girmiş bir sığır (müsinne) yahut buna denk meafır kumaşı” zekât almasını emretti.”⁵⁴

Cumhura göre koyun ve keçinin nisab miktarı kırktır. Yani sayıları kırka ulaştığında bir koyun veya keçi verilir. Şu hadisi delil olarak zikretmektedirler.⁵⁵ “ Koyunlar kırk ile yüz yirmi arasında oldukları zaman, otlak hayvanları iseler bunlardan bir koyun zekât vermek gerekir.”⁵⁶

İbâdîler sığır, deve ve koyunun zekâtındaki nisab miktarını aynı kabul ederler.⁵⁷ Bu nisabda her birerinde beşten yirmi beşe kadar her beşte bir koyundur. Yani deve, sığır ve koyunun adedi beş olduğunda dokuzaya kadar bir koyundur. On olduğunda on dörde kadar iki koyundur. On beşten on dokuzaya kadar üç, yirmiden yirmi dörde kadar dört koyundur.⁵⁸ İbâdîler kendisine zekât verilecek kişinin “velâyet” halinde olan bir şahıs olması gerektiğini söylerler.⁵⁹ Eğer velâyet ehli olan kişiler arasında fakirler bulunmuyorsa “ velâyet ” ehli olmayan fakir İbâdîlere verilir. Eğer bunlar da bulunmuyorsa, İbâdiyeden olmayan ancak onlara kötülük yapmalarından korkulmayan diğer Müslümanlara verilir.⁶⁰

5.2. Muâmelât Konularıyla İlgili Yaklaşımları

5.2.1. Nikâh

Cumhur-u fukahâ zina eden erkek ve kadının nikahlarının cevazına hükmetmişlerdir. Dört mezhebin imamı da bununla hükmetmişlerdir. Cumhur’un benimsediği bu görüş, Hz. Ebubekir, Ömer ve İbn Abbâs’tan nakledilmektedir.⁶¹

Bu hükmün haram olduğu görüşü İbâdiye ile İsnâ-Aşeriyye Şîfîleri’nin hukukunda vardır.⁶² İbâdîlere göre zina fiilini işleyen erkek ve kadın evlenemezler. Bu

⁵³ Zuhayli, 3/339 ; Cüzeyri, 333; Merğînânî, 2/174 ; Molla Hüsrev, **Dürer**, 1/175-176.

⁵⁴ Ebu Davûd, Zekât, 5 (2-228-229).

⁵⁵ Zuhayli, 3/339 ; Merğînânî, 2/176.

⁵⁶ Ebu Davûd, Zekât, 5 (2-214-224)

⁵⁷ Bettâşî, 3/63-69 ; Ebu Hafs Amrus b.Feth, en-Nüfusi, **Kitabu usuli’-d-deynunet’i-s-safiyye**, Vizaret’ü t-Türas’il-Kavmi, Umman 1999, 100.

⁵⁸ İtfiyiş, **Şerhu Kitabi’n-Nil**, 3/201-217.

⁵⁹ Hizmetli, Sabri, “İbâdîlikte Velâyet ve Beraat İnanc,” A.Ü.İ.F.D.C., XXVIII., Ankara-1986.

⁶⁰ Nami, 154.

⁶¹ Sâbûnî, Muhammed Ali, **Ravâyi’-l-Beyân min Tefsiri Ayâti’-l-Kur’ân**, Daru’l-Hayr, trs., 2/36.

haram bir fiildir. İbâdî fakihleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Câbir b. Zeyd'den şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir. “ *Kim bir kadın ile zina eder sonrada evlenirse o ikisi sonsuza kadar zina edicidirler.*”⁶³

5.2.2. Miras

Azatlı kölelerle alâkalı konuda İbâdîler farklı bir görüş ortaya koymuşlardır. Ölen azatlı kölenin soyundan geride kalan kimse yoksa geride bıraktığı mallara efendisi değil akrabaları vâris olurlar. Eğer soyundan hiç kimse bulunmuyorsa vefat ettiği zaman memleketindeki insanlardan kadın ve erkeklere eşit bir şekilde verilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.

Ölen azatlı kölenin anne ve babası farklı ırklardan olduğu durumlarda bazı İbâdî bilginleri terikenin babası tarafından olan akrabalarına verilmesine hükmetmişlerdir. Bazıları ise terikenin üç parçaya ayrılmasını ve üçte birlik hisselerden birinin baba tarafından olanlara, diğerinin de anne tarafından olanlara verilmesi kanaatindedirler. Bu görüşlerden farklı olarak Cebel Nüfuse meşâyihî ölen kişinin yakınlarından ilk gelenlerin miras hakkına sahip olacağını söylemişlerdir. Diğer İslam mezheplerine göre ise vefat eden azatlı kölenin yakınları (asabe) bulunmadığı takdirde mallarına azat eden efendisi sahip olur. Eğer azat eden efendisi hayatta değilse yakınlarından birisi bulunursa ona, aksi takdirde beytümale bırakılır.⁶⁴

5.2.3. Haddler ve Kıyas

İbâdîleri hadd cezaları konusunda diğer mezheplerden ayıran en belirgin özellik şudur; İbâdîler Kitman (Siyasi bir imâmetin söz konusu olmadığı) dönemlerde recm cezası hariç diğer cezaların geçici olarak durdurulması gerektiği kanaatindedirler. Kasten bir kadını öldürdüğü için kıyas olarak öldürülmesi gereken adamın yakınlarına kadının velisi tarafından yarım diyetin verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁵

⁶² Schacht, Joseph, **An Introduction to Islamic Law (İslam Hukukuna Giriş)** (Çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener) Ankara Üniv. İlahiyat Fak.Yay., Ankara-1977, 22.

⁶³ İtfıyyîş, **Şerhu Kitabi'n-Nil**, 6/47-48 ; Bettâşî, 4/17.

⁶⁴ Nami, 156-157.

⁶⁵ Nami, 159.

SONUÇ

Yaptığımız bu çalışmada İslam mezhepleri içerisinde özellikle ifrat yaklaşımlarıyla literatüre geçmiş olan, ancak tarihsel süreç içerisinde ilk çıkışındaki aşırılıklardan arınabilmiş bir mezhep olan Hâricîliğin İbâdîlik kolunun ortaya çıkışını ve alt fırkalarını karakteristik farklılıklarıyla belirledik. Mezhebin seleflerinin iddia ettiği uç görüşlerinden zamanla taviz verdiği anlaşılmıştır. Böylece mezhep ehli sünnete yakın bir çizgiye gelmiştir. Ancak yine de onun bazı noktalarda Mu'tezile ile bazı noktalarda onların ezeli rakibi diyebileceğimiz Şîa (İsnâaşeriyye) mezhebi ile örtüşen görüşlere de sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamızda esas aldığımız kaynaklardan hareketle şu sonuca varılmıştır: Mezhebin kurucusu ve ilk imamı olan Câbir b. Zeyd şer'î ahkâmın çıkarılmasında sırasıyla Kitap, sünnet, âsâr ve kendi reyi ile hareket etmiştir. Kendi reyine daha çok sahâbe kavlinin bulunmadığı hükümlerde başvurmuştur. Câbir'in talebesi ve aynı zamanda mezhebin ikinci imamı konumundaki Ebu Ubeyde Müslim Ebî Kerîme ise hocasının aksine bir tutum sergileyerek rey'e başvurulmasını yasaklamıştır.

İlk dönem İbâdîler'in özellikle fikhî konulardaki hükümlerin oluşturulmasında takip ettikleri yol şu olmuştur. Sırasıyla Kur'an'a, Sünnet'e, Sahâbe icmâsına, eğer sahâbe ihtilaf etmişse en üstün olan görüşe, eğer bunlardan birine istinad etmek mümkün olmuyorsa İbâdiye mezhebinin benimsediği görüşlere başvurmaktır. Burada görüldüğü gibi sahâbe görüşü ve mezhebin ilk görüşleri ihmal edilmemiştir. Ebu Ubeyde'nin son dönemlerinde İbâdiye fikhî kararlaşmıştır. Sonraki dönemde Rabi' b. Habib kıyasa karşı çıkmış ve âsar'a sarılmıştır. Rabi' b. Habib'in Müsnedi İbâdî telakkisinde Kitap'tan sonra en değerli kaynak olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber Müsned'den sonra diğer sahih hadis kaynaklarına da başvurumaktadırlar.

Hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında kıyas, İbâdiye kaynakları arasında kabul edilmiş bir delil olarak yerini almıştır. Özellikle Kitman döneminde bir çok ahkâmı İstihsân deliline dayandırmışlardır. Mezhep kendine özel bir usul ve fıkıh sistemi kurmamıştır. Usulün sistematüğinde ehli sünnet mezheplerinin genel yaklaşımlarını kabul etmekle kalmamışlar, hem deliller hem de istinbat metodolojisi açısından özellikle Hanefî mezhebinin yaklaşımını küçük değişikliklerle benimsemişlerdir.

Araştırmamızda fikhî yaklaşımları itibariyle de belli başlı konular hariç diğer mezheplerden farklı olan yönlerini, Ehl-i Sünnet mezheplerinin kendi aralarındaki farklılıklar gibi kabul etmenin mümkün olduğu sonucuna varılmıştır.

Bizim bu çalışmamız yüksek lisans tezi sınırları ve mantığı içerisinde kaldığı için mezhebin farklı boyutlarının değişik boyutlarda araştırma konusu olabileceğini söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

AHMET B. HANBEL, **el-Müsned**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.

ALİ YAHYA, Muammer, **el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih, I-III**, Kahire, 1964.

....., **el-İbâdiyye Beyne'l-Fıraki'l-İslamiyye**, Vizaretü't-Türas'il-Kavmi, 2. Baskı, Umman, 1992.

-, **Dirase Mürekkeze fi Üsulihim ve Tarihihim**, Mektebet Vehbe, 3. Baskı 1987.
- AMRUS B. FETH, Ebu Hafs, **Kitabu usuli'd-Deyninet'is-Safiyye**, Vizaret'ü Türas'il Kavmi, Umman, 1999.
- ATAR, Fahrettin, **Fıkıh Usûlü**, M.Ü.İ.F. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- ÂVEŞT, Bükeyr b. Said, **Dirâsât İslâmiyye Fi Usuli'l-İbâdiyye**, Daru't-Tedâmun, Kahire, 1988.
- BAĞDÂDÎ, Abdulkadir bin Tahir, **el-Fark beyne'l-Fırak**, Mektebe Tevfikıyye, Kahire, trs.
- BARUNÎ, Abdullah Nüfusi, **El-Ezharu'r-Riyaziyye fi Eimmeti ve Mülûki'l-İbâdiyye**, Dar Buselame, Tunus, trs.
- BETTAŞÎ, Muhammed b. Şamis, **Kitabu Ğâyeti'l-Me'mül Fi İlmi'l-Füru' ve'l- Usul**, Vizaret'üt-Türas'il Kavmi, C. I-X., 2. Baskı, Umman, 1984.
- , **Selasilü'z-Zeheb Fi'l-Usuli-Ve'l-Fürui ve'l-Edep, I-V**, Vizaret'üt-Türas'il -Kavmi, Umman, trs.
- BİLMEN, Ömer Nasuhî, **Hukuk-u İslamiyye ve Istılahât-ı Fıkhîyye Kâmusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs.
- BİSYANÎ, Ali b. Muhammed, **Muhtasaru'l-Bisyevi**, Vizaret'üt-Türas'il Kavmi Umman, trs.
- BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahih**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi (Kütübü Sitte)**, Akçağ Y. İst. trs.
- CÜZEYRÎ, Abdurrahman, **el-Fıkh-u ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2003.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Es'as es-Sicistâni (V. 275/888), **Sünen**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- EBU ZEHRA, Muhammed, **İslam da Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi**, (Çev. E. Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu), İstanbul, 1970.
- **İslâm Hukuku Metodolojisi**, (Çev. Abdulkadir Şener), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1973.
- ERDEM, Mehmet, **Kuran'a Usuli Yaklaşımlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) E.Ü.S.B.E. Kayseri, 1997.
-, **İçtihad Felsefesinin Filolojik Temelleri**, Elazığ-2002.
- ERUL, Bünyamin, **Rabi b. Habib ve Rivâyet- Dirâyet Açısından El-Cami'i**, A.Ü.İ.F.D.C. XLIV., S. 2., Ankara, 2003.
- ERZURUMLU, İsmail Hakkı, **Usul-ü Fıkh**, Hüseyin Bey matbaası, 1328.

- EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin**, Nşr. Helmut Ritter. Wiesbaden, 1963.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **İbâdiyenin Doğuşu Ve Görüşleri**, Ankara Ün. Basımevi, Ankara, 1983.
-, D.İ.A., "İbâziyye." Mad., Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- GAZALİ, Ebû Hamid Muhammed, **el-Mustasfa min Ilmi'l-Usûl**, Dârü'l-Fikir, Beyrut, trs.
- HALİD B. Salim, **ed-Devrü'l-Fıkhî li'l-İmam es-Salimî fi'l-Medreseti'l-İbâdiyye min Hilâl-i Kitabihî Meâricü'l-A'mâl alâ Medârici'l-Kemâl bi Nazm-i Muhtasari'l-Hisâl**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Âl-i Beyt Üniversitesi, Fıkıh ve Usûlü Bölümü, Ürdün, trs.
- HALİFAT, Avz Muhammed, **Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye**, b.y.y., 1978.
-, **el-Usulü't-Tarihiyye li'l-Fırkati'l-İbâdiyye**, el-Camiatü'l Ürdüniyye 3. Baskı, Ürdün, 1988.
- HALİLİ, Ahmed b.Hamed, **El-Fetava**, Mektebet Fenni, 3. Baskı, Umman, 2003.
- HASEBALLAH, Ali, **Usulü't-Teşri'il-İslamî**, Dar'ul-Meskafi'l-Arabî, 6. Baskı, 1982.
- HİZMETLİ, Sabri, **İbâdîlikte Velâyet ve Beraat İnancı**, A.Ü.İ.F.D. C. XXVIII Ankara, 1986.
-, **İbâdîlikte Azzabe**, A.Ü.İ.F.D. Ankara, 1987.
- ITFİYYİŞ, Muhammed b.Yusuf, **Şamilü'l-Asl ve'l-Fer' Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi**, Umman, 1984.
-, **Şerhu Kitabî'n-Nil**, 1-15. Daru'l Feth, Beyrut, 1972.
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, **Sünenü İbn Mace**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin, **Lisanü'l-Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut, 1994.
- İSFİRÂYİNİ, Muzafferü'd-Din, **et-Tabsîr fi'd-Din**, Kahire, 1962.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslam Hukunda İctihad**, DİBY. Ankara, 1975.
- KİNDİ, İbrahim b. Ahmed b. Süleyman, **Usulü'l-Fıkıh ve'l-Edilletü'n-Nassıyye**, Mektebet Damiri, Umman, 1998.
- KÖKSAL, İsmail , **Teğayyuru'l-Ahkâm fi's-Şeriatî'l-İslamiyye**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000.
- KUDÛRÎ, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed, **el-Kudûrî**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, trs.
- KUTLUAY, Yaşar, **İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Ankara, 1959.
-, **İbâdîlere Ait Bazı Metinler**, A.Ü.İ.F.D. , C. XV. 1967.

- MEHDİ HAŞİM, Tâlib, **el-Hareketü'l-İbâdiyye fi'l-Meşriki'l-Arabi**, Daru'l Hikmet, Londra, 2. Baskı.
- el-MERĞİNÂNÎ, Burhaneddin Ebu'l-Hasan, **el-Hidaye**, İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan, trs.
- MOLLA HÜSREV, **Mir'âtü'l-Usûl fi Şerh-i Mirkâti'l-Vusûl**, Fazilet Neşriyat, trs. İstanbul.
- , **Dürerü'l-Hukkâm fi Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, trs.
- MUHAMMED ESVED, **Mevsuatü'l-Edyan ve'l-Mezahip**, Daru'l-Arabiyye, trs.
- MUHAMMED B. MUSA BABAAY, **Mu'cemu A'lami'l-İbâdiyye**, Dar'ul-Garbi'l-İslami, trs.
- el-MÛSİLÎ, Abdulah bin Mahmud, **el-İhtiyar li Ta'fili'l-Muhtâr**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2004.
- MUSTAFA B. MUHAMMED, İbn İdris, **el-Fikru'l Akdi inde'l-İbâdiyye**, Cem'yye't-Türas, Cezair, 2004.
- MÛSLİM, Ebu'l Hüseyin b. Haccâc, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- NAMÎ , Halife Amr, **Dirâsât ani'l-İbâdiyye**, Daru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1.Baskı.Trs.
- NECCAR, Amir, **Fi Mezahibi'l-İslamiyyin**, Matbaatü'l-Hey'eti'l-Mısriyye, 2005.
-, **el-İbâdiyye ve medâ sılatihe bi'l-Havaric**, Dâru'l-Mearif, 1. Baskı, Kahire, 1993.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **el-Menar**, Dersaadet, İst., trs.
- RABÎ' B. HABÎB, **Müsned**, Dar'u-l Hikmet, 1. Baskı, Beyrut, 1995.
- SÂBİR, Taime, **el-İbâdiyye Akideten ve Mezheben**, Daru'l-Cil, Beyrut, trs.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Ravâyu'l-Beyân min Tefsiri Ayâti'l- Kur'ân**, Daru'l-Hayr, trs.
- SALİH BACİYYE, **El-İbâdiyye Bil-Cerid**, 1. Baskı, Daru'l-Bislame, Tunus. trs.
- SAVA PAŞA, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, Kitabevi, İstanbul, trs.
- SCHACHT, Joseph, **An Introduction to Islamic Law (İslam Hukukuna Giriş)** (Çev. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener) Ankara Üniv. İlahiyat Fak.Yay., Ankara, 1977.
- SERAHSÎ, Ebubekir Muhammed b. Ahmed, **Usul'ül-Fıkh**, Dar'ül-Ma'rife, Beyrut, 1973.
- ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), T.D.V. Yayınları, Ankara, 2000.

- ŞEHRİSTANİ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekr Ahmed **el-Milel ve'n-Nihal, I-II**, Thk. Muhammed Seyyid Geylani, Kahire, 1961.
- ŞEMMAHİ, Ahmed b. Said b. Abdulvahid, **Kitabu's-Siyer**, Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi, Umman, 1987.
- ŞENER, Abdülkadir, **Kıyas İstihsân İstıslah**, DİBY, Ankara, 1974.
-, **İslam Hukuku Dersleri-1**, Dokuz Eylül Üniv.Yay., İzmir, 1987.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizi**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- VERCELANİ, Ebu Yakub Yusuf b. İbrahim, **Kitabu'd-Delil ve'l-Burhan**, Mısır 1306, Baruniyye Matbaası, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, No : 1249.
-, **el-Adlü ve'l-İnsaf fi Marifeti Usuli'l-Fıkhı ve'l-İhtilaf**, Vizaretü't-Türasi'l Kavmi, Umman, 1984.
- WATT, W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı) , İstanbul, 2001.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Azim Yayınları, İstanbul, 1992.
- ZEYDAN, Abdülkerim, **Fıkıh Usulü**, (Çev. Ruhi ÖZCAN) Marmara Üniv. İlahiyat Fak.Yay. İstanbul, 1993.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, (Çev. Komisyon) Risale Yayıncılık, İstanbul, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

- Adı Soyadı** : M. İsmail DÖNMEZ
- Doğum Yeri ve Yılı** : İskenderun - 1977
- Medeni Durumu** : Evli
- Telefon** : 0 (322) 235 83 56 – 0 535 554 00 31
- Adres** : Güzelyalı Mah. 50 Sok. No: 13 01170 Seyhan / ADANA

E-mail Adresi : mismail1977@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

- 2003–2006 Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Elazığ.
- 1994–2000 Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Eskişehir.
- 1991–1993 Cumhuriyet Lisesi, İskenderun, Hatay.
- 1988–1990 Bekbele Ortaokulu, İskenderun, Hatay.
- 1983–1987 Bitişik Köyü İlköğretim Okulu, İskenderun, Hatay.

Yabancı Dil : Arapça, İngilizce.

İş Durumu : Özel bir kurumda yönetici.